

AZ EGYETEM DIÁKSÁGA

z egyetemek évszázadok óta tanuló közösségek, melyek magját – a modern időkben már elkülöníthető adminisztratív személyzet mellett – az oktatók és a diákság együttese alkotja. A diákok szociológiájáról szóló összefoglalónk bevezetésében nem lehet elkerülni egy emlékeztetőt arra nézve, hogy egyrészt milyen sajátos iskolázás- és művelődéstörténeti előzmények motiválták a második magyar egyetem helyválasztását, másrészt, hogy a diákszámok karok szerinti alakulása hogyan függött össze a tanári személyzet létszámának és tevékenységének alakulásával; végül pedig azt, hogy milyen helyzetet foglalt el az új alma mater a honi főiskolák korabeli hálózatában. Ezután kerülnek vizsgálatra a karok és szakirányok közötti összehasonlító táblázatok elemzésének keretében a kolozsvári egyetem diáksága rekrutációjának sajátos jegyei, majd a felvett diákok tanulmányi körülményeinek egyes jellegzetességei.

I. Kolozsvár iskolaváros¹

Tagadhatatlan, hogy a második egyetem kolozsvári elhelyezésének elsősorban politikai motivációi lehettek. Az addig mintegy külön országgént fungáló terület szimbolikus integrációjának, a kiépülő nemzetállam integráns részeként való elismertetésének fontos mozzanata volt a második magyar egyetemnek az erdélyi régió fővárosába való elhelyezése. Pedig Kolozsvár városi fejlődése népességszám szempontjából egyáltalán nem volt különösebben számottevő az országban. 1870-ben 26 400 lakossal mindössze a 14. (!) helyet foglalta el az ország jelentősebb vidéki települései között, messze Szeged (70 100), Szabadka (56 300), Hódmezővásárhely (49 100), Pozsony (46 500), Debrecen (46 100), Kecskemét (42 000) vagy Békéscsaba (30 000) mögött, de olyan települések után is, mint a máig kisvárosnak számító Makó (27 400) vagy Szentés (27 600). Még a fontosabb erdélyi és partiumi városok között is voltak népesebbek, így Arad (32 300), Temesvár (32 200), Nagyvárad (28 700) vagy Brassó (27 300).² Népeiségnagyság terén a város növekedése a dualizmus egész korán át viszonylag korlátolt

¹ Ez a bevezető lazán támaszkodik egy korábbi tanulmányomra: KARÁDY 2013. 237–244.

² Magyar Statistikai Évkönyv 1 (1871) 24.

maradt. 1910-ben még mindig csak a tizenegyedik legnépesebb település rangja illette meg az országban.³

Kolozsvár kiemelt helyzete nemcsak időleges regionális adminisztratív fővárosi szerepköréhez kötődött, hanem minden valószínűség szerint népessége felsőbb rétegeinek közismerten magas szintű iskolázottságához, kiegyensúlyozott társas viszonyaihoz, az őket kiszolgáló művelődési intézmények sokaságához és sokféleségéhez.

Itt elsősorban arra kell gondolni, hogy a város lakossága majdnem kizárólag magyar etnikai összetételű volt, bár felekezetiileg erősen megosztott, és a dualista korban az is maradt, beleértve a beköltöző s elmagyarosodó allogen kulturális hátterű polgári népességet, elsősorban a zsidókat. A két nagyjából azonos számerejű, a lakosság egy-egy harmadát kitevő, majdnem kizárólag magyar nyelvű római katolikusok és reformátusok mellett az időben alig változóan volt egy hetednyi, részben (negyedrészt) szintén magyar görögkatolikus és egy gyorsan gyarapodó (1869–1910 között 3,9%-ról népességi arányukat 11,6%-ra megháromszorozó, és 1910-re már majdnem teljesen, 93%-ban szintén magyar ajkú) zsidóság. Ezzel a helyi zsidóság nyelvi akkulturációja már a századfordulón még erősebb elmagyarosodást mutatott, mint Budapesten, ahol 1900-ban a zsidó népesség 14,4%-a még idegen anyanyelvűnek vallotta magát a népszámláláson, szemben a kolozsvári zsidók mindössze 13%-ával. Igaz, ekkoriban már a bánáti és kelet-magyarországi városokban letelepedett zsidó lakosságban a nem magyar ajkú zsidók aránya több helyütt egytized alatti volt, Debrecenben alig 2,2%. Viszont a kevés, még jiddis vagy német anyanyelvűként bejelentett zsidó között az ország összes városából Kolozsvárott beszéltek a legtöbben magyarul is (81%).⁴

Emellett kisebb arányban, 3–3% körüli súllyal képviseltették magukat az (1910-ben itt 72%-ban magyar) evangélikusok, a mindig is színmagyar unitáriusok és a csak kismérsékleten (20% alatt) magyar nyelvű pravoszlávok és görögkatolikusok. Már 1880-ban a város összlakosságának 80%-a magyar anyanyelvű (vagy 'főnyelvű') volt, s köztük 62% csak magyarul tudott. 1910-re a magyar nyelvűség aránya 83,4%-ra emelkedett. A kis erdélyi alapítású és túlnyomóan Erdélyben szétszórtan vagy falusi tömbökben megtelepedett unitárius felekezetnek viszont Kolozsvár volt a legfontosabb városi szálláshelye az országban Torda és – a századforduló után – Budapest mögött.⁵

Az írástudó és magasabban iskolázott rétegekben közvetett adataink szerint még magasabbnak kellett lenni a magyar nyelvűek arányának, hiszen

³ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) (*passim*)

⁴ A számlítások forrása: MSK 5. 568–570 és 604–606.

⁵ Népszámlálási adatok felhasználásával végzett számítások.

az 1910-es népszámlálás szerint 90% feletti magyar anyanyelvű népességet képviselő nyugati keresztény és zsidó hitfelekezetek fiatal (20–24 éves) férfitagjai között az írástudatlanság rátája rendre 7% alatt volt (a zsidóknál csak 2,8%). Ezzel szemben a túlnyomóan nem magyar pravoszlávoknál és görögkatolikusoknál egységesen 42% feletti.⁶ Ennek egyik következményeként értelmezhető például az, hogy Kolozsváron a 20. század elején megjelenő 11 időszaki sajtótermék (akárcsak Marosvásárhely 13 hasonló kiadványa) mind magyar nyelvű volt,⁷ egyedülállóan az ország vegyes nemzetiségi területeinek nagyvárosai között. Az elemi oktatásban is hasonló volt a helyzet: 1893-ban a két tucatnyi elemi iskolából csak egy oktattott a magyaron kívül németül is.⁸

A második egyetem alapítási helyének kiválasztása szempontjából bizonytalanságot játszott az a tény, hogy a nemzetállam megszilárdulása és további kiépítése korában ez a történelmileg erősen 'magyar' etnikai nimbuszú város egy többségében már legalább a 18. század eleje óta nem magyar népességi többséget felmutató régió fővárosaként fungált. Ezért is tűnhetett logikusnak a korabeli döntéshozók számára, hogy a kisebbségi elites csoportok asszimilációja szempontjából kulcsfontosságú szocializációs intézményt ide telepítsék.

Ezt az elképzelést megerősíthették a Kolozsváron kimutathatóan harmonikusabb, kiegyensúlyozottabb felekezeti kapcsolatok, szemben egyes erdélyi vagy más többnemzetiségű városok és régiók antagonisztikusabb viszonyaival. Itt volt például a fővároson kívül az összes korabeli nagyváros között a legtöbb és a legkülönbözőbb felekezethez tartozó templom (összesen 22, akárcsak Temesvárott, alig két és félszer kevesebb, mint a sokszorosán nagyobb népességű Budapesten, ahol mindössze 58 templom szolgált a híveket).⁹ A helyi elemi iskolai keresletet kielégítésében itt az állami és községi iskolák mellett a görögkeletiekén kívül az összes többi (tehát a zsidókkal együtt hat) felekezet iskolái képviseltették magukat (1893-as adat szerint).¹⁰ Ez meglehetősen egyedülálló jelenségnek minősült a helyi iskolai piacokon. (A pravoszláv iskola hiánya is nyilván csak a felekezet elenyésző helyi népességszámának tudható be. Még 1910-ben is csak alig 18 ortodox fiút és 19 lányt találni a városban a 7–11 éves korosztályban.¹¹) A jó felekezetközi kapcsolatokra az is jellemző, hogy sehol másutt nem

⁶ KARÁDY–NAGY 2012. 190–195.

⁷ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 163. adatszlop.

⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 309.

⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 308.

¹⁰ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 308.

¹¹ KARÁDY–NAGY 2012. 192., 198.

figyelhető meg nagyobb arányban vallásközi vegyes házasság, mint Kolozsváron és Marosvásárhelyen, ahol ezek megközelítették az összes frigy felét (44 és 45%-ot). Ez magasan meghaladta az összes korabeli város hasonló arányait, így például a soron következő nagyváradi 39,7%-ot, nem beszélve a főváros alig 28,8%-áról.¹²

A város a magyar főnemesség és a magyar háttérű vagy magyarosodó allogén polgárság szálláshelye is volt, ellátva a modern polgári élet intézményes kellékeivel, mint könyvtárak, színház, báltermek, kaszinók, szabadkőműves páholyok,¹³ később mozik stb. Az urbánus polgárosodás korabeli szintjére mutat közvetetten (sajnos csak kései jelzésképp) az az 1910-es információ, mely szerint a kolozsvári aktív népességben volt a legmagasabb Budapest (7,6%) után az 'úri' rétegeket kiszolgáló cselédség számaránya az aktív népességben (6,6%).¹⁴ A városi elitek viszonylag erős életmódbeli polgárosodási szintjére jellemző az a lakásminőségre vonatkozó adat, hogy 1900-ban az ország összes Budapesten kívüli városa között itt találni nyers számban is (még inkább a lakosságszám arányában) a legtöbb fürdőszobát.¹⁵

Ha a városi közintézmények modernizációja szempontjából Kolozsvár nem mindenben emelkedett ki a vidéki városok között, több ismérv szerint azonban jelentősen. Itt volt például a legtöbb gyógyintézet és kórházi ágy.¹⁶ Arra is akad jelzés, hogy a túlnyomóan magyar népességű Kolozsvár és Marosvásárhely tömörítette az ország városai között a viszonylag legnépesebb értelmiségi szakmájú csoportokat, legalább a dualista korszak közepétől (korábban ilyen adat nem lévén).¹⁷ 1890-ben például Kolozsvár aktív lakosságának 10,4%-a volt értelmiségi, Marosvásárhelyen pedig ez az érték 12,1%. Ezek voltak a legmagasabb értelmiségi arányok az ország városaiban, szemben pl. a budapesti 7,9%-kal.¹⁸ Húsz évvel később ez a rangsor még inkább a két erdélyi város előnyére változott. 1910-ben Kolozsvár kereső felnőttjeinek már 12,1%-a és Marosvásárhelyen 11,8%-a a közszolgálat vagy

¹² A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) (*passim*)

¹³ Kolozsváron 3 szabadkőműves páholy működött a dualista korban, akárcsak Nagyváradon, de míg Erdély fővárosában a forráskiadványban dokumentált tagok száma 245 volt, a partiumi nagyvárosban csak 150. Ezek voltak a messze legnagyobb szabadkőműves tömörülések Erdélyben, a Részeken és Vajdaságban. KARÁDY 1997. 184–193.

¹⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 21 (1913) 28–29.

¹⁵ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 21. adatoszlop.

¹⁶ Uo. 5. és 63. adatoszlop.

¹⁷ Kolozsváron 1890-ben 84% magyar ajkú lakost számoltak össze 4% német ajkúval és 10% román ajkúval. Marosvásárhely még ennél is 'magyarabb' volt 90% magyar, 3,1% német s mindössze 4,7% román nyelvű lakossal. Magyar statisztikai évkönyv 1 (1893) 34. A német ajkúak közé sorolták, mint ismeretes, a jiddis anyanyelvű zsidókat is.

¹⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 37–38.

a szabadfoglalkozású értelmiség tagja volt. Ezek az arányok a nagyváradit (9,9%), a budapestit (9,5%) és akkoriban a soron ezeket követő pozsonyit (9,2%) is jelentősen felülmúlták.¹⁹ A 20. század elején már összesen 52 tanintézet volt a városban, és egy forrás szerint „1908-ban a város lakóinak negyede tanuló, tanító, tanár volt”.²⁰

E viszonylag korai polgárosodásra mutató jelzéseknek a fényében értelmezhető a kolozsvári egyleti élet gyors kibontakozása. Kolozsvár már az 1878-as statisztikai összeírás szerint az ország városai között a második volt az önkéntes polgári egyesületek számát és taglétszámát illetően (60 egyesülettel és 9173 taggal), Pozsony után (ahol 81 egyesület működött 18 599 taggal). Lakosságszámra kivetítve így elvben – hiszen egy lakos több társulati kapcsolattal is rendelkezhetett – Kolozsváron 498 lakos esett egy egyesületre, Marosvásárhelyen már 460, míg az utánuk következő Pozsonyban 593 és Sopronban 595.²¹ Már a könyvtárak nagy, 1885-ös felmérése is Kolozsváron mutatta ki az ország második legjelentősebb nyomtatott állományát a nagyközönség számára nyitott közkönyvtárakban 163 000 kötettel, a pozsonyi 191 000 után.²² A helyi városlakók számára kivetítve azonban Marosvásárhelyen (8273 kötet) és Kolozsváron (6522 kötet) jutott egy főre a legtöbb könyv az ország városaiban, jóval Pozsony előtt (5150 kötet).²³ A 20. század elejére Kolozsvár viszonylagos fölénye a közkönyvtárak állománya tekintetében (1908-ban már 280 000 kötettel) – jórészt az egyetemi könyvtár fejlődése következtében – még inkább megnőtt.²⁴

Mindezek a helyi társadalom-, intézmény- és művelődéstörténelmi körülmények előzményjelleggel motiválhatták a második magyar egyetem Kolozsváron történő megalapítását. A közvetlen történelmi előzmények között említhető még az is, hogy Kolozsvár 1868-ban az ország nyolc tanterületének egyik központja lett.²⁵ Ugyanabban az évben megnyílt a Gazdasági Tanintézet a szomszédos Kolozsmonostoron.²⁶ Ugyancsak 1868-ban alakult meg a kiegészítés évében induló első honi szaktudományos egyesület, a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, melynek segítségével a társulat első vidéki gyűlését ugyanabban az évben szintén Kolozsváron

¹⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 21 (1913) 28–29.

²⁰ SZÁSZ 1986. 1610.

²¹ VARGHA 1880. 506–514. A városi népességszámokhoz az 1880-as népszámlálás adatait használtam.

²² GYÖRGY 1886. 580.

²³ GYÖRGY 1886. 584.

²⁴ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 136.

²⁵ GAZDA 1997. 32–33.

²⁶ GAZDA 1997. 33.

tartották.²⁷ Végül más természetű, de igen lényeges, mintegy elengedhetetlen feltétele volt az erdélyi egyetem alapításának az, hogy 1870-ben Kolozsvárt bekapcsolták az ország vasúti hálózatába.²⁸ Nem véletlen ezek után, hogy báró Eötvös József miniszter 1870 áprilisában terjesztette a képviselőház elé az egyetem felállításáról szóló törvénytervezetet. Ennek megtámogatására publikálta 1871-ben közfeltűnést keltő tanulmányát Mátrai Ernő fiatal újságíró *A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet* címmel.²⁹

Bár a városi néptömegek sokáig igen magas írástudatlansági rátát mutattak fel az egész erdélyi régióban, az 1870-es népszámlálás szerint ez még Nagyszebenben is meghaladta a 32%-ot, Székelyudvarhelyen a 38%-ot, Csíkszeredán elérte a 40%-ot, Kolozsvárott a 43%-ot, Marosvásárhelyen és Temesváron a 45%-ot, sőt Brassóban és Aradon a lakosság felét,³⁰ a későbbiekben ezek az arányok rohamosan csökkentek. 1910-ben már az ország nagyvárosaiban mindenütt 80% körül vagy a felett volt az általános alfabetizációs ráta, Kolozsváron 78,4%, Marosvásárhelyen 79,8%, Budapesten és a legnyugatibb városokban (mint Pozsonyban vagy Sopronban) már 90% felett.³¹ Ekkoriban azonban Kolozsváron jelzi a városi statisztika a számszerűen legtöbb kisiskolás fiút (8643) és lányt (4383) – többet, mint bármelyik más vidéki városban, beleértve a legnagyobb népességűeket is.³² Ez azonban kifejezetten csak a helyi, városi iskoláztatás eredménye volt, hiszen egész Erdély alfabetizációs szintje a legrosszabb volt a dualista kor kezdetén az összes nagyregió között (1870-ben még 79% írástudatlannal a 6 évnél idősebb népességben). Igaz, hogy az analfabetizmus visszaszorításában is Erdély jeleskedett leginkább (amennyiben ez 1870–1880 között 8%-kal csökkent az összmagyarországi 6,4%-kal szemben).³³ Ebben a rohamos sikerben elképzelhetően az erdélyi főváros járhatott az élen, mivel 1907/08-ban itt tevékenykedett az összes törvényhatósági jogú város között a legnagyobb létszámú iskolai tanítószemélyzet.³⁴

Mindez mindenesetre nem befolyásolta az itt letelepedett új és régi közép- és felsőrétegek igen eredményes iskolai és művelődésbeli mobilitását, ami nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy a kiegyezést követő

²⁷ GAZDA 1997. 33.

²⁸ GAZDA 1997. 33.

²⁹ MÁTRAI 1871.

³⁰ *A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. A népszámlálás eredményei.* Pest, 1871. 230.

³¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 20 (1912) 26.

³² A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 123. és 125. adatszlop.

³³ LÁNG 1884. 13.

³⁴ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 121. és 122. adatszlop.

évtizedekben itt működött vagy alakult ki az ország messze leggazdagabb elitképző iskolai hálózata Budapesten kívül.

Már az 1860-as évektől kezdve s az egész dualista korszak végéig Kolozsvár volt az ország egyetlen három hagyományos érettségit adó (latint oktató) főgimnáziumot fenntartó vidéki városa.³⁵ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1867-es kiegyezés előtt – mielőtt az új nemzetállam és néha más közületek is elkezdtek középiskolák telepítésére vállalkozni – ilyen intézmények fenntartási joga kizárólag a ’bevett’ egyházakat illette meg. Erdély rendkívüli felekezeti sokszínűsége és a felekezetek közötti virtuális versengés a régiót az elitképzésre beállított középiskolák terén az egész Habsburg-monarchia legerősebben ellátott tartományává tette. 1865-ben Erdélyben 22 középiskola működött, majdnem annyi, mint a sokkal polgárosodottabb, minden szempontból gazdagabb és két és félszer népesebb Csehországban (25).³⁶ Ráadásul ezek az erdélyi iskolák vonzerejük növelése érdekében vagy nem igényeltek tandíjat, vagy csak csekély értékben, kicsiny töredékét a csehországi vagy galíciai iskolák költségeinek.³⁷ A kolozsvárihoz hasonló korai iskolaszaporítások ugyan történtek a két százszok dominálta városban is, Brassóban és Nagyszébenben, majd később, 1876-tól Pozsonyban is megalakult egy harmadik középiskola, de ezek között az egyik latin oktatást nem nyújtó reáliskola volt, akárcsak később Szegeden vagy Temesváron.³⁸ Három párhuzamos magyar nyelvű ’latin’ gimnázium ezután sem működött sehol az országban egy városban 1919 előtt. Ez a tény s az, hogy ezek az iskolák itt a nyugati kereszténység három, többségileg ’magyar’ vallását képviselték Erdélyben, különös súlyt kölcsönzött a kolozsvári középiskolai piacnak a magyar kulturális gyökerű vagy ide asszimiláló elitsoportok kulturális térképén éppúgy, mint ezek tényleges képzési stratégiájában. Egyrészt a latint is magába foglaló érettségi minden főiskola kapuját megnyitotta, míg a reáliskolai csak a technikai jellegűeket (műegyetem, kohó- és bányamérnöki, katonatiszti stb.), és a ’felső kereskedelmiben’ szerzett érettségi ekkoriban még ezeket sem. Másrészt a ’latinos’ műveltséget adó humán érettségi végig az egész posztfeudális korban a magyar ’úri’ középosztályhoz tartozás s az ebbe való befogadás legfőbb kulcsa gyanánt is fungált. Mint ismeretes, ekkoriban (akárcsak később, a régi rendszer végéig) az egész gimnáziumi oktatás majdnem ötödét latinórák töltötték ki.³⁹ A gimnáziumok társadalmi presztízséhez az is hozzátartozott – s ez

³⁵ MÉSZÁROS 1988. 206–208.

³⁶ RETEGAN 1999. 138–139.

³⁷ RETEGAN 1999. 141.

³⁸ MÉSZÁROS 1988. 159–160., 228–229., 241–242., 257–259., 267–268.

³⁹ MÉSZÁROS 1988. 103.

Kolozsvár iskolavárosi rangját bizton emelte –, hogy ezekbe túlnyomóan az ’úri’, az államhatalomhoz kötött foglalkozások felé törekvő, magyar háttérű keresztény középíretek fia jártak, s kevésbé az asszimiláns zsidóság és németek (akik a reáliskolákban voltak viszonylagos többségben). A kolozsvári felekezeti gimnáziumok – különösen az unitárius, hiszen más ’teljes’ unitárius középiskola a kettős monarchia utolsó évtizedéig nem létezett⁴⁰ – központi nevelési funkciót is betöltöttek az erdélyi régió azonos vallású értelmiségének képzésében. A három kolozsvári gimnázium pozíciója a régió iskolázási terében azzal is megerősödött a 19. század végére, hogy hozzájuk kapcsolódott mindhárom felekezet helyi vagy (a katolikusoknál) tanító rendi papképző intézete (az unitáriusoknál az egyetlen az országban).

Emellett a három rangos humanista szellemű gimnázium érettségiző osztályai közvetlenül táplálták a helybeni egyetem diákságának utánpótlását. Ez annál fontosabb forrás lehetett, hogy a város népességének növekedési üteme – mint már erről fentebb szó volt – elég átlagosnak bizonyult. Ez leginkább a fővárossal való összehasonlításnál feltűnő.⁴¹ Itt tehát sokkal kevésbé érvényesülhetett a budapesti egyetemekre oly jellemző különleges helyi ’demográfiai’ szívóhatás. E szerint a globálisan gyenge beiskolázási keresletű csoportok tagjai, ha helyben laktak, helyi számarányuknál sokkal gyakrabban iratkoztak be az ottani főiskolákra, mint vidéki pályatársaik. Kolozsváron ezt a helyi hatást főképp a három igen tág regionális szívóköri gimnázium közvetíthette, hiszen az unitárius gimnázium érettségizői 78%-a, a piarista érettségizők 71%-a és református megfelelőik 64%-a Kolozs megyén kívül született 1850–1916 között.⁴² Márpedig az egyetemi almanach millenniumi visszatekintése az előző évtizedekre maga is kiemeli, hogy a diákság közel kétötöde (39,4%) Kolozs megyei tanintézetekből került ki. Ez gyakorlatilag a három kolozsvári középiskola meghatározó szerepére utal az egyetem padjainak feltöltésében.⁴³ Az orvosi karra vonatkozó adat szerint a medikusok 24%-a kolozsvári középiskolák érettségizői közül került ki.⁴⁴

⁴⁰ A két másik régi unitárius iskola, a tordai gimnázium legelőször 1912-ben, a székelykeresztúri pedig csak 1916-ban kezdett el érettségiztetni. MÉSZÁROS 1988. 260., 269.

⁴¹ Kolozsvár népessége 1867–1910 között viszonyszámokban 100-ról 228-ra nőtt, párhuzamosan Temesvárral és Nagyváraddal, de elmaradva Fiumétől (ahol a növekedés viszonylagos értéke 278 volt), Miskolctól (ahol ez az érték 239-et ért el) és főképp Budapesttől (325-ös növekedési rátával). Népszámlálási adatokból számított viszonyszámok.

⁴² Felmérési eredmények a Nagy Péter Tiborral együtt irányított ELITES08 kutatási projekt keretében, melyet az Európai Kutatási Tanács támogatott.

⁴³ PISZTÓRY 1896. 134.

⁴⁴ PÁLFI 2005. 95.

A klasszikus középiskolák mellett már 1870-ben, illetve 1871-ben (más források szerint 1874-ben⁴⁵) megalapítják az ekkoriban még középtanodának számító állami fiú és lány tanítóképző intézeteket. Hosszú ideig csak Kolozsváron nem működött felekezeti tanítóképző. Ezek el voltak szórva számos helyen az országban, viszont itt két ilyen állami alapítású intézmény is volt, ami máshol nem fordult elő.

Nem sokkal később, 1880-ban alapította meg Kolozsvár városa az ország első modern képzést nyújtó 'felsőbb leányiskoláját' is, amit 1911-ben egy hasonló katolikus intézmény, a Marianum követett. Igaz, ezek csak a háború éveiben bocsájtják ki (az utóbbi 1915-ben, az előbbi 1916-ban) az első érettségi bizonyítványokat. Mindenesetre ezek a legelső gimnáziumi funkciójú nőképzők között foglalnak helyet az országban több budapesti társuk és vidéken a már 1891-ben református 'felső lányiskolaként' működő, de érettségét szintén csak 1916-tól kiadó debreceni intézmény mellett. Rajtuk kívül vidéken csak Marosvásárhelyen volt olyan leányiskola, amelyik még (igaz, csak 1918-ban) a történelmi országhatárokon belül érettségiző osztályt búcsúztatott.⁴⁶ Így Trianon előtt a mindössze négy fővárosi érettségizető lányiskolával négy vidéki állt szemben, köztük három erdélyi, melyből kettő kolozsvári volt. A művelődési tőke regionális elosztására a nők körében ezek a lányiskolák már tényleges hatást fejtettek ki, és a kolozsvári iskolaváros a nők iskolai mobilitásának támogatásában történelmileg úttörő módon vett részt.

Kolozsvár egyedülálló helyzete a magyar nyelvű elitképzés terén mindenesetre leginkább főiskoláihoz kötődött.

A második tudományegyetem (és formálisan a műegyetem után) a harmadik nemzeti egyetem alapítása előtt – eltekintve a gazdag helyi egyetem-történelmi előzményektől – ez volt az egyetlen vidéki város két főiskolai rangú (ekkoriban három évfolyamú) szakképző intézménnyel, eltekintve a kis unitárius egyház régi központi papképzőjétől. Itt működött az ország második orvos-sebészeti felcserképzője a fővárosi orvosi kar mellett – 1871/72-ben 55 diákkal.⁴⁷ Emellett itt volt az 1863-ban a régi kolozsvári előzmények után helyreállított királyi jogakadémia is. Ez utóbbit már 1866-ban négy évfolyamossá szervezték át, tehát olyanná, mint a korabeli egyetemek jogi fakultásai. 1866/67 – 1869/70 között az átlagos diákszám 260 volt.⁴⁸ Még 1871/72-ben is 179 hallgatója volt, s ezzel a viszonylag magas diákszámú jogakadémiák között foglalt helyet – bár ebben az évben

⁴⁵ Magyar Statistikai Évkönyv 4 (1874) 570.

⁴⁶ MÉSZÁROS 1988. 316.

⁴⁷ Magyar Statistikai Évkönyv 4 (1874) 568.

⁴⁸ MÁTRAJ 1871. 32.

Pozsonyban (347 diákkal), Kecskeméten (237 diákkal) és Nagyváradon (190 diákkal) még több fiatal jurátus koptatta a helyi jogakadémiák padjait.⁴⁹ Mindezeket a számokat azért érdemes említeni, hogy egyértelmű legyen: a két akadémiai szintű intézmény diákszámában mérhető vonzereje már az 1860-as évektől kezdve nagyságrendileg hasonló volt – a jogakadémiáé még meg is haladta – az 1872-ben kialakított egyetemi fakultásokét. (Lásd lentebb a 2/2. táblázat adatait.) A folyamatosság ezen a téren teljesnek tekinthető a két korábbi akadémia és az új egyetemi fakultások között.

Ezen kívül Kolozsvár a 19. század utolsó évtizedeiben Budapest mellett az ország papképző intézeteinek legfontosabb vidéki központjává is vált. Már a kezdetektől fogva itt volt az unitárius egyház egyedüli teológiája. Ehhez csatlakozott 1894-től a piarista rend tanárképzést és papnevelői funkciókat is ellátó Kalazantinuma.⁵⁰ 1895-ben ide helyezték át Nagyenyedről az Erdélyi Egyházkerület református teológiáját is. Ezek az intézmények természetesen már azért is kerültek Kolozsvárra, mert az egyetem jelenléte – főképp a bölcsész- és természettudományi karok révén – pótlólagos képzési lehetőségeket nyújtott a teológusnövendékeknek. Mindenesetre Budapesten kívül sehol máshol nem alakult egy városban három papnevelő intézet a dualista korban. Ezt a kivételes helyzetet a minisztérium illetékesei annyira értékelték, hogy a Kolozsvárra került református teológia felavatásán a miniszter maga is részt vett a kolozsvári egyetemi hatóságokkal együtt. Sőt 1896-ban a regnáló miniszter már azt a korábbi tervet is felelevenítette, hogy az egyetem mellett a román papképzés modernizálása érdekében egy görögkeleti teológiát is állítsanak fel, amellyel „e tekintetben az egész világon páratlannak lehetne mondani Kolozsvárt a teológiai oktatás ügyét”.⁵¹ Ez a terv azonban már nem valósult meg a monarchia korában.

Az egyetem és a nyugati kereszténység három teológiája mellett két önálló világi szakfőiskola is kiépült Kolozsváron a századforduló évtizedeiben. Már 1869-től kezdték kialakítani Kolozsmonostoron az ország negyedik mezőgazdasági szakképzőjét, amely 1906-ban aztán – akárcsak a társintézmények – akadémiai rangot nyert. Már 1878-ban megalakult a Kolozsvári Felsőbb Kereskedelmi Iskola is, ami 1900-ban államilag segélyezett társulati kereskedelmi akadémivá alakult,⁵² hogy nemsokára (1906) a budapesti után az ország második négy évfolyamú s a diákoktól középiskolai érettségít követelő, főiskolai rangú kereskedelmi akadémivá váljon.⁵³

⁴⁹ Magyar Statistikai Évkönyv 4 (1874) 570.

⁵⁰ SAS 2009. 17.

⁵¹ MÁRKI 1896. 88., 92.

⁵² GAZDA 1997. 37.

⁵³ MOLNÁR–ZSIDI 2006. 75.

Az 1872-ben létrejövő kolozsvári egyetem szellemi arculata több szerkezeti szempontból is modernebb a fővárosinál. Itt nincs teológia, ami a régebbi, a felvilágosodás előtt alapított egyetemeken általános volt. Ezzel a kolozsvári egyetem – szemben a pestivel – egyértelműen világi jelleget nyert. Tanárainak rekrutációja a pesti egyeteménél sokkal semlegesebb felekezeti tekintetben. A tanárok felekezeti megoszlása nagyjából tükrözte az ország és Erdély népességének vallási térképét. Ezzel szemben a két pesti egyetem tanári testületét háromnegyedes római katolikus túlsúly jellemezte 1944-ig, míg az 1914-ben alapított debreceni egyetemen a református és a pozsonyin viszonylagosan az evangélikus professzorok látványos túlképviselését találni, legalább 1919-ig.⁵⁴ Ebben az összefüggésben mindenesetre feltűnő, hogy Kolozsváron 1919 előtt (a források szerint változóan) 15 zsidó felekezetű professzort neveztek ki,⁵⁵ míg a sokkal nagyobb tanszülettel bíró budapesti egyetemen csak 10-et vagy 11-et, a műegyetemre mindössze 3-at vagy 4-et és az 1914-ben alapított két újabb vidéki egyetemre egyet sem vagy csak egyet, mint ahogy aztán 1919 után már egyáltalán nem.⁵⁶ Az erdélyi egyetem legelső három évében máris négy zsidó vallású tudós kapott Kolozsváron tanszéket, s egy ötödik pedig (feltehetően kinevezése megkönnyítése céljából) fél évvel kinevezése előtt katolizált.⁵⁷ Ezek voltak az ország legkorábban katedrához jutó zsidó egyetemi oktatói. Az is előfordult, hogy a köztudottan különösképp nem filozemita Trefort miniszter – aki ugyan az előbbieket hivatalosan kinevezte – egy kitűnő s a budapesti bölcsészkaron helyettes tanárként működő zsidó oktatónak, Simonyi Zsigmondnak kolozsvári katedrát ajánlott fel, mondván, hogy a pesti egyetem katolikus hagyományai miatt ide nem nevezheti ki. Végül Simonyi is kikeresztelkedésre kényszerült budapesti pozíciója megerősítése érdekében. Kolozsváron egyáltalán nem lett volna elvárás egy ilyen kikeresztelkedés.⁵⁸

Így – az egyetemi fakultásokat, a leányközépiskolákat és a tanítóképzőket is beszámítva – Kolozsvár nem kevesebb, mint 13 elitképző intézménnyel rendelkezett a korszak végén, szemben 10 pozsonyi, 9–9 temesvári, debreceni vagy nagyváradi, illetve 6 aradi hasonló intézménnyel. Ez elég pontosan leképződött abban, hogy a diákság általános számaránya a kettős

⁵⁴ KOVÁCS–TAKÁCS 2016. 19.

⁵⁵ A jogi karon Kiss Mór és Somló Bódog, az orvoskaron Géber Ede és Purjesz Zsigmond, a bölcsészkaron Finály Henrik, Halász Ignác, Láncty Gyula és Szilasi Móric, a természettudományi karon Fejér Lipót, Fleischer Antal, Haar Alfréd, Kanitz Ágost, Réthy Mór, Riesz Frigyes és Schlesinger Lajos volt zsidó vallású. GAAL 2000. 89–101.

⁵⁶ KOVÁCS 2014. 12.

⁵⁷ KOVÁCS 2012. 152.

⁵⁸ KOVÁCS 2012. 170–171.

monarchia korának végén itt vált az egyik legmagasabbá az ország városai között. A közép- és szakiskolák szintjén Kolozsváron 1910-ben a népesség 3%-a diák, Temesvárott és Szegeden 3,1%, de Pozsonyban 2,8% és Nagyváradon csak 2,4%. A nagy iskolavárosok viszonylatában egy középiskolai intézményre ekkor Kolozsvárott kb. 10 000 lakos esik, míg Budapesten mintegy 25 000, bár Brassóban és Sopronban még a kolozsvárinál is kevesebb. 1910-ben Kolozsváron az egyetemi hallgatókkal együtt a lakosság 6,4%-a volt diák, Budapesten mindössze 2,9%.⁵⁹ Ez utóbbiak persze pontatlan jelzések a helyi városi közönségek szellemi tökefelhalmozására nézve, hiszen a nagyvárosok iskoláinak rekrutációs övezete nem korlátozódott a városhatárokon belüli népességre.

Az ilyen típusú eredmények mindenesetre összefüggenek a korábban említett jelzéssel, mely szerint az ország városai között 1910-ben már a kolozsvári aktív népességben volt a legmagasabb az értelmiségi foglalkozásuk aránya. Ezt erősíti meg az a tény, hogy ugyanakkor a 20–24 éves fiatal férfinepességben már elérte a legalább 8 középiskolai osztályt végzetek vagy az e felett iskolázottak⁶⁰ aránya a 18,5%-ot és a 25–29 évesek között a 21,3%-ot. Ez meghaladta a megfelelő budapesti arányokat (16,6% és 18,6% a két korcsoportban) vagy az ezután következő Debrecenét (11,6% és 9,9%), Kassáét (9,4% és 17,9%), Pozsonyét (9,8% és 14,5%), Nagyváradét (7,8% és 14,6%), Temesváret (9,4% és 13,5%), Győret (9% és 14,3%).⁶¹ Kolozsvárt tehát – bizonyára nem kizrészt az egyetem jelenléte – egyértelműen a 'legműveltebb magyar várossá' avatta a korszak végére a magas iskolázottsági tőkét birtoklók arányának mércéjével mérve. Ugyanakkor azonban a nyugatibb rokon településekhez képest a város megtartotta az írástudatlanok szintén viszonylag magas számárányát.

⁵⁹ Saját számítások a *Magyar Statisztikai Évkönyv* kötetei alapján. KARÁDY 2013. 239.

⁶⁰ A statisztikai adat határa nem feltétlenül a középiskolai érettségi, hanem az akár érettségi nélküli nyolc középiskolai osztály elvégzése (ami már elég volt egyes szakfőiskolákra, például a tisztképző Ludovika Akadémiára való felvételhez), beleértve a 'felső kereskedelmi' és az akkorig szintén hároméves tanítóképző főiskolák diplomáit is. A 8 osztályos kategóriába tartoztak természetesen a felsőoktatás diplomásai és az egyetemre beiratkozottak, sőt valószínűleg azoknak a szakfőiskoláknak a volt diákjai is, akiknek tanulmányait (egyes teológiakon, mezőgazdasági főiskolákon vagy gazdasági akadémiákon) az 1900-as évek előtt még nem kötötték érettségihez.

⁶¹ A források Nagy Péter Tibor gyűjtéséből kiadott vagy kiadás alatt álló megyesoros s a törvényhatósági jogú városokra külön kiterjesztett adatbankjainkban található, melyek ezeknek a korcsoportos iskolázottsági jelzéseknek további finomításait teszik lehetővé. Lásd idevágó publikációinkat a sorozat korábban idézett, 2012-ben megjelent kötete mellett: KARÁDY–NAGY 2003., KARÁDY–NAGY 2006.

II. A kolozsvári egyetem diák közönsége a korabeli felsőoktatás piacán

Mielőtt rátérnénk a kolozsvári diákság kollektív profiljának felvázolásához, tisztázni kell azt, hogy milyen volt és az időben hogyan alakult ennek a diákságnak a súlya a honi társadalom elitképzést kereső népességében. Egy ilyen vizsgálat csak megközelítőleges számbeli becsléseken alapulhat a kutatás jelenlegi állása szerint, többfajta okból.

Mindenekelőtt a statisztikai források hiányosak a diákság számára nézve, egyes évekre pedig teljesen hiányoznak. A meglévő források néha nem különítik el a különböző egyetemeken tanulókat, s csak a szakirányokat azonosítják. Ráadásul a honi diákság egy nem kicsiny – ugyan az időben csökkenő – része külföldi főiskolákat és egyetemeket látogatott, de ezekből egyesek – így például a legfőbb francia egyetemek ’szabad hallgatói’ a Sorbonne-on vagy a nagyhírű Collège de France-on – hivatalosan nem iratkoztak be diákként. Így nincs róluk használható sorozatos adatforrás, annak ellenére, hogy a statisztikai évkönyvek közölnek idevágó adatokat, és a regisztrált diákokra nézve Szögi László és munkatársai az 1919 előtti Magyarországról kiinduló peregrináció közel teljes prozopográfiai dokumentációját összeállították (visszamenőleg a középkorig).

Másrészt nagy nehézséget okoz a korabeli főiskolai rendszer különböző szintjein tanuló diákság egységes kategóriarendszerbe sorolása az előképzettség különbözőségei miatt. A főiskolák egy része (Selmechánya, kereskedelmi és gazdasági akadémiák) hosszú ideig nem követelt érettségit, hanem csak néhány középiskolai (gimnáziumi, reáliskolai, felső kereskedelmi vagy kadét iskolai) osztály elvégzését. A tisztképző Ludovika Akadémia ugyan 8 középiskolai osztály abszolválása után vett csak fel jelentkezőket, de ennek az érettségi maga már nem volt kritériuma. Ennek következtében a felsőoktatás diáksága előképzettség, intellektuális státus szempontjából nem teljesen összehasonlítható.

Ugyanezt a problémát súlyosbítja az, hogy a tanulmányi idő a kezdettől fogva 8, illetve az orvosi karokon már 1808-tól 10 féléves egyetemi fakultásokkal szemben⁶² egyes főiskolákon 2 vagy 3 éves maradt. A jogakadémiák, igaz, már 1874-ben átváltottak a 4 éves képzési időre, a gazdasági és kereskedelmi akadémiák azonban csak 1902–1906 között lettek 3 éves szakiskolák. A különböző vallások papképzői változóan hosszú, de a második Ratio Educationis törvény után elvben már 4 éves tanulmányi ciklussal működtek, amit az is meghatározott, hogy egyben – mint a katolikus tanító

⁶² SASFI 2008. 182.

rendek némelyike – tanárképzést is nyújtottak.⁶³ Egyes papképzők végzettjeik felavatóhoz a külön egyetemi képzést is megkövetelték diákjaiktól, amivel képzési idejük nem ritkán megduplázódott, így a Magyarországon működő katolikus tanító rendek vagy a budapesti Állami Rabbiképző Intézet. Mindezzel a még a teológus diákcsoportok egymással való számszerű összehasonlíthatósága azonos dátummal is kérdésesnek tekinthető.

A külföldön tanulók helyzetében egyrészt ugyanazokat az egyenlőtlenségeket találjuk, mint az itthoniakéban a különböző státuszú és tanulmányi idejű felsőoktatási intézményekben. Emellett a külhoni tanulmányok gyakran átmeneti jellegűek voltak, nemritkán csak egy vagy néhány félévesek. Az itthoniaknál ritkábban célozták a diploma megszerzését, különösen azóta, hogy ezt a képesítés szakmai felhasználásához a magyarországi nosztrifikáláshoz kötötték, mint például a medikusoknál már 1899 óta.⁶⁴ A külföldi féléveket a német kultúrkör egyetemlein be lehetett számíttatni a hazai egyetemi ciklusba. A külföldön tanuló diákszámok összehasonlíthatósága szempontjából a fő probléma ugyanaz, mint a többi prozopográfiai adattal. Csak a beiratkozás évére megbízhatók, s ezek részben máris rendelkezésre állnak,⁶⁵ vagy elég könnyen kiszámolhatók. Igen nehéz lenne azonban ezekből azonosítani egy-egy kalendáriumi évben az összes külföldön lévő magyarországi illetőségű diák számát, bár az összes peregrinus diákról 1881/82-től hivatalosan publikált adatok is rendelkezésre állnak, mégpedig országok, egyetemek és szakágak szerint, de a főiskolákról és akadémiákról már nem.⁶⁶ Igaz, ezek az adatok kizárólag a Habsburg-monarchiára, Németországra és Svájcra vonatkoznak, de Szögi László és munkatársai összeírásaiból tudjuk, hogy a korabeli peregrinus diákság tulajdonképpen szinte kizárólag – 1890 előtt 96,5%-ban⁶⁷ s azután is – ezekben az országokban volt megtalálható.⁶⁸

Mind eme nehézségek miatt a jelen összeállításban csak azok a diákcsoportok szerepelnek, melyeknek képzését 1919 előtt előbb-utóbb az érettséghez vagy egy teljes középiskolai tanulmányi ciklus elvégzéséhez kötötték, egyrészt. Másrészt pedig azok, amelyek a vizsgált korszak nagy része alatt működtek, végül azok, melyek közel egyetemi (tehát legalább 3 éves) képzésre voltak beállítva, tudván, hogy ezeknek elvégzése biztosított az adott

⁶³ SASFI 2008. 169.

⁶⁴ PATYI 2004. 29.

⁶⁵ PATYI 2004. 28.

⁶⁶ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 292–297.

⁶⁷ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 7.

⁶⁸ Saját összesítéseim szerint az 1849 utáni egész monarchikus korban a honi peregrinusok 93,3%-át lehetett a három említett országban találni, ott is elsősorban a német nyelvű főiskolákon és egyetemeken. KARÁDY 2018. 263.

társadalmi ranglistán a kortársak által széles körben elismert pozíciót az 'úri középosztályban'. Mivel csak globális, egyes években az intézményekben beiratkozott összesített diákszámokat tudtuk mozgósítani (szemben például az első beiratkozók vagy a diplomát szerzők éves számaival), itt is hangsúlyozni kell az adatok összehasonlíthatóságának igencsak korlátozott jellegét az eltérő tanulmányi ciklusú intézmények között.

2/1. táblázat. A magyarországi felsőoktatás diákjainak számai nagy oktató intézmények és intézménycsoportok szerint (1871–1916)⁶⁹

	1871	1880	1890	1900	1910	1913	1916
kolozsvári egyetem	230 ⁷⁰	441	545	1369	2249	2344	681
budapesti egyetem	2272	3040	3255	5540	7216	7472	3806
műegyetem	511	560	718	1807	1676	2247	868
debreceni egyetem	–	–	–	–	–	290	225
pozsonyi egyetem	–	–	–	–	–	147	127
külföldi egyetemek	?	1357 ⁷¹	1147	730	1004	1007	631 ⁷²
külföldi műegyetemek	?	352 ⁷³	194	374	433	445	208 ⁷⁴
jogakadémiák	1822 ⁷⁵	844	796	1569	1527	1292	811
papképző intézetek	1476	1667	1593	1463	2084	1847	1355
állatorvosi főiskola	?	173 ⁷⁶	278 ⁷⁷	480	198	216	76
gazdasági főiskolák	?	480	473	472	501	341	64
selmecbányai akadémia	?	305 ⁷⁸	297	247	476	624 ⁷⁹	296 ⁸⁰
Ludovika Akadémia	?	246 ⁸¹	553	225 ⁸²	211	257	-

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei a másként jelzett források kivételével.

⁶⁹ A művészeti főiskolák és a bécsi katonai iskolák hallgatói nélkül. Az évszámok a forrásokban igencsak változóan vonatkoznak a téli és a tavaszi félévekre, melyek között mindig kicsiny, de változó arányú eltérés tapasztalható. Így a nyers számok csak megközelítőlegesen hasonlíthatók össze.

⁷⁰ A Kolozsvári Jogakadémia és az Orvos-Sebész Tanintézet diákjai.

⁷¹ 1881. év adata.

⁷² 1914/15. tanév adata.

⁷³ 1881. év adata.

⁷⁴ 1914/15. tanév adata.

⁷⁵ A Kolozsvári Jogakadémia diákjain kívül.

⁷⁶ 1881. év adata az *Állatorvosi tanintézet értesítője, 1881* szerint.

⁷⁷ 1892. év adata.

⁷⁸ 1883. adata.

⁷⁹ 1912. év adata.

⁸⁰ 1914/15. tanév adata.

⁸¹ 1878/79. tanév adata.

⁸² 1901/2. tanév adata.

A 2/1. táblázat a hivatalos statisztikák viszonylag egységes adatközlési rendszere segítségével mutatja be a kolozsvári egyetem diákszámainak történelmi változásait a tulajdonképpeni elitképzési rendszer majdnem teljes spektrumában. Ennek a komplex táblázatnak csak legfontosabb tanulságait emelhetjük itt ki.

Nem meglepő eredmény, hogy Kolozsvár fejlődése lassan indult. Az alapítás utáni évek diákszámai az 1875-ös jelzés szerint eleve mindössze felével haladták meg a korábbi két főiskolai kezdemény, a felcserképző és a jogakadémia közönségének volumenét. Az egyetemalapítás önmagában tehát nem vonzott nagyobb diáktömegeket a városba. Ennek nyilvánvaló fő okai az új egyetem kiépülési nehézségeiben keresendők, de abban a korábban azonosított beiskolázási stagnálásban, mondhatni depresszióban is – beleértve a középiskolázást is –, melyben a kiegyezéskori egész elitképzési piac több évtizedig szenvedett, s amelyből igazából csak a millenniumi évtizedben került ki.⁸³ Ennek társadalomtörténeti hátterét számottevően meghatározta a hagyományos nemesi háttérű vagy a dzsentri réteghez hasonló keresztény középosztály gyenge – sőt az 1870-es évektől és az 1873-as gazdasági válsággal minden bizonnyal súlyosbodó – s korcsoportosan jól kimutathatóan évtizedekig gyengülő iskolai kereslete. Ez utóbbit csak részlegesen tudta a diákszámokban ellensúlyozni az új, zömmel allogén polgári rétegek (németek és az 1850-es évektől főképp zsidók) rohamos bekapcsolódása a hosszú iskolai úttal járó elitképzésbe.

A trendfordulathoz minden bizonnyal hozzájárult az 1883-as 'minősítési törvény', amely az 'úri' jellegű közületi állásokat legalább négy középiskolai osztályhoz, de leginkább érettségihez és egyetemi vagy legalább főiskolai diplomákhoz kötötte. Az országon belüli iskolai létszámcsökkenést az is táplálta, hogy 1890 előtt a bécsi, nem katonai felsőoktatási intézményekbe a táblázatban is láthatóan több magyarországi diák iratkozott be, mint a három honi egyetem összes diákja ezekben az években.⁸⁴ A kolozsvári diákszámok is a századvégen lódultak magasabb szintre, közel megnégyszereződve (!) az 1895 utáni évtizedben, hogy aztán ezen a viszonylag magas szinten maradjanak a Nagy Háborúig. Ezzel Kolozsvár is komoly diáktömegeket mozgósító képzőhellyé vált, olyannyira, hogy a 20. század elején már egyértelműen az ország második legfontosabb felsőoktatási góciát jelentette a budapesti egyetem után. A táblázat adataiból jól láthatóan szintén a 19. század végén indult ez az expanzió, melynek eredményeként a háború előtti években már diákszám szempontjából Budapest a legnagyobb német

⁸³ KARÁDY 1997a. 169–194.

⁸⁴ 1871–1880 között például nem kevesebb, mint 4608. PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÓGI–VARGA 2015. 33.

egyetemek – Berlin (kb. 8000 diákkal), München (6600 diákkal), Lipcse (5300 diákkal) – szintjén vagy ezek felett állt.⁸⁵

A századfordulón felgyorsuló dinamikus növekedés ellenére Kolozsvár végig a pesti egyetem árnyékában maradt a diákszámok szempontjából. Ugyanakkor a két egyetem közötti olló az évtizedek során fokozatosan záródott. Míg 1875-ben Kolozsvár még a pesti diákszám alig több mint hetedét kötötte csak le, 1900-ban már mintegy negyedét, s a későbbi békés években már egyharmad körüli tömeget. Ez az arány a konkrét háborús fenyegetés árnyékában aztán ismét Kolozsvár hátrányára alakult. A diákszámok egyenlőtlen változásának legegyszerűbb jelzése, hogy a kolozsvári alma mater vonzásköre hétszeresére nőtt 1875–1913 között, míg a sokkal magasabb szintről induló pesti egyetemé csupán megháromszorozódott. Hasonló mondható el nagyságrendileg a műegyetemről is, melynek hallgatósága erős ingadozásokkal ugyan, de voltaképp stagnált a századfordulóig, és csak utána indult gyors növekedésnek a háborút megelőző évekig bezárólag.

Így tehát, míg az egyetemi polgárság expanziója hosszú távon ugyan, több évtizedes lassú növekedés és ingadozások után végül igen jelentősnek mutatkozott a dualista korban, a többi felsőoktatási intézmény fejlődése egyáltalán nem mutatott hasonló képletet. Egyes fontos iskolák, mint a tisztképző Ludovika Akadémia már eleve változó, de kötött számú éves beiratkozót fogadott be, így érthetően hallgatói tömegei hosszú távon sem változtak, erős időszakos nagyságrendi hullámzások ellenére. Hasonló volt érvényben a selmecebányai erdő- és bányamérnöki akadémián, melynek diákszámai csak a Nagy Háború előtti években közelítették meg a korábbi évtizedekben tapasztaltak dupláját. De a többi képzési keret diákszámai sem mutattak jelentős növekedést, sőt leginkább csak erős kilengéseket felfelé is, lefelé is a dualista kor évtizedeiben, amennyire ezt az adatokban mérni lehet. A külföldi egyetemek hallgatói száma még az 1880-as években tetőzött, azután inkább csak stagnált. Ez a műegyetemen viszonylag magas, a tudományegyetemen a korábnál lényegesen alacsonyabb szinten érvényesült.

A diákszámok általános alakulásából az egész korszakon át összefoglalóan háromfajta következtetés vonható le.

Egyrészt az értelmiségképzésben hosszú távon jól megfigyelhető, bár csak részleges elmozdulás történt a modernizáció és a polgárosulás irányában. Míg kezdetben a főiskolázás közönségének majdnem negyede a teológiákra járt, s így a leghagyományosabb írástudást követelő értelmiségi pályára készült,

⁸⁵ SZÓGI 2001. 19., 24.

a korszak végén a papképzők már csak a diákság mintegy tizedét kötötték le. Hasonló mondható a dzsentroid világi 'kisértelmiség' képzőhelyeinek, a jogakadémiák diákságáról. Nyers számban a jogakadémiák diáksága a 2/1. táblázat jelzései szerint 1871-ben érte el maximumát. A korszak alatt mindez több régi jogakadémia bezárását vonta maga után, így a győriét (1888-ban), a nagyszebeniét (1887-ben) és a pápaiét (1886-ban).

Másrészt az egyetemek századvégi expanziójával szemben a szakfőiskolák diákszámai hosszú távon is stagnálást mutattak, ami azt jelzi, hogy a leghosszabb iskolai utat bejáró értelmiség a rövidebb képzésben részesült 'kisértelmiséggel' szemben számottevő mértékben tért nyert. Ezt jelentős modernizációs lépés gyanánt könyvelhetjük el.

Végül mindezen változások és átalakulások mögött megállapítható, hogy a kolozsvári egyetem diákszámainak bővülése messze megelőzte a kezdeti évtizedek pangása után az összes többi egyetemi formáció fejlődésének dinamikáját, amellett, hogy az idősebb pesti társintézményhez képest végig kis egyetem maradt.

Kolozsvár 'kis egyetem' jellege azonban a különböző fakultások szempontjából igencsak változóan alakult, ahogy ezt a 2/2. táblázat demonstrálja. Tekintve, hogy az egyes évekre összesített diákszámok a század végéig stagnáltak, és a korábban is nagy volumenű külföldi peregrinációra vélhetően hiteles, hivatalos statisztikai adatokkal csak 1881-től rendelkezünk,⁸⁶ a táblázat is innen indul.

Ha a szakok itt felsorolt sorrendjében haladunk, rögtön kitűnik, hogy 'nagy egyetemmé' Kolozsvár csak a jogi fakultása révén vált a századfordulón, miután egyre tömegesebben ide iratkoztak – gyakran a pesti karról át – jurátusok, nem kevéssé az itt könnyebb hírű vizsgázás végett (ami lentebb, a tanulmányi körülmények alfejezetben kerül részletesebb tárgyalásra). A kolozsvári jurátusok tömege 1895–1905 között közel ötszörösére nőtt, s majdnem elérte a Budapestten beiratkozottak felét. Igaz, közben a jogász-hallgatók összes száma is jelentősen emelkedett, még a jogakadémiai hálózatban tanulóké is, kivéve a peregrinusokat külföldön. Ez utóbbiak számára a külhoni egyetemekre iratkozás mindig is viszonylag ritkán, a magyar jogi iskolák frekvenciájánál sokkal ritkábban fordult elő, hiszen az előbbi csupán pótlólagos vagy továbbképzés szempontjából lehetett hasznos, mivel a hazai jogrend sajátosságainak kezelésére legjobban a hazai jogászok intézmények készíthettek elő.⁸⁷ Mégis a magyarországi diákságnak a hosszú

⁸⁶ A német egyetemre újonnan Ecclesia beiratkozók éves számaira 1789–1919 között: SZÖGI 2001. 27. Ugyanez a bécsi egyetemre és főiskolákra, az 1890–1918 közötti időszakra: PATYI 2004. 28.

⁸⁷ SZÖGI 2001. 39.

19. századra (1789-től) immár rendelkezésre álló adataiból kiolvasható, hogy például a Németországban tanulók között is a jurátusok 19. század elejei minimális arányai (mindössze 2%) – ami úgyszólván csak csekély diáknépszerűséget érintett, hiszen az 1825 előtti évtizedekben törvényileg tiltva voltak a Habsburg Birodalmon kívüli főiskolai tanulmányok⁸⁸ – a kiegyezés utáni évtizedekben már 11%-ra nőttek, és a századfordulón elérték a 18%-ot.⁸⁹ Bécsben is a 19. század első felében az ottani magyarországi hallgatóknak csak 5-6%-a volt a jogi fakultáson.⁹⁰ Ez az arány 1867–1890 között már 18,5%-ra emelkedett,⁹¹ és a századforduló évtizedeiben is csak kissé csökkent le (14,2%).⁹² Hasonló hullámvázról adnak számot a kisebb Habsburg-birodalmi egyetemek magyarországi jogáshallgatóinak számarányai. Míg az 1800 körüli években az ottani honi peregrinusoknak csak 6%-a volt jogász, ez az arány fokozatosan nőtt, és az 1867–1889-es évcsoportban már elérte a 30%-ot, hogy a következő századforduló évtizedeiben 22%-ra csökkenjen.⁹³ Mindezeket a számokat azért érdemes evidenciában tartani, hogy egyértelmű legyen a különbség a jogászképzés sokkal tetemesebb (a 19. században majdnem végig többségi) súlyával a Magyarországon belüli felsőoktatásban.

2/2. táblázat. A magyar és külföldi tudományegyetemeken tanuló diákság számai karok és szakágak szerint (1881–1916)

	1881	1890	1900	1910	1913	1916
jogi kar						
kolozsvári	217	206	771	1550	1352	188
budapesti	1393	1583	3849	3928	3488	1261
jogakadémiák ⁹⁴	844	796	1569	1527	1625	729
külföldi jogi karok	328	207	243	272	220	164
pozsonyi	–	–	–	–	–	151
debreceni	–	–	–	–	–	169
részösszeg	2782	2792	6432	7277	6685	2662

⁸⁸ SZÖGI 1994. 18.

⁸⁹ SZÖGI 2001. 39.

⁹⁰ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 25.

⁹¹ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 25.

⁹² PATYI 2004. 32.

⁹³ MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014. 33.

⁹⁴ A jogakadémiai diákság 1874 óta négyéves tanulmányi ciklusban nyert képzést, amely egyetemi vizsgák letételére is jogosított. Egyes jogakadémiák, mint éppen a kolozsvári, már korábban áttértek a négyéves tanulmányi ciklusra.

	1881	1890	1900	1910	1913	1916
bölcészkar						
kolozsvári BTK és MTTK együtt	66	87	299	319	189	89
budapesti	414	345	880	1232	1191	967
külföldi bölcészkarok	212	131	136	250	192	115
debreceni	–	–	–	–	–	33
részösszeg	692	563	1315	1801	1572	1204
orvoskar						
kolozsvári	90	138	101	326	559	108
budapesti	807	1184	591	1932	3136	1554
külföld	652	687	228	311	434	174
részösszeg	1549	2009	920	2569	4129	1836
gyógyszerészek						
kolozsvári	16	57	39	112	115	-
budapesti	181	222	137	290	266	5
külföld	15	15	17	6	–	5
részösszeg	212	294	193	408	381	10
teljes összeg	5235	5658	8860	12055	12767	5712

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

A kolozsvári jogi fakultás népszerűségének felfutásáról tisztább képet kapunk a jogi diplomások egyetemek közötti megoszlásából a századforduló éveiben a 2/3. táblázat alapján. Ebből jól látható, hogy míg az 1900 előtti évtizedben a jogi diplomásoknak harmada és ötöde közötti töredéke végzett Kolozsváron, addig a következő években már túlnyomó többségük, az államtudományi vizsgázók részleges kivételével. A Kolozsvárra jutó beiratkozási és a diplomázási számarányok közötti nagy eltérés szemléletesen bizonyítja, hogy ugyan a századfordulón erősen megemelkedtek az erdélyi jogi karra beiratkozók számai is, de ezeket arányaikban többszörösen felülmúlták az ott végsgizorlatozók. Ez megerősíteni látszik a pesti jogi kar tanárai által kiváltott polémia alaptételét, mely szerint a kolozsvári jogi kar egyfajta diplomagyárrá változott a hazai jogászképzés piacán.⁹⁵ A vita elmérgesedése mögött az a tény állt, hogy a jogászképzés maga az egyetemi

⁹⁵ LADÁNYI 1969. 74.

hallgatóság abszolút többségét érintette. A 2/2. táblázat adataiból kiszámítható, hogy a jurátusok már 1881-ben az összes egyetemi hallgató 53%-át adták, de 1895-ben már 63%-át, és 1910-ben is 60%-át. Ha a 2/3. táblázat nyers számait csoportosítjuk szakirányok szerint, még inkább megnőni látszik a jogi képzés súlya a diplomás értelmiségben, akkor is, ha tudni lehet, hogy a többfajta jogi irányú diplomákat ugyanaz a hallgató is megszerezhetette, míg hasonló diplomahalmaz a többi szakiránynál kevésbé, a medicusoknál csak elvétve fordulhatott elő.

2/3. táblázat. A kolozsvári karok diplomásainak aránya két tudományegyetem diplomásai között (1890–1918)

	1890–1900		1901–1913		1914–1918	
	fő	%	fő	%	fő	%
Jogi doktorátus	2570	18,6	10298	61,8	1984	40,7
Jogi államvizsga	646	36,7	710	63,1	21	81
Államtudományi doktorátus	880	27,6	3801	67,8	1206	31,3
Államtudományi államvizsga	901	19,8	1492	43,1	108	40,7
Orvosi doktorátus	1993	12,7	2588	12,1	1781	13,1
Gyógyszerészeti doktorátus	7	13,5	141	26,2	23	43,5
Gyógyszerészmesteri vizsga	908	21,8	1825	23	313	32
Bölcsészeti doktorátus	367	20,2	1127	22,3	345	18,8
Humán bölcsész tanári oklevél	233	29,2*	1947	27,6	354	22,6
Reálbölcsész tanári oklevél	69	26,1*	1076	23,5	41**	14,6**

* csak 1898 és 1901 között

** csak 1914/15. tanév

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

A két egyetem közötti különbségek egészen másképp alakultak a bölcsészkarokon. Ezek a többiekhez képest eleve kisebb volumenű diákságot kötöttek le, s expanziójuk a 20. század elején gyorsult fel, főképp Budapesten. A bölcsészképzés szempontjából a kolozsvári fakultások végig kis, majdhogyanem családias szellemi iskolákat képeztek. Itt szinte végig csak a pesti kar hallgatóinak harmada-negyede körüli hallgatóság gyülekezett, de 1913-ban már csupán annak egyhatoda, s a háború alatt még ennél is kisebb részlege. A kolozsvári bölcsészek számai csak a századvégen kezdtek meghaladni a külföldi egyetemek hallgatóinak számát, de 1913-ban ismét kevesebben voltak azoknál. A 2/3. táblázat bölcsészdoktorainak adataiból az is kitűnik, hogy ezt a többenél valamelyest ambiciózusabb diákságot mozgósító titlust aránytalanul ritkán keresték az erdélyi egyetemen. Hasonló vonatkozott

a tanári oklevelekre, melyekért – különösen a természettudományos diplomákért – szintén a nyers diákszámok arányainál is sokkal kevésbé jelentek diákok a kolozsvári karon, mint a pestin. A diákszámok eltérései természetesen nincsenek kapcsolatban az oktatási paletta gazdagságával, színvonalával vagy minőségével.

Az orvosképzésben a két egyetemi város között még az előzőknél is nagyobbak voltak a diákszámok aránytalanságai, főképp kezdetben, de ezek végig azonosíthatók, ha az évtizedekkel valamelyest szűkültek is a háború előtti évtizedben. A két fakultásnak a 20. század elején bekövetkezett jelentős és párhuzamos expanziója után a kolozsvári orvosi kar hallgatósága továbbra is alig haladta meg a pesti testvérintézmény diákjainak hatodrészét. A Kolozsváron diplomát szerzők arányai még ennél is alacsonyabbak maradtak az összes orvosdoktor tizedét csak kissé meghaladó részesedéssel (2/3. táblázat). Ráadásul, a jogi fakultással ellentétben, Kolozsváron az új század elején még arányaiban kevesebb doktort avattak, mint az előző század végén. A kolozsvári orvosképzés a budapestihez képest így az erdélyi egyetemi hálózat viszonylag leggyengébb láncszemének bizonyult. Történelmileg a honi orvosképzés fő sajátosságát tulajdonképpen a külföldön tanulók sokasága adta. Egyes adatok szerint az 1880-as évek végéig a magyarországi orvostanhallgatók többsége külföldön végzett, leginkább Bécsben.⁹⁶ Ez nagyságrendileg a 2/2. táblázat adataiból is kiolvasható. A helyzetet a kortárs egyetemi hatóságok visszásnak ítélték, mert korlátozta a honi orvosi fakultások keresletét, ami 1899. január 1-től a külföldi diplomák nosztrifikálását előíró jogszabályhoz vezetett.⁹⁷ Ez aztán hosszabb távon látványosan csökkentette a peregrinus medikusok számait, annál inkább, hogy hatása összefonódott a hazai orvosképzés minőségi felértékelődésével. Ennek ellenére 1905-ig ugyan még mindig többen tanultak külföldön, mint Kolozsváron, de később már rendre kevesebben, eltekintve a háborús évektől.

A gyógyszerészképzés mindig az orvosi karok mostohagyermeké volt, Kolozsváron mindvégig megosztva az orvosi és a természettudományi fakultás között, Budapesten a reáltárgyakat is oktató hagyományos bölcsészkar gondozásában. A diákszámok itt mindig szerények maradtak. A század végéig az egyetem diákságának egytizedét sem érte el a gyógyszerészhallgatók aránya. Azután, 1897-et követően ez már csak 5% alatti maradt (annál inkább, mivel a képzés csak kétéves volt, tehát egy adott évben csak két hallgatói évfolyam jelent meg a statisztikákban, míg a többi karon négy vagy – az Orvosi Karon – öt). A nyers számok azonban Kolozsvárott az

---

⁹⁶ GERGELY 1985. 202.

⁹⁷ GERGELY 1985. 204.

összdiákság helyi számainak századfordulós expanziójának keretében (ami főképp a jogászképzés tömegesedésének volt köszönhető) annyira emelkedtek, hogy ez a kolozsvári gyógyszerész szakág viszonylagos erősödésével járt a pestivel szemben a 2/3. táblázat szerint. Így az új század elején Kolozsvár a korábbinál sokkal magasabb arányban vett részt az országos gyógyszerészkereslet kielégítésében. A külföldön peregrinus diákság súlya ezen a területen végig minimálisnak bizonyult.

Végül, a 2/4. táblázat adatai segítségével értelmezni tudjuk a századfordulón az értelmiségi közvéleményt erősen foglalkoztató kérdést, amely szerint a kolozsvári alma mater jobban kezelte gyermekeit, amennyiben ott könnyebb volt vizsgáznai, mint a patinásabb s a nemzetközileg elfogadott minősítési normákat jobban követő és őrző fővárosi rokon intézményben. A táblázat számai valóban megerősítik ezt a gyakran vádként emlegetett eltérést, hogy a kolozsvári egyetem minősítési kritériumai nem érik el a pesti egyetem színvonalát. Mielőtt ezt a látszólag nyilvánvaló következtetést elfogadnánk, többféle értelmezési szempontot kell figyelembe venni.

Egyrészt a vizsgaeredmények eltérései nem mindenütt drámaiak, például elenyészőek a bölcsészdoktorátusnál, ahol mindkét karon majdnem minden jelölt sikerrel vizsgázott. Az államtudományi államvizsgánál szintén kicsik az eltérések, ráadásul itt megfordul a trend, ami tehát – igaz, egyedülálló módon – inkább az erdélyi egyetem szigorúbb vizsgáztatási gyakorlatát bizonyítaná. Másrészt számainkból megfigyelhető, hogy a háború alatti vizsgázók sikeresélyei egyes karokon lényeges javulást mutattak. Ez jelenthette azt, hogy a világháború alatt csökkentett számú beiratkozó – köztük az általában a többi diáknál jobb előmenetelű (szigorúbb szellemi szelekción átesett) nőhallgató – eleve magasabb teljesítményre volt képes, illetve azt, hogy a katonai szolgálatból felmentett férfi hallgatók ezzel is igyekeztek igazolni kivételezettségüket. Előfordulhatott emellett az is, hogy a világegés közepette meglazultak a tanári elvárások normái, illetve, hogy az oktatók a háborúban érintett diákokra – sebesültek, túlkorossá váltak stb. – nem tekintették elfogadhatónak a keményebb békebeli minősítési normák alkalmazását.

Azt is számba kell venni, hogy a kolozsvári kisebb hallgatói létszámnak önmagában is javítani kellett a pedagógiai kapcsolat hatékonyságát. Egy kimutatás a 19. század végéről összegzést adott a kolozsvári egyetem karain tartott előadások látogatottságáról. E szerint a szakelőadásokon a hallgatóság átlagos számai a megelőző két évtizedben a következők voltak: a jogi karon 50 hallgató, az orvosin csak 17, a humán bölcsészin 20 és a reálbölcsészin 22. A speciális kollégiumok és az ún. 'publicumok' – nyilvános, a nagyközönség számára is nyitott előadások – hallgatósága rendre kisebb

volt ennél.⁹⁸ Ezek az adatok annyiban is figyelemre méltóak, hogy a legkisebb diákszámú bírósági szak, a MTTK előadásait jelzik a második leglátogatottabb gyanánt, igencsak aránytalanul a tényleges diákszámok ismeretében. Ez arra enged következtetni, hogy a tömegszakként működő jogi karon voltak a kurzusok követésében legkevésbé motiváltak a hallgatók, míg a kisebb diákszámú rendelkezőknél sokkal inkább. A kiscsoportos oktatás ez utóbbiaknál lehetett általános, ami lehetővé tette a tananyag intenzívebb elsajátítását, a kérdéses tudástartalmak folyamatos tisztázását és a diákok felkészültségének rendszeresebb ellenőrzését. Így az utóbbi esetleges hiányai nem a vizsgán derültek ki, hanem már évközben is, ami megkönnyítette ezek pótlását. Tehát elképzelhető, hogy a vizsgasiker jobb kolozsvári arányai jórészt – különösen a jogi karon kívül – a tényleges hallgatói teljesítményeknek feleltek meg, ha nem is mindig vagy teljesen. Nem szabad ugyanis lebecsülni a téma szempontjából a kiscsoportos pedagógiai viszony hátulütőit sem, nevezetesen az objektív mérce érvényesítésének nehézségeit azokkal a jelöltekkel szemben, akiket a tanárhoz személyesített bizalmi viszony köt.

2/4. táblázat. Válogatás a vizsgákon való siker %-os arányaiból a két tudományegyetemen (1897–1918)

szigorlat típusa, helye	1898–1902	1903–1913	1914–1917	1898–1917	összes pótszigorlat
jog- és államtudományi I. alapvizsga					
Kolozsvár	83,4	83,6	83	83,5	93,5
Budapest	46,8	46,2	73,6	49,2	65,8
jog- és államtudományi II. alapvizsga					
Kolozsvár	80,5	74,7	67,1	75,5	81,6
Budapest	40,6	52,6	87,5	51,5	69,5
államtudományi államvizsga					
Kolozsvár	63,3	68,1	80,4	67,8	93
Budapest	69,7	70,1	84,1	70,7	92
jogtudományi államvizsga					
Kolozsvár	79,3	75,2	92,3*	77	98,6
Budapest	48,3	60,4	81,3*	54,6	88
I. orvosi szigorlat					
Kolozsvár	78,1	54,1	76,8	59,6	77,1
Budapest	58,8	58,9	62,7	59,9	56

⁹⁸ MÁRKI 1896. 120.

szigorlat típusa, helye	1898–1902	1903–1913	1914–1917	1898–1917	összes pótszigorlat
III. orvosi szigorlat					
Kolozsvár	94,9	66	83,2	75,1	91,5
Budapest	60,4	60,3	64,2	61,5	78,7
bölcseész alapvizsga					
Kolozsvár	82	75,6	83,5	77,7	-
Budapest	75,9	72,2	80,7	74	-
bölcseész szakvizsga					
Kolozsvár	67,8	78,1	88,8	79,5	-
Budapest	82,7	78,4	80,3	79,3	-
bölcseészdoktori					
Kolozsvár	97,8	98,2	97,6	98,1	-
Budapest	94,1	95,2	95,1	95,1	66,7
gyógyszerészmesteri					
Kolozsvár	96	94,3	98,4	94,9	86,2
Budapest	84,3	77,5	80,1	78,9	76,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

III. A társadalmi kiválasztás a két tudományegyetem diákságában: felekezetek, etnikai háttér, anyanyelv és társadalmi rétegeredet

A diákság felekezeti összetételének a 3/1. táblázatban bemutatott változásai közvetetten, de elég pontosan igazolják a két tudományegyetem társadalmi közönségének eltéréseire már eddig is megejtett utalásokat.

Mindkét egyetemre jellemző, hogy az időben csak kevésbé változtak a diákság összetételében kifejezhető felekezeti erőviszonyok. E tekintetben tulajdonképpen csak a zsidó diákság részvételének majdnem töretlen növekedése okozott bizonyos eltolódást, ami a többi felekezet hallgatói számárányának automatikus és az időben szinte megállás nélküli csökkenéséhez vezetett. A változások e tekintetben eléggé látványosak, amennyiben a zsidó rekrutáció Kolozsváron a vizsgált közel fél század alatt kis híján megháromszorozódott, míg Budapesten, mivel itt ez már a kezdetektől igen magas volt, 'mindössze' megduplázódott. Ezzel a zsidó túlképviselés a felekezeti népesség mindenkori országos arányaihoz képest a duplájáról körülbelül a triplájára nőtt Kolozsváron, míg Budapesten 5,6-szorosáról 8–9-szeresére.

Ez azt jelentette, hogy a pesti egyetemet a zsidóság folyamatosan növekvő tanulmányi kereslete markánsan érintette, míg Kolozsvárt sokkal kevésbé, bár a 20. század elejétől kezdve már nem olyan elhanyagolhatóan, mint korábban.

A két egyetem szemben állt egymással azzal is, hogy Kolozsváron az évek során a három protestáns csoport (református, evangélikus és unitárius) nem egyszer a diákság legnagyobb kontingensét alkotta. Igaz ugyan, hogy ez a római katolikus diáksággal még gyakrabban előfordult, annak ellenére, hogy az utóbbi számarányai fokozatosan gyengültek a kezdetben a diákság felét rendre meghaladó képvisellettől a háború alatti egyharmados arányig. A pesti egyetem alapításától fogva katolikus jellege így valamelyest végig érvényesült a katolikus hallgatóság viszonylagos túlsúlya révén, főképp azért, mert ott a protestánsok részarányai globálisan – főképp az unitáriusok és a reformátusok – a diákságban mélyen népességi arányaik alatt maradtak. Érdekes módon az erdélyi alma mater sokkal kisebb arányban (és még inkább alacsonyabb abszolút számban) vonzotta a többségükben nemzetiségi háttérű (német és szlovák) evangélikusokat, mint a többi protestánst. A lutheránus képzési stratégia köztudottan a német és az osztrák egyetemek mellett erősebben irányult Budapestre, mint a 'királyföldi' szász és a kelet-alföldi szlovák népcsoportok lakóhelyéhez közeli Kolozsvárra. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott a kolozsvári egyetem markánsan 'nemzetállami' jellege, melyet látványosan fejezett ki a két 'magyar vallás' (a református és az unitárius) híveinek túltreprezentációja a diákságban. Ilyen erős református és unitárius részvétel egyébként sehol máshol nem volt azonosítható a dualista kor felsőoktatási piacán. (Ezt részletesen demonstrálja a 3/3. táblázat a reformátusokra nézve, míg az unitáriusok jellemzőit ugyanott a 'magyar, más vallás' kategóriában lehet megtalálni.) Talán ugyanezen okra vezethető vissza – a modern értelmiségképzésben való általános elmaradottságuk mellett – a főképp román háttérű görögkatolikus és pravoszláv csoportok marginális jelenléte az egyetemen, főképp a görögkeletieké. Ez még erősíthette is valamelyest Kolozsvár 'magyar nemzeti' imázsát, szemben Budapesttel, melynek diáksága a korszakon át végig többségileg zsidó és német háttérű maradt, amihez a lutheránus szászok és cipszerek, valamint a (katolikus) svábok nem elhanyagolható mértékben járultak hozzá.

3/1. táblázat. A felekezeti összetétel változásai a két egyetem összdiákságában

	létszám	r. katolikus	görögkat.	görögkeleti	evangélikus	református	unitárius	zsidó	együtt
Kolozsvár									
1875	355	43,9	5,9	1,7	4,5	28,7	9,9	5,3	100
1880	441	45,1	5,2	2,3	6,3	29,7	6,6	4,7	100
1885	426	47,2	7,3	4,0	7,3	21,8	7,3	5,2	100
1892	575	40,0	8,5	3,8	8,2	27,3	5,6	6,6	100
1895	582	41,2	9,8	2,4	7,2	26,8	5,5	7,0	100
1901	1204	35,2	8,5	3,5	9,1	28,4	4,6	10,8	100
1906	2181	34,0	6,0	7,3	8,0	24,8	3,1	16,8	100
1911	1996	33,7	7,4	6,8	8,8	25,6	3,7	13,9	100
1913	2017	33,5	7,7	7,1	7,7	27,0	4,3	12,7	100
1916	562	39,0	6,2	4,8	4,6	27,6	4,6	13,2	100
1918	1627	29,9	8,5	5,8	8,1	29,3	4,2	14,3	100
Budapest									
1871	2099	55,2	1,7	3,9	7,0	10,9	0,38	21,0	100
1872	2223	55,1	2,4	3,6	7,0	11,1	0,27	20,5	100
1875	2289	52,6	2,7	3,1	7,9	12,6	0,26	20,7	100
1880	3040	47,9	2,1	3,2	9,7	11,3	0,16	25,6	100
1885	3131	38,4	2,4	2,8	10,3	13,7	0,22	32,1	100
1892	3192	42,2	3,0	3,1	9,2	10,8	0,25	32,0	100
1895	3623	42,0	2,6	3,4	9,6	9,7	0,36	32,0	100
1901	4854	45,6	2,5	4,1	7,8	10,5	0,35	29,2	100
1906	5749	44,1	2,4	2,7	5,0	10,3	0,17	35,3	100
1911	6535	42,8	2,3	3,0	7,4	10,1	0,32	34,1	100
1913	6643	44,2	2,6	1,9	6,3	10,5	0,30	34,3	100
1916	3050	43,6	3,2	2,3	6,1	9,6	0,16	35,1	100
1918	10359	38,4	2,4	3,1	6,0	9,6	0,30	40,1	100

* Csak a felekezetiileg azonosított diákság.

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

A 3/2. táblázatból a felsőoktatásban érintett honi diákság egészének kombinált vallási és etnikai arculata kirajzolódik a századforduló évtizedeiben, bár csak a legerősebb képzési keresletet felmutató kategóriák megkülönböztetésével. A népesség anyanyelvére vonatkozó 1880-as népszámlálási adatokkal való összehasonlítás megközelítő becsléseket tesz lehetővé az itt jelzett alkulturális népcsoportok egyenlőtlen képviselésére az egyetemi diákságban. Az anyanyelvi csoportok és a családnevek nemzeti jellege természetesen a csoportazonosság egészen más kategóriáit jelzik, különösen egy olyan társadalomban, mint a dualista kor Magyarországáé, ahol a népességi többséget alkotó nemzeti-kulturális kisebbségeket az uralkodó magyar elit egyre intenzívebb asszimilációs nyomás alatt tartotta. Az 1880-as anyanyelvi megoszlást azért használhatjuk hasonlítás alapnak, mert még a legnagyobb, századvégi, a millennium éveiben paroxizmusát elérő akkulturációs kampány előtti helyzetet tükrözi, de azért is, mert korábbra nincsen hasonlóan pontos, országos összesítés az etnikai erőviszonyok tárgyában, kivéve néhány statisztikai becslést, melyek köztudottan a magyar anyanyelvűeket az itteni 45% (köztük 2,6% zsidó) alá becsülték: az 1830–1840-es évek fordulóján Fényes Elek szerint Magyarországon 45% és Erdélyben mindössze 28% magyar volt, együtt 42,6%. Ezt a számarányt az 1850-1851-es népszámlálás lényegében megerősítette.⁹⁹ A nem magyar kisebbségek elmagyarosodása a következő évtizedekben elég lassan folyt tovább, hiszen a magyar anyanyelvűek vagy 'fő nyelvűek' aránya még 1880-ban is csak 46,6%-nyi volt, és egyes nemzetiségeknél statisztikailag nem is volt kimutatható.¹⁰⁰ E szerint a számok szerint nem történt 1880 előtt jelentősebb elmozdulás a nemzetiségi erőviszonyokban, ha leszámítjuk a zsidók elmagyarosodásának a reformkor legvégétől felgyorsuló hozamát. Így az 1880-as anyanyelvi viszonyok kis eltolódásokkal még elég jól tükrözik az ország korábbi nemzetiségi térképét. A következő évtizedekben ez egyre kevésbé lesz így egyes etnikai részlegek felgyorsuló nyelvi elmagyarosodása következtében. A 'nemzetiségi háttér' (nem az identitás) jelzésére ezért is használtuk a családnév etnikai jellegét.

⁹⁹ KATUS 2012. 123.

¹⁰⁰ Így a német ajkúak aránya – melyben a jiddis vagy német anyanyelvű zsidók is osztoztak – az 1850-es 11,6%-ról 1880-ra 13,6%-ra nőtt a népességben. KATUS 1987. 11.

3/2. táblázat. A magyarországi egyetemi diákság vallás és a családnevek nemzetiségi jellege szerint 1900 körül¹⁰¹

	a teljes népesség anyanyelve 1880	kolozsvári egyetem 1872–1918	budapesti egyetem 1875–1918	műegyetem 1872–1918	Mo.-i peregrinusok Bécsben 1890–1919	Mo.-i peregrinusok Németo.-ban 1880–1918
r. katolikus magyar	25,1	19	18,8	12,6	13,2	8,2
r. katolikus német	8,6	7,4	10,7	13,6	19	9,5
r. katolikus egyéb	13,5	8,6	10,3	10	13,9	7,5
református magyar	13,9	22,2	8,1	5,8	2,7	3,5
református német	0,7	1,0*	0,5*	0,3	0,4*	0,4*
református egyéb	?	3,0*	1,3*	0,8	0,6*	0,6*
evangélikus magyar	1,9	1,8	4	4,3	2,5	7,8
evangélikus német	2,8	5,6	3,2	4,5	11,2	20,3
evangélikus egyéb	3,5	2,1	2,5	3	3,6	9,2
zsidó magyar	2,6	4,4	9,7	13,8	3,7	6,1
zsidó és más nyelv	2	9	25,1	28,3	19,7	19,7
egyéb vallás, magyar	1,5	6,3	1,2	0,8	0,7*	1,6*
egyéb vallás, német	0,03	0,6	0,2	0,1	1	1,0*
egyéb vallás és nemzetiség	23,8	9,1	4,3	2,2	7,7	4,4
együtt	100	100	100	100	100	100

* Kicsiny, 50 alatti esetszám

A probléma ott van, hogy míg a népszámláláson deklarált anyanyelv egy erős etnikai identitást fejez ki, a családnev jellege több szempontból is pontatlan kritériuma az etnikai háttérnek vagy eredetnek. Egyrészt csak a férfira vonatkozik, míg az anya etnikai gyökereit homályban hagyja. Másrészt az 1880-as évektől – főképp az allogén eredetű értelmiségben – kibontakozó névmagyarosító mozgalom a nem magyar háttérű diákság jelentős részét – leginkább a zsidókat és utánuk az egyéb német nevéket – érintette, s ezzel megszüntette a nyilvános önbemutatásban

¹⁰¹ KARÁDY 2012. 193–221. 1. táblázat.

a nem magyar alkulturális háttér jeleit.¹⁰² A névmagyarosítás egyértelműen a stratégiai asszimiláció mutatója, és a korabeli esetek többsége (közel 60%-a) a városi és foglalkozásbeli, valamint iskolai mobilitásban lévő zsidóságban történt.¹⁰³ Az ilyen típusú 'asszimilációs névmagyarosítás' egyes német és szlovák háttérű csoportokban – főképp katolikusoknál és evangélikusoknál – ugyan szintén előfordult, de sokkal ritkábban. A többi nemzetiségi kisebbség tagjai – románok, szerbek, rutének, de az erdélyi szászok is – azonban csak kivételesen engedtek a névmagyarosítási mozgalom ezen impulzusainak, kutatásaink szerint. A 3/2. táblázatot mindennek ismeretében érdemes értelmezni, elsősorban az 1880-as anyanyelvi megoszlás és a feltételezett rokonnépesség egyetemi részvétele közötti aránykülönbségek figyelembevételével.

A nagy egyenlőtlenségek egyértelműen kimutathatók a 3/2. táblázatban. Vonatkozik ez általában a zsidók sokszoros felülreprezentáltságára minden egyetemen, bár legkevésbé Kolozsváron. Ezzel szemben érdekes, hogy a magyar nevű zsidók Bécsben és Németországban sokkal enyhébb (másképp-kétszeres) felülreprezentáltságot mutattak, míg német és más nevű pályatársaik ennek sokszorosát (15-szörösét) is. Hasonló vonatkozik a német családnévű keresztényekre, ha nem is azonos arányban. Mindenesetre a katolikus és evangélikus német nevűek majdnem minden egyetemen népességi arányuknál sokkal magasabb szinten voltak jelen. A katolikus 'sváboknál' ez különösen frappáns Bécsben, de még inkább a német nevű evangélikusoknál a német felsőoktatásban, ahol reprezentációs rátájuk többsége több mint ötszörös. Velük szemben a majdnem teljesen magyar nevű reformátusok és a 'más vallású magyar' kategóriába sorolt unitáriusok csak Kolozsváron voltak számottevően túlképviselve, míg máshol többé-kevésbé népességi arányaik alatt maradtak. Különösen feltűnő, milyen ritkán jutottak ki református hallgatók külföldi főiskolákra és egyetemekre. A maradék nagyobb nemzetiségi csoportok képvisellete a felsőoktatásban olyan csekély volt, hogy ezeket ennek a komplex táblázatnak a legutolsó sorában foglaltuk össze. Az alulreprezentáltság itt nyilvánvaló mindenütt, legkevésbé éppen Kolozsváron és Bécsben.

A 3/3. táblázat az előbbi folytatásának is tekinthető, bizonyos megkötésekkel és sajnos adathiány miatt csak a századforduló évtizedeire vonatkozó érvényességgel.

---

¹⁰² KARÁDY–KOZMA 2002.

¹⁰³ KARÁDY–KOZMA 2002. 76–83.

Az anyanyelvi adatok olyan intenzív asszimilációs nyomást – mintegy funkcióik révén is – kifejítő intézményes közegben, mint az egyetemek, csak egyfajta maradék csoportokat jeleznek. Leginkább azokat az allogén háttérűeket, akik tudatosan – sokan minden bizonnyal demonstratív vagy provokatív céllal – ellenálltak a deklarált magyar nyelvűség asszimilációs elvárásának. A magyarországi középiskolai hálózat 1867 után majdnem teljesen az uralkodó elit asszimilációs politikájának szolgálatában állt. 1870-ben még számos nem magyarul oktató középiskola működött. 1900-ban már a 112 érettségizető gimnáziumból csak 5 erdélyi szász iskola oktatót németül, egy újvidéki szerb iskola szerbül, három román iskola románul, míg a nászódi alapítványi gimnázium román–magyar tannyelvű volt. Ennek megfelelően a magukat német anyanyelvűnek tekintő diákoknak mindössze 22%-a tanulhatott ekkoriban saját anyanyelvén az érettségiig, a román diákoknak alig több mint a fele (50,8%-a), míg az adatokban egybeemosott szerbeknek és horvátoknak 40,5%-a.¹⁰⁴ Az érettségizők között még kevesebben voltak kisebbségi anyanyelvűek. Bár a középiskolások 6,6%-a román nyelvű iskolába járt, az érettségire jelentkezők között csak 4,1% román ajkú volt. A német nyelvűeknél ezek az arányok 10,4% és mindössze 1,1%, a szerbhorvát nyelvűeknél 2,2% és 1% voltak.¹⁰⁵ Globálisan a nem magyar anyanyelvet valló diákok többsége is magyarul érettségizett, s mint ilyen bizton jelenthette magát – ha akarta volna – akár magyar anyanyelvűnek is az egyetemi beiratkozási anyakönyvben.¹⁰⁶ Ezt sokan, bizonyíthatóan, meg is tették. A 3/3. táblázat nyelvi adatai tehát egyfajta 'maradékot', az asszimilációs felhívásnak ellenálló fiatal értelmiség csoportjait mutatják ki.

¹⁰⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900) 352–353. oldalai adataiból számított arányok.

¹⁰⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900) 356–358.

¹⁰⁶ A román ajkú középiskolások Erdélyben már 1854-ben is többségükben magyar (41%) vagy német (10%) gimnáziumokba jártak. RETEGAN 1999. 140. 1875-re ezek az arányok még alig változtak, hiszen a két görögkatolikus és a két ortodox középiskola a román ajkú diákoknak ekkor is mindössze 51%-át fogadta. RETEGAN 1999. 142–143.

3/3. táblázat. A két tudományegyetem diákságának anyanyelvi megoszlása (1895–1918)

a.) Az anyanyelvi megoszlás karok szerint

Kolozsvár	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	együtt
jog	8254	345	18	1120	1	13	65	12	9828
orvosi	2499	238	9	470	2	10	13	3	3244
humán bölcsész	1582	128	5	61	0	0	2	3	1781
reálbölcsész	673	71	2	34	0	0	3	1	784
gyógyszerész	579	75	5	35	0	0	8	0	702
összesen	13587	857	40	1720	3	23	91	21	16342
jog	83,98%	3,51%	0,18%	11,40%	0,01%	0,13%	0,66%	0,12%	100 %
orvosi	77,03%	7,34%	0,28%	14,49%	0,06%	0,31%	0,40%	0,09%	100%
humán bölcsész	88,83%	7,19%	0,28%	3,43%	0,00%	0,00%	0,11%	0,17%	100%
reálbölcsész	85,84%	9,06%	0,26%	4,34%	0,00%	0,00%	0,38%	0,13%	100%
gyógyszerész	82,48%	10,68%	0,71%	4,99%	0,00%	0,00%	1,14%	0,00%	100%
összesen	83,14%	5,24%	0,24%	10,53%	0,02%	0,14%	0,56%	0,13%	100%

Budapest	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	együtt
hittudományi	1047	48	78	157	16	83	1	19	1449
jogi	26883	672	181	505	9	107	274	117	28748
orvosi	20127	905	164	680	9	43	376	91	22395
bölcsész	9858	628	91	328	12	21	113	59	11110
gyógyszerészeti	2114	80	16	28	0	9	22	2	2271
összesen	59619	2333	530	1698	46	263	786	289	65564
hittudományi	72,26	3,31	5,38	10,84	1,10	5,73	0,07	1,31	100,00
jogi	93,51	2,34	0,63	1,76	0,03	0,37	0,95	0,41	100,00
orvosi	89,87	40,4	0,73	3,04	0,04	0,19	1,68	0,41	100,00
bölcsész	88,73	5,65	0,82	2,95	0,11	0,19	1,02	0,53	100,00
gyógyszerészeti	93,09	3,52	0,70	1,23	0,00	0,40	0,97	0,09	100,00
összesen	90,93	3,56	0,81	2,59	0,07	0,40	1,20	0,44	100,00

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

b.) Az anyanyelvi megoszlás időbeli dinamikája

	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	együtt
Országos népesség (1890)	48,6	13,1	12,5	17,1	2,5	1,2	3,3	1,6	100
Kolozsvári hallgatók (1895, 1900, 1905 átlaga)	82,2	5,6	0,6	9,35	-	0,1	0,9	0,1	100
Budapesti hallgatók (1895, 1900, 1905 átlaga)	87,9	5,1	1,5	2,5	0,1	0,5	1,5	0,3	100
Kolozsvári hallgatók (1910–1913)	82,5	5,1	0,2	11,4	-	0,1	0,1	0,5	100
Budapesti hallgatók (1910–1913)	90,3	3,8	0,8	2,8	0,1	1,4	1,3	0,6	100
Kolozsvári hallgatók (1914–1917)	84,6	5,1	0,1	9,9	-	0,2	0,2	0	100
Budapesti hallgatók (1914–1917)	93,7	1,8	0,3	2,4	-	0,3	0,9	0,4	100

Globálisan, a 3/3. táblázat alapján, mindkét egyetemen apró kisebbséget képeztek a magukat nem magyar ajkúnak minősítő diákok, de Kolozsváron sokkal kevésbé, hiszen itt minden hatodik diák vállalt kisebbségi kultúr-azonosságot. Ezek az adatok azonban, ne felejtjük el, egy olyan erőterben kerültek anyakönyvi bejegyzésre, melyben a magyar egyetem normája szerint a hallgatóságtól (jogilag ugyan nem, de 'társadalmilag' annál inkább) elvárták a magyar kultúrkörhöz való tartozást, legalább a magyar nyelv megfelelő ismeretének formájában. Ez a nem magyar anyanyelvűek számára nyomással ért fel, egyfajta készletessel, hogy magyar anyanyelvűként tüntessék fel magukat a beiratkozási anyakönyvben. A középiskolások származási adatainak vizsgálatakor gyakran megfigyelhető, hogy a nemzetiségi diákok mint nemzetiségi iratkoznak be elsőként a magyar nyelvű középiskolákba, majd az osztályok lépcsőin felfelé haladva egyszer csak magyar anyanyelvűvé válnak, s mint ilyenek érettségiznek, és kerülnek a felsőoktatásba. Az anyanyelvi identitás meghatározása ilyen helyzetben többfunkciós és többfajta motiváció diktálta döntések eredménye, melyeknek itt csak a legfontosabb tényezőit, illetve háttérben lévő meghatározóit vehetjük számba. Az erdélyi egyetem vonatkozásában leginkább négyfajta ilyenről lehetett szó.

Az első a család ideológiai beállítottsága, a magyar államnemzethez s konkrétan az asszimiláció kérdéséhez való viszony. Erre nincsenek adataink.

A második erősen motiváló tényező a középiskolai 'nemzeti' szocializáció, amely nyilvánvalóan valamelyest eltérő volt egy nemzetiségi iskolában és egy magyar nyelvűben. Az előbbiben feltehetően inkább az asszimiláció ellenében hatott, az utóbbiban inkább annak irányában. Erre nézve többfajta adatunk van, így össze tudjuk hasonlítani a román vagy német evangélikus középiskolában érettségizettek számait a román vagy német nyelvű egyetemistákéval, mint a 3/4. táblázaton. Ha a románokat vesszük, egyértelmű, hogy mindig sokkal kisebb arányban jelentettek román anyanyelvet a középiskolások vagy az érettségizők, mint a beiratkozott egyetemisták. 1881–1910 között általában a gimnáziumokban érettségizőknek 5,2–6,9%-a és a reáliskolákban érettségizőknek (csökkenő tendenciával) 2,2–3,7%-a volt román ajkú, szemben az egyetemisták végig 10% körüli arányával.¹⁰⁷ Pedig 1900-ban például a román ajkú érettségizőknek 37%-a végzett a két érettségit nyújtó, román nyelvű gimnáziumban,¹⁰⁸ 1908/09-ben 51%¹⁰⁹ és 1913-ban már 62%.¹¹⁰ 1892/93-ban ugyanez az arány az összes román középiskolásra 52%,¹¹¹ sőt sokkal korábban, az 1860-as években az érettségizőkre még 66% is volt.¹¹² Ezek és a korábbi évtizedekre nézve fentebb idézett számok azt sugallják, hogy a román ajkú, magasabb iskolázási pályára induló diákságnak csak mintegy fele lehetett kitéve más nyelven (magyarul főképp, de Erdélyben németül is) oktató iskolák asszimilációs készleteseinek.

Ez annál meglepőbb eredmény, hogy tudni lehet, a román középiskolásoknak hosszú ideig szintén körülbelül fele vagy enyhe többsége teológiára ment, s papi hivatást választott. A teológia még 1905-ben is a román középiskolákból érettségizők 54%-ának volt továbbtanulási opciója. Sajnos hosszabb trendeket adathiány folytán nem lehet megfigyelni ezen a téren, de valószínű, hogy a papi opció – ha gyengülő arányban is – a monarchikus kor végéig domináns maradt a román ajkú diákságban. Márpedig a túlnyomóan román nemzetiségű görög rítusú népeségek hitéletét szolgáló papok minden bizonnyal majdnem egységesen a román identitás hordozói voltak. Ebből is valószínűsíthető, hogy a világi jellegű egyetemi tanulmányokat a nemzeti identitás iránt kevésbé elkötelezett román háttérű érettségizetteknél találni. Márpedig ezek aránya önmagában, egyéb ösztönző, a nemzeti önazonosságot támogató tényező nélkül nem generálhatott volna a kolozsvári

¹⁰⁷ A Magyar Statisztikai Évkönyvek adataiból a középiskolai diákság anyanyelvére vonatkozólag.

¹⁰⁸ A számítás forrása a Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900)

¹⁰⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 17 (1909) 385.

¹¹⁰ Magyar Statisztikai Évkönyv 21 (1913) 278.

¹¹¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 301.

¹¹² MÁTRAI 1871. 13.; Magyar Statisztikai Évkönyv 13 (1905) 351.

egyetem diákságában egytizednyi részvételi arányt. Csak egy ilyen tényezőt ismerünk az asszimilációs vonzás és nyomástényezők mellett: a román nemzetiséget vállaló, illetve az ezzel kapcsolatos felekezeti hovatartozás kritériumának megfelelő ösztöndíjak sokaságát. Példaképpen utalhatunk itt arra, hogy a nagy hatású Gojdu Alapítvány eleve nemcsak a román nemzetiséghez, de egyben a görögkeleti felekezethez való tartozáshoz kötötte ösztöndíjai elnyerését.¹¹³

Számottevőnek bizonyultak a karok közötti különbségek e téren. Érthetően, a fővárosban a katolikus teológián találni a legnagyobb arányban allogéneket, közöttük románokat is, hiszen a kar a többségileg román hívőket ellátó görögkatolikus egyház papjainak is, német és szlovák nyelvű katolikus közösségek lelkipásztorai mellett, legmagasabb szintű honi képzőhelyeül szolgált. Budapesten a többi kar között nem volt azonban számottevő különbség az allogének 10% körüli jelenlétében. Annál inkább Kolozsváron, ahol a jurátusok, de különösen a orvosok között (beleértve a gyógyszerészeket) kiemelkedett a többi karral összehasonlítva az allogén hallgatók aránya, különösen a románoké. Ez, legalább részben, összefügghetett a pravoszláv román diákokat támogató felekezeti és más alapítványok, az utóbbiak között különösen a Gojdu Alapítvány promóciós tevékenységével.¹¹⁴ A Gojdu-féle igen tekintélyes pénzalapból 5634 ösztöndíjas részesült a dualizmus korában, köztük még nem kevés középiskolás is.¹¹⁵ A többség a budapesti és a kolozsvári egyetemre jelentkezett (1900 előtt 56%, 1900 után már 80%), kétharmaduk mindig a jogi (1900 előtt 37%, 1900 után 44%) és az orvosi karra (1900 előtt 21%, azután 30%).¹¹⁶

Ez a támogatott diákság a román ajkú egyetemisták nem jelentéktelen részét alkothatta a nyers számok szerint, bár azért távolról sem a többséget. Lentebb, a szülők réteghelyzetének tárgyalásakor emlékezni kell arra is, hogy ez a kisebbségi román hallgatóság az alsóbb osztályokból és a kisértelmiségből jövő diákságban aránytalan nagy súllyal szerepelt, s még inkább a támogatottak között. 1900 előtt a Gojdu Alapítvány kedvezményezettjeiből a paraszti és munkás háttérűek aránya (28%) csak a lelkészek és tanítók gyerekeinek arányával (23%) vetekedett. 1900 után az 'alsóbb' osztályok gyermekei már az ösztöndíjasok 32%-át tették ki a 30% alkalmazott kisértelmiségi háttérű román diák mellett. Nagyságrendileg ugyanezek a társadalmi rekrutációs arányok jellemezték az erdélyi és bánáti román

¹¹³ SIGMIREAN–PAVEL 2002.

¹¹⁴ PÁLFY 2005. 83.

¹¹⁵ SIGMIREAN–PAVEL 2002. 211.

¹¹⁶ Felmérési eredmények 1076 ösztöndíjasról a publikált prozopográfiai lista alapján. SIGMIREAN–PAVEL 2002. 91–170.

főiskolai diákságot a dualista korban 26% paraszti és 38% ’közalkalmazott kisértelmiségi’ apával.¹¹⁷ A kolozsvári egyetem karain tanuló román diákok valamivel még ’alacsonyabb’ háttérűek voltak, különösen a bölcsészkaron, ahol a földműves családok gyermekei a román diákság nem kevesebb, mint kétötödét (38%) tették ki.¹¹⁸

A különböző anyanyelvűek között az időben csak kis eltolódásokat lehet észlelni a 3/4. b. táblázat alapján a vizsgált két évtizedben. A magyar csoport Budapesten ugyan az évek során rendre növelte dominanciáját, de Kolozsváron alig. A fővárosi tudományegyetemen így a német ajkúak aránya a csekélyebb súlyú szlovák, szerb és horvát ajkúakkal együtt a háborús évekre már minimálisra zsugorodott, ugyanakkor a román anyanyelvűek arányai nem változtak jelentősen. Kolozsváron hasonló csökkenő trend figyelhető meg a szlovákoknál és a szerbeknél, de sem a németeknél, sem a románoknál. Ezek mögött a jelentéktelennek tűnhető számarányok mögött nem nehéz azonosítani a kulturális konformizmusra jobban vagy kevésbé hajló kisebbségek magatartási stratégiáit az asszimilációs kényszervizonyok között, melyek a millennium évei után a háborús években újabb csúcsot értek el. A kolozsvári diákságban az etnikai önvédelem gesztusai korábban sem hiányoztak. Ez egyaránt vonatkozott az evangélikus szászokra és a román hallgatóságra. Ennek közvetett lenyomatát is azonosítani lehet az idézett anyanyelvi adatokban.

---

¹¹⁷ SIGMIREAN 2000. 220–221.

¹¹⁸ SIGMIREAN 2000. 225–226.

3/4. táblázat. A két tudományegyetem diákjai a szülők foglalkozása szerint

a.) 1890/91-ben

Kolozsvár	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	összes diák
Földműves, gazda, kisbirtokos	6,4	14,5	20	17,1	12
Hadi szolgálatban álló, házmester, szolgálta	0,8	2,3	–	1,2	1,2
Kisiparos, kiskereskedő	9	2,9	9,4	12,2	7,8
Tanár, tanító, lelkész	11,3	12,1	25,9	19,5	14,7
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	7,1	5,2	3,5	8,5	6,3
Egyéb értelmiségi és magánzó	17,7	5,8	14,1	14,6	13,4
köztisztviselő	27,4	27,1	9,5	12,1	22,8
Magántisztviselő	1,9	8,1	7,1	4,9	4,8
Közép- és nagybirtokos	17,7	6,9	9,4	9,8	12,4
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	0,8	15	1,2	-	4,8
együtt	100	100	100	100	100
n =	266	173	85	82	606

Budapest	HTK	JÁTK	OTK	BTK	összes diák
Földműves, gazda, kisbirtokos	39,8	8,9	10,4	11,7	10,7
Hadi szolgálatban álló, házmester, szolgálta	-	2,2	0,6	2	1,9
Kisiparos, kiskereskedő	18,2	21,3	29,3	21,9	24,2
Tanár, tanító, lelkész	9,1	6,3	6	15,9	7,6
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd,	4,5	7,6	9,2	8	8
Egyéb értelmiségi és magánzó	4,5	21,5	22,9	21,9	21,4
Állami tisztviselő	6,8	11,6	7,7	6,6	9,5
Törvényhatósági tisztviselő	4,5	2,8	1,1	2,7	2,2
Községi tisztviselő	2,3	2,3	2,9	2,7	2,5
Magán tisztviselő	4,5	4,2	4,6	4,4	4,3
Közép- és nagybirtokos	4,5	9,3	3,6	0,9	6,2
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	1,1	2	1,7	1,3	1,8
együtt	100	100	100	100	100
n =	88	1734	1141	452	6537
Nagykorú hallgató	-	52	18	17	177

Forrás: VKM jelentése 1891. 245.

b.) 1902 és 1908 között¹¹⁹

Kolozsvár*	Joghallgatók **	Orvostan hallgatók	Bölcsész hallgatók	Gyógyszerészek	Összesen
Földműves, gazda, kisbirtokos	9,0	9,3	18,9	5,7	10,0
Házmaster, szolga, katona	2,3	1,9	7,2	0,7	2,7
Kisiparos, kiskereskedő	15,9	15,8	15,6	12,5	15,9
Tanár, tanító, lelkész	11,4	17,7	18,9	10,4	12,4
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	8,7	17,6	6,3	21,1	9,1
Egyéb értelmiségi és magánzó	13,8	11,6	12,2	14,7	13,5
Állami tisztviselő	12,9	5,1	6,3	4,3	11,8
Törvényhatósági tisztviselő	4,0	2,8	1,2	1,8	3,6
Községi tisztviselő	4,3	4,9	3,6	9,3	4,3
Magán, egyleti, ipari tisztviselő	5,7	3,1	5,6	6,4	5,6
Közép- és nagy birtokos	9,6	9,0	3,7	12,2	9,1
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	2,4	1,3	0,6	1,1	2,2
Összesen	100	100	100	100	100
n =	13613	688	1627	279	16207

* 1906/07. tanév adatai nélkül

** a jogakadémiák hallgatóival együtt

¹¹⁹ 1906/07-re nem publikálták ezeket az információkat. A kolozsvári egyetem adatai úgy jöttek létre, hogy a Magyar Statisztikai Évkönyvekből az egyetemi diákság egészére vonatkozó releváns adatokból karonként kivontuk a Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyveiben ugyanazokra az évekre meglévő párhuzamos adatokat. Ezek az orvosi, a gyógyszerészeti és a bölcsészeti szakirányokra értelemszerűen kiadták a kolozsvári egyetemre vonatkozó adatokat, hiszen ilyen képzések Budapesten kívül 1913-ig – sőt az orvosi karra nézve a korszak végéig – csak Kolozsváron léteztek. A jogi karra sajnos ez az okfejtés nem érvényes, mert itt a kolozsvári jogi kar adatai együtt szerepelnek a jogakadémiák adataival. A kolozsváriként jelzett jurátusok társadalmi kiválasztására az itteni adatok így csak részlegesen használhatók annak tudatában, hogy 1900 után a Budapesten kívüli jogásképzésben a kolozsvári jogi kar már a diákszám szempontjából is hasonló súlytal esett a latba, mint a tízegynéhány vidéki jogakadémia. Ez fentebb, a 2/2. táblázatból egyértelműen kiténik.

Budapest*	Joghallgatók	Orvostan hallgatók	Bölcsész hallgatók	Gyógyszer- szek	Összesen
Földműves, gazda, kisbirtokos	6,6	6,2	6,9	6,2	6,5
Házmester, szolga, katona	2,8	1,9	2,8	1,6	2,6
Kisiparos, kiskereskedő	22,3	30,2	24,8	20,1	24,1
Tanár, tanító, lelkész	7,7	9,7	16,5	6,3	10,0
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	9,0	15,9	5,9	14,2	9,6
Egyéb értelmiségi és magánzó	17,8	12,8	20,9	21,3	17,8
állami tisztviselő	12,9	5,1	6,3	4,3	11,8
törvényhatósági tisztviselő	4,0	2,8	1,2	1,8	3,6
községi tisztviselő	4,8	4,9	3,6	9,3	4,3
Magán, egyleti, ipari tisztviselő	6,5	7,3	5,1	6,5	6,3
Közép- és nagy birtokos	5,9	4,4	2,3	7,6	4,8
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	3,4	3,2	1,9	2,7	3,0
Összesen	100	100	100	100	100
n =	16088	4702	6372	846	28008

* 1906/07. tanév adatai nélkül

A két tudományegyetemre sajnos teljesen tisztán összehasonlítható adatok a társadalmi rétegek szerinti rekrutációra csak egyetlen évre állnak rendelkezésre a 3/4.a. táblázatban. Elégedjünk itt meg ennek nagy vonalakban való értelmezésével, hiszen a kolozsvári karok számai igen csekélyek elmélyültebb és általánosítható következtetések levonásához. A két egyetem közötti eltérések úgyszólván elég egyértelműek.

Igaz, mindkét egyetem diákságának többsége (Kolozsváron 60%, Budapest 63%) az értelmiség valamilyen részlegéből származik. Mondhatni tehát, hogy közegükben az értelmiség önjratermeléséről vagy – a tanítói, magánvállalati s egyéb kisértelmiség gyerekeire nézve – főiskolai mobilitásáról volt szó. Közöttük azonban feltűnő, hogy a kolozsváriaknál az értelmiségi kategória fiai inkább (38%) a közalkalmazotti vagy egyházi hivatalnoki csoportokhoz tartoztak, addig Budapest 63% az értelmiségiek nagyobbik része sokkal nagyobb arányban (34%) jött a szabadpályás és egyéb középosztályhoz tartozó hivatalnoki miliókból. A másik, igen számottevő különbséget a kispolgárság erős képviselője generálta a fővárosban. E mögött kisejlik

a zsidó kereskedő és iparos rétegnek a kiegyezés után gyorsan kibontakozó elitiskolázási kereslete. Ugyanez Erdélyben érthetően nem lehetett hasonló mértékű a zsidóság csekélyebb regionális népességi arányai miatt. További feltűnő eltéréseket a földbirtokos és emellett az egyéb nagyfokú csoportok jelentős – az összes diák hatodát kitevő – jelenléte jelentette Kolozsváron, ugyanakkor, amikor ezek Budapesten csak fele ilyen arányban voltak jelen. A képet az is komplikálja, hogy ugyanakkor az igazolt műveltséget nem hordozó alsóbb osztályok gyermekei viszont szintén Kolozsváron fordultak gyakrabban elő. A földműves háttérű fiatalok Budapesten csak a teológusoknál megfigyelhető magas részesedésük miatt érték el a diákság egytizedét, míg Kolozsváron ezt jóval meghaladták.

Ami a nagy rétegek kategóriák eloszlását illeti a karok között, igen feltűnő, hogy az 'alsóbb' osztályok gyerekei Kolozsváron elsősorban a bölcsész- és a természettudományi karon voltak megtalálhatók, a jogon alig, s a orvosok között is ritkábban. Budapesten azonban majdnem azonos arányban figyelhető meg a karok között (a katolikus teológián való, már említett, kiemelkedően magas részvételük mellett). Hasonló vonatkozik a kispolgárságra, melynek gyermekei – bizonyosan a zsidó 'túliskolázás' korai megnyilvánulása folytán – Budapesten majdnem azonos arányban foglalták el a karok padsorainak mintegy negyedét, addig Kolozsváron alig találni meg rétegtársaikat az Orvosi Karon, s csak a diákság egytizede körüli arányban a többi karon. A tanítói és lelkészi kisértelmiség gyermekei kiemelkedő mértékben keresték a bölcsészeti képzést mindkét egyetemen, de Kolozsváron viszonylag gyakran voltak a többi szakon is jelen. A köztisztviselő leszármazottak Kolozsváron elsősorban a jogot és az orvosi szakmát preferálták, ami mögött nem jelentéktelen iskolázottsági mobilitás trendjét lehet azonosítani, hiszen a korabeli köztisztviselő apák nagyobbik része (különösen az 1883-as minősítési törvény előtti időkből) nem volt főiskolai vagy egyetemi diplomás. Budapesten, ahol részletesen megadtuk – mert ez igazolható volt a többeszes diákszámokkal – a csoportalkategóriáinak adatait is, feltűnően magas az államhivatalnokok képviselője a jogon, míg a többi karon sokkal kevésbé. Itt felismerhető az alsó csoport konkrét önreprodukciójának ismérve, hiszen az államhivatalnokok zömétől már korábban is jogi képzettséget vártak el. Mindkét egyetemen jól értelmezhető a földbirtokos fiatalok tömörülése a jogon, az országot uraló hagyományos elitek képzőhelyén. Kolozsváron érdekes még, hogy a tőkésosztály gyermekei milyen nagy arányban jelentek meg az Orvosi Karon. Bár az itteni kis esetszám nem enged meg távolabbi következtetést, valószínűleg ez az adat is főképp a zsidó polgári rétegnek a magas értelmiségbe való beáramlásáról tanúskodik.

Ezek a korai és az erdélyi egyetemre csak elég kis esetszámból kimutatható összefüggések mennyiben tükröződnek a 20. század első évtizedéből származó, sokkal nagyobb adatsorban (3/4. b. táblázat)?

A kolozsvári egyetemen itt is szignifikánsabb kisebbségben voltak jelen a földműves és a proletár rétegek tagjai, míg a kispolgárság szintén kevésbé, mint Budapesten. Az előbbiekhöz hasonlóan a tanítói és lelkeszi kísértelmi-ség gyermekei is viszonylag gyakrabban ültek az erdélyi egyetem padjain, mint a budapestin. A diákság zömét, mint korábban, 1902–1907-ben is kísértetiesen hasonló – közel kétharmadnyi, pontosan 60% és 63%-os – arányban az értelmiség gyermekei tették ki. Az utóbbiak között most is Erdélyben volt több a köz- és egyházi alkalmazott, mint Pesten. A korábbihoz hasonlatosan a kolozsvári diákságban nagyobb, 11%-os súllyal a nagybirtokos és tőkésosztályok leszármazottjai szerepeltek, míg Budapesten ritkábban (7,8%-ban). Kolozsváron ekkor is feltűnő, hogy az 'alsóbb' osztályok gyermekei látványosan csoportosultak (immár a karok diákságának egészen a negyede erejéig) a bölcsészkarokon (melyeket itt nem különítette el a forrás), míg Budapesten továbbra sem figyelhető meg semmi hasonló. Ugyanúgy szintén kiemelést érdemel, hogy az állami tisztviselők gyermekei mindkét egyetem jurátusainak egynolcadát tették ki. A orvosok között viszont érdekes fejlődést mutat a kispolgárságból jövők egyre magasabb aránya, Budapesten már majdnem a diákcsoportharmada közelében, de Kolozsváron is a csoport hatoda-hetede közötti arányban. Lentebbi, az erdélyi orvosi kar rekrutációját pontosabban megvilágító elemzésünkben itt is kimutatható lesz, hogy ezt a változást majdnem kizárólag a zsidó kereskedőréteg gyerekeinek beáramlása okozta a kolozsvári fakultásba, ami a múlt századelőre már a pestiével közel egyenrangú szakképzést nyújtó intézménnyé nőtte ki magát.

IV. A rekrutáció mintázatai a női diákság jelenléte és a regionális háttér szempontjából a két tudományegyetemen

A 4/1. táblázatban fontos jelzéseket találunk a századforduló nagy újdonságára, a nők befogadására a bölcsész- és orvosképzésbe. Az összehasonlítás a két tudományegyetem között ezen a téren még a korábbiaknál is erősebben kontrasztos képletet mutat. A nők megjelenése az egyetemi hallgatóságban Budapesten a háború előtti és főképp az azalatti években már markánsan észrevehető volt, míg Kolozsváron alig. Az összes 1919 előtt beiratkozó női egyetemi polgárból a táblázat számaiból adódó becslés szerint mindössze 9% tanulhatott az erdélyi egyetemen. A nők kolozsvári alulreprezentáltságának

okai között meg lehet említeni az érettségit adó leányiskolák kései megszervezését a régióban és konkrétan Kolozsváron, valamint a 'modern', a női emancipációra beállított polgári réteg számbeli gyengeségét helyi és regionális szinten, különösen az asszimilált zsidóság nagyobb tömegeinek hiányát, melyek a fővárosban a női diplomás értelmiség jó részét szolgáltatták.¹²⁰ Az általam azonosított egyetlen, a budapesti egyetemre vonatkozó statisztikai kimutatás szerint a diáklányok társadalmi háttéréről a nők egyetemi tanulmányainak első évtizedében a szülők között 79% értelmiségi (köztük 16% közhivatalnok) és 5% tőkés vállalkozó, illetve nagy- és középirtokos volt.¹²¹ A tudományegyetemek bölcsész- és orvosi karán az összes hallgató szülei között ugyanebben a korban (1900/01-ben) 63% értelmiségit (ezekből 23% közhivatalnokot) és csak 3% tőkés vállalkozót, illetve közép- és nagyirtokost találunk.¹²² A leány diákok tehát egyértelműen az átlagnál sokkal nagyobb mértékben származtak a középosztályok műveltebb, zömmel szabad értelmiségi rétegeiből, valamint a tőkés elitcsoportokból, melyek nagyobbik része a fővárosban tömörült.

A 4/1. táblázat közelebbről világítja meg az új női rekrutációt illetően a két tudományegyetem közötti eltéréseket.

A diáklányok nyers számainak különbségei egyértelműen igazolják e tekintetben a fővárosi alma mater aránytalan túlsúlyát, ami messze meghaladta a diákszámok közötti általános egyenlőtlenségek mértékét. Kolozsváron mindkét számba vehető karon a diáklányok számai a világháborús évek előtt sohasem haladták meg a tucatnyit, s ez a szám csak a háborús években kezdett el dinamikusabban emelkedni, leginkább az Orvosi Karon. De a kolozsvári számok e téren még ezekben az években sem érték el vagy haladták meg számottevően a fővárosi női diákság egytizedét. Ez azonban arányaiban egyre dominánsabb női jelenlétet vezetett a diákságban, mivel – tudjuk – a potenciális férfi hallgatók többsége hadi szolgálatot teljesített.

Feltűnően magas a 4/1.b. táblázat szerint, s az évekkel növekvő arányú a rendkívüli hallgatók aránya a diáklányok között. Az utolsó békeévben például ez Kolozsváron már többségi volt, míg Budapesten is a női diákság kétötödét érte el. Ez a jelenség valószínűleg arra utal, hogy az érettségizett lányok egy nem jelentéktelen része ekkoriban még középiskolai tanulmányai meghosszabbításaként, további műveltségszerzés vagy -kiegészítés végett iratkozott be egyetemre, és nem szakmai képesítés megszerzését célozta meg tanulmányaival. Ez különösen a bölcsészkarokon lehetett gyakori.

¹²⁰ KARÁDY 1997. 57–74.

¹²¹ Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve (1905) 270.

¹²² Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 349.

A két egyetem közötti további különbség e tekintetben abban állt, hogy a fővárosban a női diákság többsége végig a bölcsészkaron jelent meg, míg Kolozsváron békeidőben ennek fordítottja figyelhető meg. Csak a háborús években jelentkezett az erdélyi orvosi karon több női diák, mint a két bölcsészeti karon együttvéve. E számok mögött a diákság szakmaválasztásának többfajta logikája sejlik fel. Egyrészt a budapesti bölcsészkaron tevékenykedtek az ország leghíresebb professzorai olyan szakterületeken, ahol az oktatás minősége erősen kötődött az oktatók személyes teljesítményéhez és – feltehetően ennek megfelelő – reputációjához. A kolozsvári bölcsészoktatók gyakran csak fiatalabb szakemberek voltak, akik pályájuk előrehaladásával igyekeztek fővárosi álláshoz jutni, ahogy ez a kortársak előtt is ismert volt.¹²³ Ez ugyan előfordult az Orvosi Karon is, de itt az oktatás sokkal erősebben standardizált jelleget öltött, s a képzés minősége, illetve a kar vonzóképesége kevésbé függött az oktatók által elért szakmai sikerektől és hírnévtől. Mint fentebb erről már szó volt, a modern kor műveltséget és/vagy szakképzést kereső 'új női' aránytalanul nagyobb tömegben kerültek ki a fővárosban koncentrált magas értelmiségből és polgárságból, mint a vidéki középosztályokból. Az 'új nőket' látványosan képviselték mindkét egyetemen a zsidó diákság magas – minden karon a felekezeti csoportok között a legmagasabb – női arányai. A budapesti bölcsészkaron ez már a zsidó diákság közel felét jelentette a 4/1.c. táblázat szerint. Végül, nem szabad elfelejteni, hogy a háború helyzetileg felértékelte az orvosi mesterséget. Ennek Budapesten jelentkező medikák között látni erősebben a nyomát, amennyiben ezek száma a háború utolsó évében már közel háromszorosa volt a legutolsó békeév számának, míg a bölcsészkaron nem több, mint a duplája.

---

¹²³ MÁRKI 1896. 48., 59., 79.

**4/1. táblázat. A női diákok számainak alakulása 1895 után
a két tudományegyetem orvosi és bölcsészeti karain**

a.) Női hallgatók száma és aránya a karok szerint (I. félév, 1900–1917, válogatott évek)

Kolozsvár	medikusok			BTK			MTTK		
	nők	Σ	%	nők	Σ	%	nők	Σ	%
1900/01	1	98	1	5	220	2,3	0	91	-
1904/05	4	140	2,9	12	297	4,0	8	137	5,8
1910/11	13	363	3,6	8	212	3,8	2	96	2,1
1911/12	10	399	2,5	5	199	2,5	1	85	1,2
1912/13	10	491	2	5	186	2,7	1	92	1,1
1913/14	11	522	2,1	6	177	3,4	3	82	3,6
1914/15	13	279	4,7	13	142	9,2	8	65	12,3
1915/16	29	169	17,2	17	112	15,2	15	46	32,6
1916/17	26	108	24,1	19	89	21,3	15	23	65,2
1917/18	49	227	21,6	32	99	32,3	19	49	38,8

Budapest	medikusok			BTK		
	nők	Σ	%	nők	Σ	%
1900/01	22	618	3,6	45	1024	4,4
1904/05	36	949	3,8	101	1472	6,9
1910/11	82	2171	3,8	139	1170	11,9
1911/12	105	2495	4,2	132	1051	12,6
1912/13	137	2823	4,9	140	1164	12,0
1913/14	145	2963	4,9	211	1100	19,2
1914/15	191	2111	9,0	225	902	24,9
1915/16	214	1421	15,1	274	860	27,9
1916/17	312	1554	20,1	345	964	35,8
1917/18	414	2028	20,4	439	1136	38,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

b.) A rendes és rendkívüli hallgatók a női diákságban (1900–1914, válogatott évek)

Kolozsvár	1901	1905	1911	1914	1915	Kolozsvár és Budapest		
						1916	1917	1918
összes nő	6	28	30	55	61	759	700	1189
ebből rendkívüli	–	4	5	35	27	157	219	346
rendkívüli nők %	–	14,3	16,6	63,6	44,3	20,7	21,9	29,1
Budapest								
összes nő	81	164	311	604	591			
ebből rendkívüli	14	27	82	248	175			
rendkívüli nők %	17,3	16,5	26,4	41	25,4			

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

c.) A nők arányszámai (%) a két egyetem diákságának felekezeti csoportjaiban karok szerint

	Kolozsvár (1896–1918)			Budapest (1900–1918)	
	OTK	BTK	MTTK	OTK	BTK
r. katolikus	23,8	8	3,2	6,6	25,6
református	0	5,1	2,8	6,1	26,6
evangélikus	4,8	2,7	3,7	3,8	26,1
zsidó	15,3	29	11,9	7	43,9
más	10,9	3,1	2,9	5,8	20,6
együtt	11,6	6	3,5	6,9	28,3

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

A kolozsvári egyetem országos képzési rendszeren belüli elhelyezkedésének sajátos aspektusát képezi az erdélyi eredetű diákság intézményválasztási stratégiája, melyet a 4/2. táblázat adatai tükröznek. Itt csak a legfontosabb tanulmányi helyszínek és intézmények erdélyi születésű diákjait hasonlítottuk össze, tehát kimaradtak a jogakadémiák, a teológiák, néhány erdélyiek által ritkán frekvenciált szakfőiskola, valamint olyan külföldi egyetemek és főiskolák, ahol a tárgyalt korban elenyésző számban fordultak elő magyarországi diákok.

4/2. táblázat. A tudományegyetemek diákjai és diplomásai születési régiók szerint

	Duna bal oldala	Dunántúl	Duna–Tisza köze	Tisza jobb oldala	Tiszántúl	Tisza–Maros köze	Erdély	Budapest	külföld	Σ	n =
JÁTK											
Kolozsvár	4,4	4,7	10	6,4	15,1	7,4	50	1,0	1,0	100	11.609
Budapest*	11,8	19,9	17,6	8,8	8,9	7,3	2,4	22,1	1,1	100	12.315
OTK											
Kolozsvár	2,9	3,7	7,2	4,5	16	5,8	57,8	0,6	1,5	100	3.058
Budapest**	11,9	15,4	17,6	14	13,2	6,6	5,2	13,3	2,4	100	7.741
BTK											
Kolozsvár	3,2	7,8	7,1	5,2	9,8	3,0	60,9	0,2	2,8	100	2.783
Kolozsvár	5,4	9,2	9,5	5,1	11,5	4,6	52,1	1,5	1,1	100	1.110
Budapest	13,7	18,9	15,4	12,2	8,8	7,0	5,4	16,5	2	100	5.484
Gyógyszerészek											
Kolozsvár	3,5	3,8	13,5	8,0	24,2	9,5	35,6	0,7	1,1	100	1273
Budapest***	11,6	20,7	19,3	14,2	13,3	8,0	1,8	7,7	3,4	100	1040
Országos népesség (1890)****	12,5	18,2	15	10	13,7	12,6	14,9	3,2	?	100	

Forrás: Kolozsvárra a diákság és a diplomázók prozopográfiai összeírásai az egyetemi levéltárak adataiból Lucian Nastasa munkája nyomán. Budapestre nézve Nagy Péter Tiborral megvalósított saját kutatási eredmények a diplomák és a végzők adatok protokollja alapján.

* Az 1870–1901 között született, s Budapesten jogi diplomát szerzők

** Budapesten doktoráló orvosok

*** Csak az 1888–1903 között végbizonyítványt szerzők

**** Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 16–17.

A két egyetem hallgatóságát a 4/2. táblázat tanúsága szerint igen erősen megkülönbözteti egymástól regionális háttérük. Helyhiány miatt itt a régióhoz való kötöttségnek csak egyik rendelkezésre álló jelzését – a születéshelyek nagy régiók szerinti szórását – elemezhetjük. Ezt is csak megközelítőlegesen, amennyiben a diákkategóriáknál szereplő – ugyan csekély arányú

– külföldi születésűeknek hiányzik az összehasonlításhoz szükséges össznépeségi adata. A születéshelyek megoszlása nagyrészt erős párhuzamot mutat a földrajzi-területi kapcsolatháló másik két empirikusan előállítható ismérvével, a család lakhelyével és az érettségiztető iskola elhelyezkedésével.¹²⁴ Ezekről azonban nem ritkán szignifikáns eltéréseket is mutat a születés és az érettségi közötti esetleges lakóhelyi mobilitás szempontjából. Finomabb elemzésbe érdemes lenne bevonni az itt érintett területek társadalom-morfológiai sajátosságait is, mint amilyenek a nagyvárosi vagy falusi kötöttségek tényezői. Az urbánus egzisztenciális háttér mögött ugyanis jobb iskoláztatási lehetőségek, valamint elitkapcsolatok, sőt a felsőbb tanulmányok anyagi támogatásának is több lehetősége rejtőzött.

A 3/4. táblázat elemzésénél előljáróban az is említést érdemel, hogy míg a kolozsvári adatok a hallgatóság beiratkozásánál felvett személyi információk teljes körű számbavételén alapulnak – ami nem zárja ki az adathiányt, hiszen nem minden beiratkozási anyakönyvi rubrikát töltöttek pontosan ki –, addig a budapesti adatok majdnem kizárólag csak a diplomát szerzőkre vonatkoznak. Forrásuk a végszigorlatok igazolásánál történő (a beiratkozási adatoknál ritkább) adatközlések.

A 4/2. táblázat legfőbb eredményét úgy lehet összefoglalni, hogy a kolozsvári diákság túlnyomóan – minden szakágban kétharmad feletti részében – Erdélyből vagy az Erdélyt övező két nagy régióból (a Tiszántúlról és a Tisza–Maros szögéből) származott, míg a budapesti tudományegyetem rekrutációs köre kiterjedt az egész országra, bár viszonylag legkevésbé Erdélyre. Ez azt jelentette, hogy a kolozsvári egyetem ténylegesen magához vonta az országos főiskolai kereslet erdélyi részét, míg a budapesti főképp a maradék országrészek megfelelő keresletét fogadta be.

Így fővárosi születésű hallgatók csak kivételesen kerültek az erdélyi egyetemre, míg a budapestin minden karon többszörös volt felülreprezentáltságuk, a legerősebben jogon (ahol a budapesti születésűek hétszer gyakrabban iratkoztak be a fővárosi karon, mint amennyire jelen voltak a népességben) és legkevésbé a gyógyszerészetben. A már korábban említett helyi rekrutációs effektus azért lehetett ilyen markáns a budapesti jogi karon, mivel a fővárosban tömörült az iskolai mobilitásban részt vevő és a műveltségbeli önreprodukción kereső elitrétegek országos többsége, illetve ezek pozícióinak legtöbb várományosa. Figyelemre méltó a nyugati és középső országrészek erős képviselése a fővárosi egyetemen, míg a kolozsvárin a Tisza–Maros közéből származók ritka jelenléte. Az ilyenfajta egyenlőtlenségeket csak

¹²⁴ Erre vonatkozó információk rendre megtalálhatók a Lucian Nastasa által feldolgozott kolozsvári beiratkozási naplókban, bár budapesti forrásainkban 1919 előtt nem.

a vizsgált területek főiskolai keresletében leginkább részt kérő társadalmi rétegek és csoportok iskolázási stratégiáinak ismeretében lehet értelmezni, amit Kolozsvárra nézve lentebb kísérlünk meg a hallgatóság regionális származására, felekezetére és etnikai összetételére vonatkozó adatok kombinálása segítségével.

A társadalmi kiválasztás szempontjából perdöntő fontosságú a két egyetem hallgatóságának a küldő foglalkozási csoportok és rétegek szerinti összehasonlítása. Ez sajnos tételesen csak igen korlátozottan, mindössze néhány évre lehetséges, mivel csak ezekre léteznek korabeli források. Igaz, a kolozsvári egyetem prozopográfiai adataiból lehet és lejjebb fogunk is ilyen típusú elemzést végezni. Sajnos ugyanerre a budapesti tudományegyetem diákságára nézve még nem áll rendelkezésre forrás. További kutatások még lehetőséget adhatnak a hiányok legalább részleges pótlására, például az érettségiző évfolyamok tagjainak prozopográfiai azonosítása révén a diplomások listáival, de az ilyen típusú, megkezdett, viszont csak kisméretű automatizálható munkálatoknak még nincsenek reprezentatívnak mondható eredményei. Egyelőre tehát meg kell elégednünk a két egyetem társadalmi rétegek szerinti rekrutációs viszonyainak igencsak töredékes felvillantásával.

4/3. táblázat. Erdélyi születésű diákok az egyetemi piacon
1900 körül vallás szerint¹²⁵

	Kolozsvári egyetem 1872–1918 ¹²⁶	Budapesti egyetem 1870–1918 ¹²⁷	Műegyetem 1870–1918 ¹²⁸	Németországi egyetemek 1867–1880, 1895–1914 ¹²⁹	Bécsi egyetemek 1890–1918 ¹³⁰	Erdély népessége 1910 ¹³¹
római katolikus	30,5	35,9	37,8	24,0	25,2	13,4
református	28,6	24,2	17,3	5,2	4,4	14,7
evangélikus	10,6	10,9	21,2	65,0	48,8	9,0
zsidó	7,8	11,4	12,8	2,5	4,2	2,1
unitárius	7,2	3,2	7,1	0,7	0,5	2,6
görögkatolikus	9,9	9,6	2,2	0,3	6,5	27,9
görögkeleti	5,3	5,1	2,2	2,4	11,0	30,2
együtt	100	100	100	100	100	100
erdélyiek % az országos rokon népességekből	44,7	4,6	5,7	26,3	18,2	14,9 ¹³²

¹²⁵ Ha nincs más jelzés, Lucian Nastasa és Nagy Péter Tiborral együtt végzett saját prozopográfiai felvételi eredményeim alapján az egyetemi levéltárak adataiból. A nyers számok itt nem szerepelnek, mert nem pontosan ugyanazokra az évekre vonatkoznak. Csak azokat a diákokat vettük számításba, akiknél volt felekezeti jelzés. A budapesti tudományegyetem nézve csak diplomások adatait használhattuk, a műegyetem diákjaira pedig csak azoknak adatait, akik legalább egy vizsgát letettek, anélkül azonban, hogy feltétlenül elvégezték volna a teljes tanulmányi ciklust. A többi diáknépességekben vannak diplomások és olyanok, akikről nem lehet tudni, hogy diplomáztak-e.

¹²⁶ Az összes beiratkozott diák és diplomás.

¹²⁷ Csak a jogi és az orvosi fakultás diplomásai. A bölcsészkarok tanári szigorlati eredményeinek nevesített kimutatásaiban nem jelezték a vallást, így ezeket itt nem használhattuk, akárcsak a katolikus teológiai kar forrásait, hiszen itt csak a római és a görögkatolikus diákokat lehetett találni.

¹²⁸ Csak a mérnöki és vegyészeti kar diákjai.

¹²⁹ Forrás: SzÖGI 2001. 41. és a jelzett korszak prozopográfiai adatainak feldolgozásából.

¹³⁰ Diplomások és beiratkozott diákok a művészeti főiskolák kivételével a bécsi egyetemeken és akadémiákon. Forrás: ПАТІУ 2004. A prozopográfiai adatok feldolgozásából.

¹³¹ *Magyar statisztikai közlemények* vol. 61. 392–427.

¹³² *Magyar statisztikai közlemények* vol. 64. 85.

Kezdehetjük elemzésünket a táblázat legalsó sorával. Ebből meglepetést nem okoz az az eredmény, hogy erdélyiek legerősebben a kolozsvári egyetemen képviseltették magukat, bár az egész vizsgált kor összes kolozsvári karának diákját egybevéve, itt sem alkottak többséget. Emellett jóval érdekesebb, hogy erdélyiek milyen számottevően – az összes diák több mint negyedrésze arányában – voltak jelen németországi és bécsi egyetemeken, illetve főiskolákon. Ennek majdnem kizárólagos oka az evangélikus szászok hagyományos peregrinációs kapcsolata a német nyelvű felsőoktatással, elsősorban a szintén evangélikus porosz és egyéb németországi intézményekkel,¹³³ de valamelyest a szintén német tannyelvű bécsiekkel,¹³⁴ sőt még a monarchia egyéb, Magyarországon kívüli részben nem németül oktató egyetemeivel is.¹³⁵ Ez táblázatunkból is közvetlenül kiolvasható, amennyiben a Németországban tanuló erdélyiek abszolút többségükben és a Bécsben tanulók is felerésztt evangélikusok voltak. Emellett, érthetően, a főváros egyetemlein kevés erdélyit lehetett találni.

Az erdélyi születésű felekezeti csoportok képviselete a különböző képzési helyeken markánsan elütő képletekben rendezhető.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy szisztematikus felülreprezentáltságot mindenütt egyedül a római katolikusok mutattak, népességi arányuk duplája körüli vagy – Budapesten – még azt is meghaladó mértékben. Ez igen fontos sajátossága az erdélyi katolikuságnak, melyről már korábban sikerült kimutatnunk, hogy globális iskolázottsági mutatói a korszak végén (1910-ben) kissé jobbak is voltak, mint a nagy iskolai keresletüktől híres evangélikus szászokéi.¹³⁶ Ez egyáltalán nem felelt meg a korabeli országos trendnek, ahol mindig a zsidók és mögöttük az evangélikusok ’túliskolázása’ bizonyult kiemelkedőnek, míg a katolikusoké és különösen a reformátusoké elmaradt ezekétől.¹³⁷ Itt az erdélyi evangélikusok népességi arányukhoz képest alig voltak a budapesti egyetemeken túltreprezentálva. A római katolikusoknál az is kiemelendő, hogy – bár kevésbé, mint a fővárosban – a német és bécsi felsőoktatásban is nagyjából egyforma arányban voltak jelen. A valóságban ez a számszerűen egzakt adat azonban valószínűleg

¹³³ A különböző szász és egyéb, német ajkú diáksg számarányát a hosszú 19. században kb. 33%-ra lehetett becsülni. SZÖGI 2001. 55.

¹³⁴ Bécsben a századforduló évtizedeiben a többnyire evangélikus szászok az ott tanuló magyarországi diáksg kerek 17%-át képezték, ami több mint duplája magyarországi népességi arányuknak. PATYI 2004. 35.

¹³⁵ A hosszú 19. században a Habsburg-tartományok Bécsen kívüli egyetemeinek és főiskoláinak magyarországi hallgatói között a pontos prozopográfiai összeírás 41% német hátterűt, emellett 13% evangélikust talált. MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014. 55., 57.

¹³⁶ KARÁDY 2007. 7–79.

¹³⁷ KARÁDY 2000. 228.

pontatlan, legalábbis Németországra nézve, ahol csak a bajor és egyéb katolikus országrészek egyetemlein regisztráltak módszeresen a diákok valóságát, a porosz egyetemeken már nem (így Berlinben sem). Elképzelhető tehát, hogy jobb forrásokból származó kimutatás Németország egészében kisebb arányú katolikust találna, mint a katolikus Bécsben, megerősítve ezzel a felekezeti affinitások sok helyütt kiütöző feltételezését az elitképzés honi és európai piacain.

Érdekes viszont, hogy az erdélyi reformátusok Kolozsvár mellett a főváros két egyetemén is magasabb szinten képviseltették magukat, csupán külföldön nem – ott azonban egyáltalán nem. A református iskolázási stratégia ennyiben a német nyelvű felsőoktatásra orientált evangélikusokénak éppen fordítottja volt. Ebben feltehetőleg szerepet játszott egyfajta művelődésbeli nacionalizmus, melynek konkrét objektivációját minden bizonnyal a német etnikai háttér hiányában, az ehhez is kötött nyelvtudás gyengeségében, illetve a nyelvtanulás elhanyagolásában lehet tetten érni. Mindezt az idevágó, igen részletes empirikus adatfelvételek az érettségizőknél egyértelműen tisztázták.¹³⁸ A másik 'kizárólag magyar' erdélyi felekezet, az unitárius hívói a reformátusokéval majdnem teljesen azonos képzési modellt alkalmaztak, mindössze azzal a különbséggel, hogy ők még a pesti műegyetemen is sokkal feltűnőbbben voltak jelen, éppúgy, mint Kolozsváron, míg külföldön annál kevésbé.

Az erdélyi zsidó diákság képzési szokásai is messzemenően eltértek a korabeli zsidóság elitképzésre beállított képletétől. Mint fentebb, a 3/2. táblázat vizsgálatánál megállapítható volt, a legtöbb képzési helyen megnyilvánuló zsidó 'túliskolázás' az erdélyi egyetemen volt a legkevésbé látványos. Ez a 4/3. táblázatban is így mutatkozik, hiszen az erdélyi zsidó diákság arányai éppen Kolozsváron a legkevésbé magasak, igaz, itt is népességi arányuk majdnem négyszerese szintjén. Ami meglepő, s amit az ország többi részének zsidó iskolai mobilitási trendjei egyáltalán nem mutatnak, az az erdélyi zsidó fiatalok átlagosnál alig gyakoribb jelenléte külföldön, különösen Németországban. További kutatásokra lenne szükség, hogy ennek a különös belföldi irányultságnak gyökereit pontosíthassuk, de előzetes munkafeltevésem szerint itt az erdélyi zsidóságnak a többi országrészek rokon népességeinél is markánsabb magyar patrióta műveltségi ideálját, a nemzeti asszimilációnak egyfajta határjelenségét lehetséges azonosítani.

Végül másfajta, az előbbivel több szempontból ellentétes képletet mutat a 4/3. táblázatban a mindenütt alulképviselet, nagyrészt román s kisorszt szerb ortodox hallgatók vagy a többségileg román s kisebb részt magyar

¹³⁸ KARÁDY 2012a. 513–534.

hátterű görögkatolikus diákság képzési stratégiája. A két többségileg allogen csoportot összeköti jellegzetes és szisztematikus alulreprezentáltságuk a felsőoktatásban, ami az alulpolgárosodott rétegek sajátja. Akik mégis eljutottak az elitképzéshez, azokat viszont felekezeti hovatartozásuk egymással meglehetősen ellentétes képzési helyválasztáshoz vezetett. A görögkatolikusok legkevésbé a két magyar tudományegyetemen voltak alulképviselve, nagyjából egyforma mértékben. A műegyetemre már igencsak elvétve és németországi felsőoktatási intézménybe csupán egész kivételesen, azonban a katolikus Bécsbe már sokkal kevésbé ritkán jutottak el. Ez utóbbi választásban fellelhetők a felekezeti affinitás motívumai, akárcsak minden bizonnyal ortodox pályatársaiknál is. A görög ortodox diákok ugyanis a számarányokból láthatóan módjával, de tendenciálisan kerültek mindhárom magyarországi egyetemet, éppúgy, mint a németországiakat is, míg viszonylag kevésbé alkalmilag tanultak a császárváros főiskoláin. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy az erdélyi ortodoxia világi pályára aspiráló gyermekei legtöbbször a katolikus gimnáziumokban érettségiztek, míg az ortodox középiskolák leginkább a felekezeti papság előképzésének funkcióit látták el.

A felsőoktatási képzési helyekre vonatkozó opciók szembetűnően összefüggtek a nemzetállammal szembeni vagy melletti beállítódások történelmileg kialakított modelljeivel, de ezen túl többfajta nemzetiségi és vallási alapú érzelmi motiváltsággal is.

V. Az egyetemek működésének anyagi és személyzeti feltételei

Végül, az egyetemi hallgatóságok összehasonlító elemzése keretében vizsgáljunk meg néhány mutatót, melyek az oktató intézmények és szakirányok működési viszonyaira vetnek fényt az itt következő táblázatok számaiban. Kezdjük az egyetemek működési feltételeit megszabó költségtényezőkkel az 5/1. táblázat adatai alapján.

5/1. táblázat. Költségtényezők összesítése az egyetemeken mintaévekre*

	teológiai	jogi	orvosi	BTK***	összesen
összköltség egy tanárra mintaévekre					
Kolozsvár	–	5672	8752	6031	6724
Budapest	6286	6348	7924	6818	7180
Műegyetem	–	–	–	–	19 187
összköltség egy diákra mintaévekre**					
Kolozsvár	–	125	537	614	281
Budapest	670	52	213	401	158
Műegyetem	–	–	–	–	530

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

* 1875, 1880, 1885, 1889, 1895, 1900, 1905, 1911, 1914.

** A téli félévek diákszámai alapján

*** Budapesten a BTK-ban a humán és reálbölcész tanszékek együtt.

A tanárokra jutó fizetésben, lakáspénzben s egyéb juttatásokban (főképp laboratóriumi, könyvtári és más befektetésekben) kifejezett költségekben a pesti és a kolozsvári tudományegyetem között csak csekély eltéréseket találni, de ezek az orvosi fakultások kivételével a fővárosi intézmény előnyére mutatnak. Kezdetben, 1872-ben, a kolozsvári tanárokat eleve csak a VII. fizetési osztályba sorolták be, amellyel még nem járt hivatalból a 'nagyságos' cím, ugyanakkor budapesti kollégáik már a VI. fizetési osztály státusát élvezték – 'nagyságos' címmel. A különbség csak 1873 februárjában szűnt meg miniszteri rendelettel, bár fizetésbeli eltérések azért is fennállhattak, mert a kolozsvári oktatók nagy része a szakma juniora volt, és a fizetési számárlétra a szenioritás logikáját követte. A kolozsvári orvosi kar tanári költségei valószínűleg azért voltak a pestinél nagyobbak, mert itt sok berendezést újonnan kellett beszerezni. A tanári fizetések egyenlőtlenségeinél még markánsabbnak bizonyulhattak a két egyetem nyugdíjsai közöttiek. A 30 tanítási év utáni nyugdíj a 19. század végén Kolozsváron 3100 korona volt, míg Budapesten 4500 korona.¹³⁹ Nem meglepő, hogy az erdélyi egyetem tanárai gyakran csak pályájuk kezdő aktusának tekintették kolozsvári szereplésüket, és ha alkalom adódott, könnyen elfogadták a fővárosi egyetemre való meghívást. A műegyetem ilyen típusú dotációi viszont a többiek háromszorosára rúgtak, minden bizonnyal az oktatási demonstrációt és a kutatást szolgáló berendezések eleve magas ára és használati költségei miatt.

¹³⁹ MÁRKI 1896. 79.

Érdekesek az egy diákra számított egyetemi kiadások is. Ezek értelemszerően több tényezóből adódnak össze, elsősorban a diákszámából és az oktatási kellékek, laboratórium, könyvtár stb. berendezésének és fenntartásának költségeiből. Az ilyen költségek – minden bizonnyal az azonos berendezési egységekre jutó nagyobb diákszámok miatt – rendre Budapesten voltak alacsonyabbak a vidéki pályatársnál tapasztalható képest. Így a kolozsvári tudományegyetem fenntartása a tanerőkre jutó egységnyi kiadások szerint a pesti rokon intézménynél valamelyest olcsóbbnak bizonyult, de a diákokra és a diplomásokra eső kiadások szempontjából lényegesen drágábbnak.

**5/2. táblázat. A diákok kedvezményeinek változásai
1900–1915 között a tudományegyetemen**

a.) Kolozsvári egyetem

kar	évkör	ösztöndíjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
JÁTK	1900–1907	9,2	331	1,9	7
	1908–1915	13,4	162	0,6	6
OTK	1900–1907	24,1	721	5,9	26
	1908–1915	32,1	392	2,6	26
BTK	1900–1907	11,3	631	4,2	51
	1908–1915	26,7	332	3,4	46
MTTK	1900–1907	14,3	642	10,1	43
	1908–1915	53,5	339	8,3	60
összesen	1900–1907	10,7	467	2,9	14
	1908–1915	18,9	272	1,5	15

b.) Budapesti egyetem

kar	évkör	ösztöndíjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
HTK	1900–1907	9,5	508	7	0,3
	1908–1915	11,5	316	7,4	0,4
JÁTK	1900–1907	5,1	650	0,9	13
	1908–1915	7,2	658	0,8	23
OTK	1900–1907	15,0	860	3,7	18
	1908–1915	10,1	821	2,0	33

kar	évkör	ösztön- díjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
BTK	1900–1907	6,1	633	1,7	45
	1908–1915	7,5	672	1,5	57
összesen	1900–1907	6,6	661	1,5	19
	1908–1915	7,9	718	1,3	30

c.) Debreceni és pozsonyi egyetemek

kar	évkör	ösztön- díjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
Debreceni egyetem					
HTK	1913–1915	4,6	47	0	108
JÁTK	1913–1915	12,1	334	0	23
BTK	1913–1915	9,7	183	0	82
Pozsonyi egyetem					
BTK	1913–1915	4,2	237	0	10

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei.

Kulcsfontosságú adatot képez hasonló szempontból az ösztöndíjasok aránya a hallgatóság különböző részlegeiben arra nézve, hogy az egyetemi oktatásban érdekeltek mennyire támogatták a tanulmányi keresletet. Globálisan az egyetemi akták kevés ösztöndíjról tudósítanak. Hivatalos forrásból a két tudományegyetem között mégis erős kontrasztot alkot az a tény, hogy Kolozsváron minden karon sokkal magasabb arányú, összességében körülbelül kétszer gyakoribb volt az ösztöndíjas hallgató, bár a budapesti átlagot megemeli a teológusok közötti kiemelkedően sok ösztöndíjas. Adatainkból jól kitűnik ennek a diáktámogató rendszernek erős kötődése a karokhoz. A többenél mindkét egyetemen nagyobb tömegű s (a táblázatból is kiolvashatóan) polgáribb, illetve erősebben elitrétegeket vonzó jogi karokon volt legritkábban ösztöndíjas, s az ösztöndíjak értéke is ott volt átlagosan a legalacsonyabb. Ezzel szemben az orvosi és bölcsészkarokon – különösen az igen kis diákszámú kolozsvári reálbölcsész-karon – viszonylag sokkal több ösztöndíjat osztottak és egyben – főként Kolozsváron – az átlagnál lényegesen magasabb értékben. Egyértelműnek tűnik a támogatási források preferenciális irányítása azokra a karokra, ahol a nemzeti modernizáció szempontjából legfontosabb hiányszakmákra készítettek fel.

Az elengedett tandíjak egy főre eső értékében is megtalálni egy hasonló összefüggést, amennyiben ezek legalacsonyabbak a jogi karon, magasabbak az orvosi karokon, de messze a legmagasabbak a bölcsészkarokon. A két egyetem között azonban e téren nem voltak jelentős és szisztematikus eltérések, kivéve a jogon, ahol paradoxnak ható, hogy Kolozsváron sokkal kisebb értékűeknek bizonyultak a tandíjelengedések, mint a fővárosban. Ebben a század első évtizedére koncentrált adatfelvételben feltehetőleg tömegesen találni az erdélyi jogi karon a könnyebb vizsgázásért átmenetileg átiratkozott jurátust, akiknek nemigen lehetett hivatkozási alapja arra, hogy mérsékeljék tandíjfizetési kötelezettségüket.

Még egyértelműbben értelmezhető az összefüggés a pályadíjak értéke és számaránya az egyetemek, valamint a karok között. Mindenekelőtt a fővárosban eleve kevesebb pályadíjat írtak ki és nyertek el diákok, mint az erdélyi egyetemen,¹⁴⁰ bár erre részletes adatokkal, melyeket lentebb még tovább minősítünk, csak Kolozsvárra nézve rendelkezünk. Az érintett diákok arányát tekintve ez azt jelentette, hogy a pályadíjak rendszere Budapesten nem igen, Kolozsváron viszont jelentősen járult hozzá a diákok egy ambiciózus töredékének a kutató tevékenységre való felkészítéséhez. A különbségeket az is magyarázza, hogy a pályadíjak Kolozsváron minden karon sokkal magasabbak is voltak, különösen a medikusoknál és még inkább a természettudományos bölcsészeknél, a kutatásra beállított szakmák művelőinél. Jogon viszont a pályadíj értéke, akárcsak száma, minimális maradt. A tanintézetek működési feltételeinek vizsgálatánál kulcsadat a diáktanár reláció történelmi alakulása, melyre már korábban is történt utalás, de amelyre az egész korszakon átívelő adatsort mutat be az 5/3. táblázat. A számok azt az összbenyomást látszanak alátámasztani, hogy az erdélyi egyetemen mindig kevesebb hallgató jutott egy oktatóra. A részletesebb vizsgálat egyrészt nem teljesen igazolja ezt a megállapítást, másrészt a karok szerint megfigyelt látványos eltérések igencsak eltérő s az időben is jelentős változásoknak kitett 'oktatási logikák' érvényesülésére engednek következtetni. Az eltérések legtöbbje arra vezethető vissza, hogy míg a tanárok száma az időben alig változott, s ha igen, csak lassan, addig a diákszámok igen erős konjunkturális ingadozásoknak voltak kitéve.

---

¹⁴⁰ MÁRKI 1896. 66.

5/3. táblázat. Az egy tanárra eső diákszám alakulása a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1875–1918

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1875	13,1	4,2	3,9	8,8	58,6	14,6	9,3
1880	17,5	7,4	5,9	5,1	49,3	16,1	9,8
1885	16,2	5,8	4,5	2,7	59,2	19,9	4,1
1892	17,3	9,5	6,0	3,6	50,4	13,3	5,1
1895	20,2	6,8	4,6	3,7	65,7	10,9	6,1
1901	56,5	4,7	11,0	9,1	93,0	7,4	12,4
1906	105,4	7,0	13,8	7,8	76,4	10,4	15,0
1911	78,9	10,7	8,5	4,8	118,1	14,4	10,5
1913	41,9	15,3	6,6	5,1	61,4	17,6	9,8
1916	25,3	5,3	3,6	2,6	23,8	8,5	6,3
1918	20,1	6,9	3,2	2,4	21,7	12,1	9,2

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

Az 5/3. táblázat egyértelműen demonstrálja a közismert tényt, hogy a diákság a jogi karokon csoportosult a legnagyobb számban. Mivel ott még e korban nem volt szemináriumi, laboratóriumi oktatás, a diák–tanár arány mindig is a legmagasabbnak bizonyult, habár a 19. század végéig ennek az aránynak a mércéje Kolozsváron csupán egy-másfél tucat között ingadozott. Az erdélyi kar eltömegesedése együtt járt a budapesti jogászképzés felfutásával a 20. század fordulóján. Tehát az erdélyi ‘jogászyár’ nem csak a familiárisabbnak feltételezett diák–tanár viszony terméke volt, hanem annak, hogy a nemzetállam apparátusának és az ipari társadalom kiépülésének következtében mind a közszférában, mind a magánszektorban a századforduló két évtizedében felgyorsult a jogi szaktudás keresletének növekedése¹⁴¹ s az ennek megfelelő diákszám is. Ez azonban a fővárosban csak azt jelentette, hogy az 1870-es évek hallgatói számai a duplájukra, míg Kolozsváron a kezdetiek nyolcszorosára (!) nőttek 1905/06-ra. Ekkor, egyedülállóan s átmenetileg, Kolozsváron több jurátus iratkozott be, mint

¹⁴¹ 1890–1910 között például az állami tisztviselők száma több mint megduplázódott (6462-ről 13 017-re), az állami díjnokok száma viszonyszámában 100-ról 172-re emelkedett (882-ről 1524-re), vagy a korabeli közvélemény szerint ‘túltermelési krízisben’ leledző ügyvédség volumene viszonyszámában 100-ról 160-ra (4202-ről 6743-ra) bővült. Lásd az 1890-es adatokat: Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 283. és az 1910-re vonatkozókat: *Magyar statisztikai közlemények* vol. 64. 314.

Budapesten. Ez a közvélemény által kritikusnak ítélt helyzet a háborút megelőző évekre jelentősen enyhült, s a két jogi kar közötti egyenlőtlenségek is lecsökkentek. 1912/13-ban a kolozsvári karon csak harmadával jutott kevesebb hallgató egy oktatóra, mint a fővárosban. Ez a budapesti túlsúly a háború alatt meg is szűnt, de persze a háborús viszonyoknak megfelelő igen csekély – a fővárosban az 1870 óta mért legalacsonyabb – diákszám-mal, annál inkább, hogy ezeket az évfolyamokat nem töltik fel női hallgatók.

Az Orvosi Karon (eleve alacsony diákszám-mal) a két kar közötti egyenlőtlenség végig fennmaradt – ugyan az évekkel csökkenő mértékben. Kezdetben mindkét karon kicsoportos oktatás folyhatott, Kolozsváron az egy tanárra jutó mintegy fél tucat körül ingadozó, Budapesten ennek kétszerezésére, néha háromszorosára rúgó hallgatói számokkal. A hallgatóság méretei csak a háború előtti években emelkednek szignifikánsabban, de nem drámaian. Nem szabad elfelejteni, hogy ennek a szakértelmiségi ág-nak a nagyvárosokon kívül a régi (1945 előtti) rendszer végéig hiányszakma jellege volt, az 'úri' vagy 'dzsentroid' középosztály újratermelésében gyenge szerepet játszott (amennyiben orvosnak túlnyomóan zsidók, illetve zsidó vagy német származásúak mentek),¹⁴² és az orvosi képzés még a 20. század elején is nem jelentéktelen mértékben külföldön történt.¹⁴³ Mindenesetre a tanár–diák arány a 20. század elején a két orvosi karon fokozatosan kiegyenlítődik, s a háború előtti években éri el legmagasabb történelmi viszonyszámait úgy, hogy az idevágó jelzés Kolozsváron is meghaladja az egy tucat diákot egy tanárra. A háború éveiben itt is beállt a csökkenés, de ez nem volt olyan mértékű, mint a többi karon, nem kisért a női diákok beáramlása folytán. 1917/18-ra mindkét kar diák-tanár arányában visszaálltak az 1910 előtt mért jelzések, melyek továbbra is 'családiás' képzési viszonyokra utalnak.

A hasonlóan kicsoportos oktatás lehetősége az igen alacsony diák-tanár reláció folytán majdnem az egész korszakon át mindhárom bölcsészeti karnak jellemzője volt. Mindenesetre itt egyáltalán nem érvényesült jelentős különbség Budapest javára. Bár pontosabb összehasonlítást az 5/4. táblázat számai nem tesznek lehetővé, mert a pesti bölcsészkar adataiban e korban nincsen a humán és a reálbölcsészetre vonatkozó bontás, az 1890-es évekig előfordult, hogy a kolozsvári humánbölcsész karon több diák jutott egy

¹⁴² A német családnevűek és a zsidó vallásúak (a 'kitért' zsidók nélkül) Kolozsváron 1872–1918 között a medikusok 35%-át tették ki, de a többi képzési helyen az összes medikus kétharmadánál is többet, így Budapesten 1890–1899 között, valamint Németországban 1880–1918 között 68%-ot, Bécsben pedig 1890–1918 között 70%-ot. KARADY 2012. 2. táblázat.

¹⁴³ 1900-ban, a téli félévben még a magyarországi medikusok 24,8%-a (228 diák) külföldön tanult a hivatalos – valószínűleg alábecsült – adatok szerint. Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900) 360., 368. Ez az arány 1910-ben már felére (12,8%-ra) csökkent, annak ellenére, hogy több volt a külföldön tanulók nyers száma (320). Magyar Statisztikai Évkönyv 18 (1910) 387., 397.

tanárra, mint Pesten. A századfordulóig mindhárom karon csak 10 alatti számú diák jutott egy oktatóra, de a diákszámok növekedése azután sem sokkal haladta meg a tucatot, és a háború előtti években már visszatértek a 19. században megfigyelhető alacsony számarányok, melyeket aztán a más karokéhoz hasonló háborús mélypont követett. A három bölcsészkar nagyjából egyaránt a kiscsoportos, szemináriumközeli oktatási rezsím törzs-helyeként fungált.

A lentebb röviden bemutatásra kerülő táblázatok nem a diákságra vonatkoznak, viszont fontos jelzéseket tartalmaznak az oktatószemélyzet összetételére és munkaterhelésére nézve, melyek több szempontból minősítik a kolozsvári diákság tanulmányi viszonyait a budapesti egyetemmel szemben. A következő táblázatok tizedes pontosságú számai ne tévesszenek meg senkit: a számítások alapját egy-egy fakultáson néhány tucat, néha ennél is kevesebb oktató képezi, Kolozsváron átlagosan kevesebb, Budapesten több.

5/4. táblázat. A nyilvános rendes és rendkívüli tanárok arányainak (%) alakulása az összes oktató között a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1875–1918

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1875	100	61,1	78,6	57,1	66,7	57,9	53,6
1880	85,7	44,0	73,3	57,1	30,2	49,0	38,2
1885	70,6	32,4	37,9	23,6	60,7	55,4	48,0
1892	82,3	32,3	72,2	53,3	73,0	26,6	46,2
1895	83,3	41,2	68,2	53,3	63,2	24,0	38,7
1901	73,7	3,9	70,8	50,0	53,3	41,9	30,3
1906	76,5	24,5	55,6	37,0	65,4	27,5	39,0
1911	66,7	38,9	51,6	35,5	46,9	34,6	44,3
1913	44,4	51,4	21,0	66,7	52,7	32,5	47,2
1916	86,7	38,9	43,2	52,6	36,1	17,3	32,4
1918	81,2	43,2	90,5	42,9	34,8	17,9	33,3

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

Az 5/4. táblázaton szereplő kinevezett tanárok aránya az egész oktatószemélyzetben érdekes jelzése annak, hogy a különböző karokon milyen mértékben működtek kiegészítő szakoktatók (tanársegédek), laboratóriumi személyzet, nyelvtanítók és egyéb tudományos vagy más munkatársak. A kinevezett 'rendes' és 'rendkívüli' egyetemi tanárok mellé általában

történelmileg csak lassan zárkóztak fel egy-egy német-poroszmintájú honi 'tanszéken' egyéb beosztottak ahhoz, hogy a 20. század folyamán kialakuljon a tanszékeken belüli hatalmi hierarchia, élén a tanszékvezető professzorral. Ez igazából Magyarországon először az orvosi karokon valósult meg, mert ott kezdettől fogva szükség volt a kórházi vagy a demonstrációs gyakorlatokon segéd személyzetre. Itt találunk például kezdettől fogva az oktatók közé sorolt 'segédek'et, akiket aztán később – a honi statisztikai évkönyvekben 1893/94-től – tanársegédeként,¹⁴⁴ később pedig a tulajdonképpeni oktatóktól elkülönített rubrikákban tüntettek fel. Ez a rendszer csak a szocializmus előtti rendszer utolsó évtizedeiben vált általánossá a tanszékek körüli szakintézetek keretében, amit aztán a szocialista reformok is többféle átszervezés után formálisan megtartottak. A jogi karokon és a pesti katolikus teológián a monarchikus kor legvégéig sem voltak tanársegédek, de az orvosi és a reálbölcészeti karokon már továbbra is nagy számban, Kolozsváron például 1910-ben az orvosi kar 32 oktatója mellett nem kevesebb, mint 28.¹⁴⁵

Maguk a kinevezett professzorok összesített arányai a karok oktatási gyakorlatát erősen meghatározták. Így jól látható az 5/4. táblázaton, hogy általában a jogi karon volt legtöbbször a legmagasabb a professzorok aránya – kezdetben Kolozsváron nem is volt más személyzet –, míg az orvosi és a természettudományos bölcsészkaron, tehát ott, ahol mindig folyt szélesebb körű laboratóriumi munka és segéd személyzetet igénylő oktatási demonstráció, végig a legalacsonyabb. A jogi karon az időben többé-kevésbé fokozatosan csökkent is a professzorok aránya a teljes egyetemi személyzetben, s Budapesten a többi karon is megfigyelhető hosszú távon – bár sokkal egyenlőtlenebbül – hasonló tendencia. Kolozsváron azonban nagyobbak az időbeli kilengések. Ezeknek magyarázatát csak részletekbe menő elemzésekkel lehetne tisztázni.

---

¹⁴⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 3 (1895) 368. Ekkoriban a budapesti Orvosi Kar 109 főnyi személyzetéből 34 tanársegéd volt, a bölcsészkaron 85-ből 15, míg Kolozsváron az Orvosi Karon 31 főnyi személyzetből 14, s a természettudományi karon 15-ből 4 fő.

¹⁴⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv 18 (1910) 385.

5/5. táblázat. A magántanárok arányának (%) alakulása az összes oktató között a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1875–1918

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1875	0,0	5,6	21,4	7,1	26,3	39,5	21,4
1880	7,1	8,0	6,7	7,1	35,0	49,0	39,5
1885	11,8	16,2	10,3	11,8	29,1	44,6	33,8
1892	11,8	16,1	11,1	13,3	30,2	42,2	30,0
1895	11,1	11,8	18,2	20,0	39,3	44,0	36,6
1901	15,8	19,1	12,5	12,5	27,0	37,1	26,2
1906	17,6	24,5	25,9	25,9	36,8	43,6	42,4
1911	28,6	55,6	29,0	29,0	37,8	64,1	46,7
1913	52,8	40,0	15,8	33,3	32,7	67,5	46,5
1916	6,7	50,0	40,5	42,1	3,1	82,7	57,6
1918	12,5	46,0	57,1	52,4	47,3	82,1	53,9

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

A 5/5. táblázat a honi és a német-poroszl típusú egyetemi rendszerek lényeges sajátosságára hívja fel a figyelmet. Arra, hogy miként tükröződnek a magántanári kar volumenének változásaiban egyetemek és karok szerint a tanári testület utánpótlásának, újratermelésének intézményes feltételei. Tekintve, hogy a magántanárok elvben, megszerzett pozíciójuk révén, a tanári kinevezések várományosai voltak, számuk közvetlenül összefüggött az érintett egyetem vagy kar rangjával az egyetemi piacon. A magántanárság ugyanakkor szakmai rangot is képviselt.

Mint később induló s diákszám szempontjából majdnem a korszak végéig minden karon kisebb egyetem, érthető, hogy a kolozsvári alma mater keretében általában kevesebb magántanárt találni – a századforduló utáni évekig drámaian kevesebbet –, mint a budapesti fakultásokon. 1910 táján lényegesen megváltozott a helyzet, a jogi karon egyenesen megfordult. Azzal, hogy a kolozsvári jogi 'diplomagyár' szerepe a század első évtizedében felértékelődött, s a karra éveken át több vizsgázó iratkozott, mint pesti megfelelőjére, hirtelen látványosan megnőtt a magántanárok aránya is, olyannyira, hogy az 1912/13. tanévben már többségivé is vált, míg a fővárosban megmaradt a korábbi szinten, a személyzet egyharmada körül. Az orvosi karokon mindig magasabb arányban működtek magántanárok, mint a jogin, de itt is 1910-ben billent át a magántanárság mérlege többségivé, különösen Budapesten – az orvoslás országosan legnagyobb és legjövödelmezőbb piacán.

A bölcsészkarokon is majdnem végig megnyilvánul a budapesti túlsúly a magántanárok arányában, kivéve a háborús években, egyrészt. Másrészt azonban igen markáns ingadozásokat lehet megfigyelni e téren a két kolozsvári kar között, amennyiben a magántanárok általában igen csekély súlya hol a reálbölcsészeknél, hol a humán bölcsészeknél bizonyult nagyobbaknak.¹⁴⁶ Tekintve, hogy itt végig igen kis csoportok képezik ezeknek a számításoknak az alapjait,¹⁴⁷ csak közelebbi vizsgálódással lehetne tisztázni ezeknek a nagyméretű ingadozásoknak a forrásait.

5/6. táblázat. Az oktatási kínálat mennyiségi adatainak alakulása a tanárok átlagos heti óraszámára szerint a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1885–1913

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1885	?	13,5	?	?	6,3	5,2	6,1
1892	7,7	13,5	7,7	18,6	5,3	4,1	6,7
1895	7,1	?	5,6	19,2	7,6	4,8	5,5
1901	6,6	8,9	7,1	21,0	5,0	4,4	6,9
1906	6,5	7,5	6,6	21,0	3,1	4,5	5,5
1911	7,0	12,4	6,6	18,1	5,0	4,5	6,6
1913	6,8	10,4	6,4	11,8	5,2	4,4	5,8

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

Végül, az 5/6. táblázaton néhány adat a korszak második felére nem jelentéktelen összefüggéseket mutat a karok oktatási gyakorlata és a professzorok heti átlagos óraszámára között. Jogon ezek az átlagszámok kevésbé változtak és nagyjából azonos nagyságrendűek maradtak a két karon. A orvosoknál egészen más helyzetet találni, amennyiben a kolozsvári tanárok átlagosan 2-2,5-szer több órában oktattak, mint fővárosi kollégáik, és ez utóbbiak átlagosan csak 4-5 órányit, azaz kevesebbet, mint bármely más egyetemi tanár. Még nagyobb – 2-3-szoros – eltéréseket találni Kolozsváron a humán és

¹⁴⁶ A kolozsvári és a pesti bölcsész magántanárok, illetve a kinevezett egyetemi tanárok kurzusainak számára témájuk szerint. KARÁDY 2007a 393–417. 4. táblázatát.

¹⁴⁷ Kolozsváron 1910-ben az egész oktatótestület létszáma a jogi karon 22 professzorból, az orvosi karon 32 professzorból és 28 tanársegédből, a humán bölcsészeti karon 31 professzorból és 2 tanársegédből, a reálbölcsészeti karon 17 professzorból és 9 tanársegédből állt. Magyar Statisztikai Évkönyv 18 (1910) 385. A budapesti egyetemen a megfelelő létszámok ezeknek közel háromszorosát tették ki.

reálbölcsészek óraszámai között. A humaniórák oktatóinak óraszámát átlagosnak lehet tekinteni, de természettudományos partnereikéi többszörösen meghaladták ezt az átlagot. Elképzelhető, hogy ezek az egyenlőtlenségek abból adódtak, hogy az MTTK laboratóriumi, természetjáró, illetve más, a tanárok és a diákok együttes foglalkozásait óraszámként könyvelték el, nem csak az előadásokat és a szemináriumi összejöveteleket.¹⁴⁸ Közelebbi vizsgálat nélkül nem lehet értelmezni ezeket a szisztematikus, a karokra jellemző különbségeket.

VI. A kolozsvári egyetem diákságának rekrutációja karok és néhány kombinált változó szerint

A diákság társadalmi kiválasztása minden iskolarendszerben – s ezek minden részlegében – perdöntő kérdéskör, mivel ez tükrözi legközvetlenebbül azt, hogy mire szolgál, milyen funkciót tölt be egy adott korban a vizsgált intézmény vagy intézményrendszer földrajzi vonzáskörében. Mivel a magyar egyetemek a kiegyezés utáni korban egyre kevesebb külföldi hallgatót fogadtak (elsősorban az oktatás magyar nyelvűvé válása miatt),¹⁴⁹ a kolozsvári diákság idevágó jellemzői kizárólag az egyetemnek a honi társadalom elitképzésében betöltött szerepét illusztrálják. A következőkben felhasznált levéltári források (elsősorban a karok beiratkozási és diplomázási protokolljaiból összeállított, teljes körű prozopográfiai diáklisták) az adathiányok ellenére pontos képet nyújtanak a hallgatóság eredetéről és társadalmi beágyazottságáról. Az itt idézett számszerűsített eredmények forrását is minden esetben a dr. Lucian Nastasa által felkutatott prozopográfiai adatok képezik.

Olyan egyedülállóan multikulturális népességben, mint amilyen a dualista Magyarországé és Erdélyé volt, a társadalmi rekrutáció legfontosabb jelzéseit a szülők 'osztályhelyzete', foglalkozási-vagyoni státusa mellett a felekezeti hovatartozásban, a regionális háttérben és nemzetiségi csoportazonosságban lehet azonosítani. Sajnos helyhiány miatt a rekrutáció sokszínűségének minden részletét itt nem lehet megvilágítani, annál kevésbé, mert a leglényegesebbnek minősített alkulturális sajátosságok illusztrálása céljából kombinált változókat alkalmaztunk táblázatainkban, melyek mind legalább három szelekciós faktor együttes hatását képezik le. Ennek értelmében a szülők

¹⁴⁸ Egyes korabeli bölcsészkar magántanárok kurzusainak hallgatóságáról számszerű adatok találhatóak tanulmányomban: KARÁDY 2007. 408.

¹⁴⁹ Az idevágó szakirodalomban a kolozsvári egyetem diáksága nem is került feldolgozásra. HEILAUF 2006. 50–51.

(legtöbbször csak az apa) társadalmi helyzetére nézve alkalmaztunk egy majdnem tetszőlegesen tágítható vagy szűkíthető kódrendszert, mint ahogy ezt korábban a 3/4. táblázat kapcsán tárgyaltuk. Itt a lehetséges kategóriákból a legsommásabb, ötfokú, de a vizsgált hallgatói népeségekre a legjellemzőbbnek ítélt beosztást használjuk, melynek segítségével a karok közötti nagyobb eltérések még jól kimutathatók.¹⁵⁰ A felekezetek szempontjából a számottevőbb kategóriákból csak a görögkatolikusokat és az ortodoxokat vontuk össze (ugyanerre lásd fentebb a 3/1. és 3/2. táblázatokat), tudván, hogy ezek nagyrészt román nemzetiségűek és anyanyelvűek voltak. A legnagyobb nehézséget éppen a nemzetiségi háttér meghatározása okozta, mivel a felhasznált forrásokban bejelentett anyanyelv igen képlékeny kategóriának bizonyult (lásd fentebb, a 3/3. táblázatban), melyet a tényleges nyelvhasználat mellett, mint ez már fentebb tárgyalásra került, erősen meghatározhatott a 'nemzeti lojalitás' vagy konformizmus igénye is. Az ebből származó kétértelműségek megkerülése végett itt a családnevek nemzeti jellegét kódoltuk, ami a kódolási nehézségek és esetenként pontatlanságok ellenére, biztosabb fogódzót van hivatva szolgáltatni – legalább a családnevet átörökítő apai ágon – a nemzetiségi eredetre nézve. Sajnos a viszonylag ritka esetszám miatt a szláv, örmény és román neveket kénytelenek voltunk itt is egyetlen háttér kategóriában összevonni. Ez vitatható döntés, melyet csak statisztikai relevanciája igazolhat.

6/1. táblázat. A kolozsvári egyetem diákjai vallás és az apa sommás foglalkozási kategóriája (osztályhelyzete) szerint

A.) A szakirányok hallgatóságának összesített megoszlása felekezet és az apa foglalkozása szerint

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.
r. kat. – alsó	5,5	2,6	6,0	8,4	2,6	15,5	10,7	19,7	21,1	6,5
r. kat. – kispolgár	2,7	2,8	7,2	9,5	5,3	7,6	11,5	23,6	23,9	13,5
r. kat. – hivatalnok	13,1	9,2	7,2	9,6	11,2	37,1	37,7	23,6	24,1	28,4
r. kat. – értelmiségi	5,9	6,8	5,3	7,7	11,8	16,7	27,9	17,4	19,3	29,9
r. kat. – polgári önálló	8,1	3	4,8	4,6	8,5	22,9	12,3	15,7	11,6	21,6
római katolikus együtt	35,3	24,4	30,5	39,8	39,4	100	100	100	100	100
ref. – alsó	3,2	3,3	10,4	5,8	1,9	13,5	15,1	25,7	19,8	9,0

¹⁵⁰ Az 'alsó' kategória a földműves és munkásrétegekre vonatkozik, a 'kispolgárság' önálló kereskedőkre és iparosokra, a 'hivatalnok' a magán- és köztisztviselőkre, az 'értelmiség' a szabadpályás és alkalmazott humán értelmiségre (mint a pap, a tanár és a tanító), a 'polgári önálló' a mindennemű birtokos és vállalkozó kategóriákra.

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.
ref. – kispolgár	0,8	0,7	5,0	3,8	1,0	3,4	3,2	12,4	13	4,7
ref. – hivatalnok	7,9	6,3	5,6	6,2	4,8	33,3	28,8	13,9	21,2	22,7
ref. – értelmiségi	6,1	8,4	15,6	11	7,9	25,7	38,4	38,6	37,5	37,4
ref. – polgári önálló	5,7	3,2	3,8	2,5	5,5	24,1	14,6	9,4	8,5	26,1
református együtt	23,7	21,9	40,4	29,3	21,1	100	100	100	100	100
ev. – alsó	0,9	1,8	1,7	2,1	1	11,7	15,5	13,1	14	8
ev. – kispolgár	0,8	1,2	2,5	2,9	1,5	10,4	10,3	19,2	19,3	12
ev. – hivatalnok	2,4	2,5	1,9	2,4	1,9	31,2	21,6	14,6	16	15,2
ev. – értelmiségi	2,4	4,9	5,9	6,7	6,3	31,2	42,2	45,4	44,7	50,4
ev. – polgári önálló	1,2	1,2	1	0,9	1,8	15,6	10,3	7,7	6	14,4
evangélikus együtt	7,7	11,6	13	15	12,5	100	100	100	100	100
izr. – alsó	1,8	2,5	0,1	0,1	0,4	10,9	11,6	5	3,2	2,7
izr. – kispolgár	7,3	9,5	1,2	1,4	5,8	44,2	44,2	60	45,2	38,7
izr. – hivatalnok	2,2	2,7	0,2	0,2	1,3	13,3	12,6	10	6,5	8,7
izr. – értelmiségi	1,9	3,8	0,3	0,9	2,6	11,5	17,7	15	29	17,3
izr. – polgári önálló	3,3	3	0,2	0,5	4,9	20	14	10	16,1	32,7
izraelita együtt	16,5	21,5	2	3,1	15	100	100	100	100	100
unit. – alsó	0,9	0,6	3,1	2,0	0,1	23,1	23,1	39,2	37,7	3,5
unit. – kispolgár	0,1	0,0	0,3	0,5	0,2	2,5	–	3,8	9,4	6,9
unit. – hivatalnok	1,3	0,8	0,9	1,0	1,2	33,3	30,8	11,4	18,9	41,4
unit. – értelmiségi	0,8	0,8	3	1,7	0,9	20,5	30,8	38	32,1	31
unit. – polgári önálló	0,8	0,4	0,6	0,1	0,5	20,5	15,4	7,6	1,9	17,3
unitárius együtt	3,9	2,6	7,9	5,3	2,9	100	100	100	100	100
g. kat., kel. – alsó	3,3	4,4	1,9	1,6	0,9	25,2	24,4	30,6	21,3	9,7
g. kat., kel. – kispolgár	0,5	0,5	0,3	0,4	0,8	3,8	2,8	4,8	5,3	8,6
g. kat., kel. – hivatalnok	2,6	3,0	1,0	1,4	1,6	19,8	16,7	16,1	18,7	17,2
g. kat., kel. – értelmiségi	4,9	8,2	2,6	3,7	4,4	37,4	45,6	41,9	49,4	47,3
g. kat., kel. – polgári önálló	1,8	1,9	0,4	0,4	1,6	13,7	10,6	6,5	5,3	17,2
g. kat. és keleti együtt	13,1	18	6,2	7,5	9,3	100	100	100	100	100
összes együtt	100	100	100	100	100					
összes megfigyelt eset	8973	2607	2364	919	1040					

B.) Az osztályháttér adatai karonként

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gyógysz.
Σ alsó	15,6	15,2	23,2	20	6,9
Σ kispolgár	12,2	14,7	16,5	18,5	14,6
Σ hivatalnok	29,4	24,5	16,8	20,8	22
Σ értelmiségi	22	32,9	32,7	31,7	33,8
Σ polgári önálló	20,9	12,7	10,8	9	22,8
együtt	100	100	100	100	100

Első táblázatunk kétszer két részből áll. A B részleg egy változóban összegzi az osztály-háttér adatait karonként. Az A részleg első öt oszlopa a szakirányok hallgatóságának összesített megoszlását adja le felekezeti és az apák foglalkozása szerint. A második öt oszlop az utóbbit a felekezeti csoportokon belül végzi el.

Jól látható a táblázat első tömbjében a felekezeti arányszámok összesítéséből, hogy az egyetem legfőbb használói a nyugati keresztények voltak, sorrendben a római katolikusok majdnem minden szakirányban a legtöbben –, a reformátusok – csak a BTK-n a legnagyobb csoport – és az evangélikusok. A zsidó diákság egyes karokon (orvosi, jogi és gyógyszerészeti) erősen képviseltette magát, a többin alig. A görög vallásúak a karok szerint változóan, de mindenütt viszonylag ritkán voltak jelen a diákságban, mint ahogy ez már az egész egyetemre nézve a 3/2. táblázatnál elemzésre került. Globálisan (ahogy ez jórészt kitűnik a fenti, 3/2. táblázat első oszlopával való hasonlításból) csak a reformátusok, az evangélikusok és az unitáriusok jutottak jelentős 'felülreprezentáltsághoz' a kolozsvári egyetem diákságában, országos népességi számarányukat meghaladva, s emellett sokkal markánsabban – de csak a három említett szakon – a zsidók. A keleti keresztények minden szakon alulképviselettel, leginkább a BTK-n és az MTTK-n, azaz a középiskolai tanárság és az írástudó szabad értelmiség képzését végző karokon.

A táblázat második tömbjében követhetők a felekezeti csoportokon belüli osztályszerkezeti megoszlások. Ezek az izgalmas arányszámok minden részletükben nem tárgyalhatók itt. Elégedjünk meg annak a szempontnak érvényre juttatásával, hogy milyen mértékben tükrözik az érintett felekezeti közönség iskolai mobilitását (amennyiben a szülők nagyobb részt a feltehetőleg magasabb iskolázást nem igénylő foglalkozásokban aktívak), illetve a csoport elitjének 'önreprodukciós' trendjeit. Jó kiindulópontokat nyújtanak erre a jól igazolhatóan gyengén iskolázott 'alsó' és 'kispolgár'

kategóriák számarányai. Az 'alsó' kategóriákhoz tartozó apák gyermekei a zsidó diákságon kívül mindenütt feltűnően gyakran szerepelnek a BTK-n és az MTTK-n, míg ellenkezőleg igencsak ritkán a gyógyszerészeti hallgató-ságban. A reformátusoknál, unitáriusoknál, evangélikusoknál és legfőképp a keleti keresztényeknél gyakori az 'alulról' (főképp a parasztságból) érkező diák a medikusok, sőt még a jogászok között is. Ez utóbbi például a római katolikusokra is áll. Itt is megerősítést nyer tehát a 3/4. táblázat elemzésénél már megfigyelt eredmény, hogy a kolozsvári egyetem társadalmi rekrutációja sokkal 'demokratikusabb' volt, mint budapesti intézményes partneréé.

A keresztény diákság legfőbb rekrutációs bázisát azonban az alkalmazotti és szabad értelmiségi (itt 'értelmiség'), valamint a hivatalnoki réteg képezte. Az 'értelmiség' kategória súlya különösen nagy a protestáns és a görög felekezetűeknél, tehát ott, ahol a széles papi réteg újratermelte önmagát, emellett képes volt a korszak végéig magasan tartott gyermekszáma segítségével a többi értelmiségi kategória jelöltjei közé is eljuttatni leszármazottjait. A kontraszt e tekintetben igen markáns a római katolikusokkal szemben, akiknek diákjai sokkal ritkábban származtak 'értelmiségi' apáktól. A papság így feltételezhető szerepe különösen feltűnő a görög felekezetűeknél és az evangélikusoknál, akik között egyes szakoknál a megfelelő számarányok megközelítik az összes diák felét.

Egészen más 'osztály-képletet' mutat a zsidó diákság. Míg a keresztényeknél a kispolgári apák százaléka vagy elenyésző (egyted alatti az unitáriusoknál és a keleti keresztényeknél) vagy közepesen gyenge (reformátusok, evangélikusok), vagy csak a BTK-n és az MTTK-n számottevő (mint a római katolikusoknál), a zsidó diákságnál ugyanaz a millió a legfőbb (a kevés zsidó BTK-s diáknál többségi) 'küldő' kategóriát alkotta. A 'kispolgári' diákság a zsidók között mindenütt döntő többséget képez a 'polgári önálló' kategóriákhoz tartozókkal együtt, de a legtöbb karon akkor is, ha az 'alsó' kategóriához tartozókat számoljuk hozzá. Mindkét eset arra mutat, hogy a zsidó diákok túlnyomó többsége nem a felekezeti közösség – tudjuk, történelmileg épp ebben a korban gyorsan bővülő – értelmiségi rétegeiből származott, hanem a világi iskolázottsággal még nem vagy még kevésbé ellátott részlegeiből. Ennek éppen az ellenkezője jellemző keresztény pályatársaikra, az 'alulról' jövők közöttük viszonylag magas arányai ellenére. A zsidó diákok legtöbbször iskolai mobilitás kedvezményezettjei voltak, míg a keresztények sokkal inkább saját elitjeikből származtak.

Összesítve, mint a 6/1.B. táblázatban, a karok diákságának osztályviszonyai egyfajta rangsort engednek felállítani a rekrutáció két pólusa, a legpolgárabb vagy feltehetően legiskolázottabb rétegek, illetve a feltehetően legkevésbé iskolázott kategóriák között. Abszolút többségében

a kolozsvári egyetemi hallgatóság is minden karon a középosztályokból (hivatalnokok, értelmiség) és a birtokos, valamint a tulajdonképpeni polgári rétegből ('polgári önállók') származott, de leginkább a gyógyszerészeknél, a jogászoknál és az orvosoknál, legkevésbé a BTK és az MTTK hallgatóinál. Ez utóbbi két bölcsészkar diákjainak kétötöde az 'alulról' mobilis 'új értelmiséget' alkotta, s ha közöttük a papi és tanítói családok (a 'kisértelmiség') gyerekeit – köztük 1895 után a lányokat is – beszámítjuk az 'alulról jövők' közé (akárcsak a fentebbi, 3/2. táblázatban), megállapíthatjuk, hogy az iskolai mobilitás legfőbb intézményes közvetítői Kolozsváron is a bölcsészeti szakágak voltak.

6/2. táblázat. A Kolozsvári Egyetem diákságának vallási megoszlása erdélyi vagy azon kívüli születési hely szerint

	ÁJTK	OTK	BTK	MTTK	gyógysz.
r. kat. erdélyi	21,8	16,1	16,4	22,3	11,7
r. kat. nem erdélyi	14,2	9,5	15,8	20	27,3
ref. erdélyi	15,2	14,6	28,5	18,6	7,8
ref. nem erdélyi	8,3	6,7	10,2	9,4	13,6
ev. erdélyi	4,5	7,6	8,6	9,2	7,2
ev. nem erdélyi	3,3	4,1	4,5	5,2	5,7
izr. erdélyi	9,2	13,3	1,2	1,7	2,5
izr. nem erdélyi	6,8	8	1,2	1,9	11,7
unit. erdélyi	3,4	2,5	7,1	4,9	2,4
unit. nem erdélyi	0,3	0,4	0,3	0	0,5
g. kat., keleti erdélyi	10	14,8	4,7	5	4,2
g. kat., keleti nem erdélyi	3	2,5	1,7	1,7	5,4
Összesen	100	100	100	100	100
Megfigyelt eset	11 236	3056	2768	1092	1251
nem erdélyiek %	35,7	31,2	33,7	38,2	64,4

A regionális háttérre utaló fentebbi jelzések vagy nincsenek felekezeti csoportokra bontva (4/2. táblázat), vagy csak a különböző egyetemek összesített diákságára vonatkoznak kari bontás nélkül (4/3. táblázat), s így nem reflektálnak a kolozsvári egyetemi karok vonzáskörének vallási kategóriák szerint igencsak eltérő szerkezetére. A 6/2. táblázat ezeket a különbözőségeket demonstrálja. A táblázat alján található esetszámokból az is kiolvasható, hogy az itt kombinált adatoknál – a jogászok kivételével – minimális volt az adathiány.

Általános eredmény, hogy majdnem minden kar hallgatósága többségében erdélyi háttérű volt. A szakirányok diákjai között csak a gyógyszerészek származtak többségükben a Királyhágón inneni területről, az evangélikusok és az unitáriusok kivételével. Az unitárius diákok érthetően túlnyomó többségükben erdélyiek, hiszen a rokon felekezeti közösség 94%-a is Erdélyben lakott a dualista korban.¹⁵¹ Az evangélikusokra ez nem vonatkozott, hiszen az erdélyi szászság és más lutheránus töredékcsoportok a magyarországi evangélikusságnak alig több mint hatodát (18%) képviselték.¹⁵² Az erdélyiek általános többsége az evangélikus diákságban és – a gyógyszerészek kivételével – a többiekénél is azt jelenti, hogy a kolozsvári egyetem különösen erős helyi regionális beágyazottságúnak minősíthető, amennyiben diákjainak nagyságrendileg háromnegyede erdélyi vagy partiumi születésű volt, ahogy ezt fentebb, a 4/2. táblázat már illusztrálta. Ez persze globális eredmény, ami főképp a századforduló előtti évtizedekre igaz, hiszen szintén fentebb tárgyaltuk, hogy 1900 után egyes szakirányok (főképp a jog és valamelyest a gyógyszerészet) egyre gyakrabban váltak a budapesti testvérkarok alternatív képző és leginkább szigorlatozó intézményeivé, mint ahogy ez a 2/3. táblázatból is kiolvasható volt. Nem véletlen, hogy összességében a Királyhágón inneni születésűek aránya éppen a jurátusoknál (36%) volt viszonylag a legmagasabb, és a gyógyszerészeknél egyenesen többségi (64%). A regionális vonzáskör minden iskolánál többé-kevésbé az intézmény székhelye köré koncentrálódik, hiszen a képzőhely közelsége minden más körülmény mellett sajátos 'elérhetőségi tőkehozadékot' képvisel, különösen a gyengébb iskolai mobilitású társadalmi közegek számára.

Ami a felekezeti hallgatóságok közötti különbségeket illeti, feltűnő a 6/2. táblázatban, hogy az erdélyiek túlsúlya a diákságban az unitáriusok mellett a görög rítusú vallások híveinél volt messze a legnagyobb, amit nem magyaráz a rokon népeiségek földrajzi elhelyezkedése, amennyiben ezek többsége – a görögkeletiek 66%-a és a görögkatolikusok 62,5%-a – nem Erdélyben élt.¹⁵³ Ugyanez ellenkező előjellel hatványozottan érvényes a zsidó diákságra. Közöttük voltak viszonylag a legkiegyensúlyozottabbak az erdélyiek és az Erdélyen kívüliek számarányai, annyira, hogy – igaz, igen kisszámú – bölcsészeti részlegeikben nem is volt erdélyi többség. Ez a kivétel azonban csak az erdélyi diákság abszolút túlsúlyának szabályát erősíti, amennyiben a Királyhágón innen letelepült zsidóság majdnem olyan magas arányú volt (94%), mint amennyire az

¹⁵¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

¹⁵² Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

¹⁵³ Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

unitáriusok (97%-ban) Erdélyben tömörültek.¹⁵⁴ A zsidó diákok erős és a többinél sokkal arányosabb megosztottsága regionális eredetük szerint itt is a többiekénél magasabb szintű iskolai mobilitásra mutat, amennyiben a többiekénél nagyobb részük volt kész vállalni a távolabbról induló földrajzi mobilitással járó hátrányokat választott képzőintézményük elérése végett. A zsidó diákság ilyenfajta kiemelkedő iskolai és földrajzi mobilitása a budapesti tudományegyetemen is kimutatható.

Akármilyen különbségeket rejt is a különböző felekezetek megoszlása a diákságban regionális hátterük szerint, az erdélyi egyetem klientúrája elsősorban a régió szülöttje volt. Érdeemes azonban ennek a – földrajzi közelséggel mintegy ’természetszerűen’ magyarázható – erdélyi túlsúlynak időbeli változásait is kitapogatni, mivel ezzel lehet demonstrálni a kolozsvári alma mater országos vonzerejének fejlődését.

6/3. táblázat. A kolozsvári egyetem diáksága regionális rekrutációjának időbeli alakulása a főbb születési régiók és az első beiratkozás éve szerint¹⁵⁵

	1872–1900				1901–1918			
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
Erdély	74,6	64,9	59,1	59,1	43,9	55,1	61,7	46,9
Tisza–Maros köze	2,6	3,0	1,9	2,4	8,5	6,8	3,5	6,1
Tiszántúl	5,6	14,7	9,3	8,9	16,6	16,4	10,1	13,3
Tisza jobb partja	3,3	5,0	5,6	3,7	7,2	4,4	5,0	6,1
Kelet-Magyarország Σ	86,1	87,6	75,9	74,1	76,2	82,7	80,3	72,4
másutt	13,9	12,4	24,1	25,9	23,8	17,8	19,7	27,6
összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
n =	2310	773	851	460	9299	2293	1932	652

A 6/3. táblázat üzenete eléggé sokágú, az adatok egyszerűsége ellenére. Egyrészt a megfigyelt diáknépességeknek az utolsó oszlopban közölt nyers számai jól tükrözik a fakultások klientúrájának igencsak eltérő nagyságrendjét. Egyértelmű, hogy a diákság túlnyomó többsége 1900 előtt – éppúgy, mint utána – jurátus volt. Ez az aránytalanság a valóságban még az itt bemutatott mértékét is jóval meghaladta a jogászok közötti megfigyelések

¹⁵⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

¹⁵⁵ Felmérési eredmények az egyetemi diákság beiratkozási anyakönyveiből, Lucian Nastasa munkája.

igen magas – közel felényi – adathiánya miatt.¹⁵⁶ A medikusok és a humánbölcsészek száma hasonló volt, 1900 előtt még az utóbbiak, azután már az előbbiek javára. A messze legkisebb kart az MTTK képezte a 19. században a BTK diákjainak mintegy felével, utána már alig harmadával.

A 19. században minden kar beiratkozottjainak többsége – a jogászok négyötöde, de az orvoshallgatók kétharmada is – erdélyi születésű volt, emellett a Királyhágó innenső oldalának nagyrégióiból igen kevesen származtak, a jogászoknak mindössze kicsivel több mint egytizede. Ekkor tehát Kolozsvár elsősorban – majdnem kizárólag – erdélyi regionális képzési központként szolgált. Ez a helyzet az új század elején erősen megváltozott a BTK kivételével minden karon. Ugyanis míg a BTK regionális rekrutációs hálója kissé a korábnál is jobban koncentrált a Királyhágón túli megyékre, addig a többi kar padjain egyre nagyobb teret foglalt el az Erdélyen kívül született diákság, annyira, hogy az egész diáknépességben az erdélyi születésűek enyhe (48%-nyi) kisebbségbe szorultak. Igaz, ezzel a Kolozsvárhoz viszonylag közeli tiszántúli és más kelet-magyarországi területek diáknépessége nőtt mindenekelőtt, annyira például, hogy a három szomszédos nagyrégióból jövők a jogászok közel harmadát adták 1900 után, a medikusok és MTTK-sok több mint negyedét. De feltűnően gyarapodott a Közép- és Nyugat-Magyarországon születettek beiratkozási kedve is. A jogászok és az MTTK-sok között már a diákok negyede körüli volt a 'nyugatról', néha még a fővárosból is áttelepülő (nemritkán átiratkozó) diákok aránya.

A diákság regionális hátterének gyors s a jogászoknál látványos átalakulása a korábban egyértelműen a budapesti egyetemi metropolisz vonzáskörzetéhez tartozó közép-, nyugat- és észak-magyarországi megyék javára a századelő egyik közfeltűnést keltő egyetemi viszályának is eredőjét képezi. A vizsgák feltételezett (de a fenti, 2/4. táblázat szerint a sikerarányok különbözőségeivel is igazolható) könnyebbége Kolozsváron valószínűsíti a vándormozgalmat indított el a századfordulón. Ennek eredményeként „a kolozsvári egyetemen, ahol a joghallgatók száma mintegy 40%-a volt csak a budapestinek, a kiadott jogtudományi és államtudományi doktori oklevelek száma több mint kétszerannyi volt, mint a budapesti egyetemen.”¹⁵⁷ Ez a helyzet kiváltotta a fővárosi fakultás tekintélyeinek nemtetszését, akik már 1902-1903-ban a „távol-keleten vígan működő diplomagyárról”, illetve „m. kir. jog- és államtudományi oklevélgyár”-ról értekeztek, ami „házánknak

¹⁵⁶ Lucian Nastasa prozopográfiai felmérése összesen 20 467 jogászt azonosított a kolozsvári egyetemen 1872–1918 között. Az itt szereplő 11 609 tehát az ösztömeg 57,7%-a. A többi karon az adathiány nem volt több az összdíákság 2–3%-ánál.

¹⁵⁷ LADÁNYI 1969. 74. Lásd ugyanerre fentebb a 2/3. táblázat kimutatásait három időszámban

egyik legvirágzóbb ipartelege”. Mindenesetre a jelenség a többi fakultáson is észlelhető nyomokban a 6/3. táblázat számaiból, de nem a jogi karhoz hasonlítható mértékben. Így például a Kolozsvárra beiratkozott jogászok között 1900 előtt mindössze 12 volt fővárosi születésű, míg azután 108, holott a fakultás hallgatósága csak négyszeresére nőtt a két korszak között. A többi karon nem találhatók ilyen fejlődés számai.

6/4. táblázat. A kolozsvári egyetem diákságának felekezete családnevük nemzetiségi jellege szerint

vallás és névjelleg	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gyógysz.
r. katolikus magyar	19,2	11,8	17,9	22,6	16,1
r. katolikus német	7,4	6,9	6,8	9,5	11,2
r. katolikus egyéb	9,3	6,8	7,4	10,2	11,9
református magyar	19,6	17,2	33,1	22,5	16,2
református német	1,2	1,9	1,4	1,8	1,9
református egyéb	2,7	2,2	4,1	3,7	3,2
evangélikus magyar	1,5	2,1	2,5	2	2,6
evangélikus német	4,3	7,5	8,2	8,9	7,5
evangélikus egyéb	2	2	2,5	3,5	2,7
izraelita magyar	5,4	5,6	1,1	1,3	3,3
izraelita német	9,3	13,5	0,9	2,1	9,5
izraelita egyéb	1,4	2,3	0,3	0,3	1,3
unitárius magyar	3,2	2,3	6,8	4,5	2,3
unitárius német	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
unitárius egyéb	0,3	0,4	0,4	0,2	0,5
görög kat., kel. magyar	2,5	3,2	1,4	1,5	2,2
görög kat., kel. német	0,8	1,4	0,3	0,3	0,4
görög kat., kel. egyéb	9,6	12,8	4,7	5	7
Σ	100	100	100	100	100
Megfigyelt eset	11 234	3055	2767	1092	1250
összes magyar nevű*	46	36,6	61,7	53,1	39,4
összes német nevű*	13,9	17,9	16,9	20,7	21,1
összes izraelita	16,1	21,4	2,3	3,7	14,1
összes más nevű*	23,9	24,2	19,1	22,6	25,3
Σ	100	100	100	100	100

*kivéve az izraelitákat

A 6/4. táblázat a felekezeti hovatartozás adatait kombinálja az etnikai háttér jelzéseinek a családnév jellegével becsült adataival. Az etnikai besorolás ezen formája – mint fentebb már tárgyaltuk – mindenképp csak megközelítése a nemzetiségi identitások komplex valóságának az ország korabeli multikulturális helyzetében. Előnyei abban állnak, hogy nincs jobb alternatív jelzés a nemzeti önazonosságra egy teljes körű prozopográfiai adatbázis népeességében (ahol a bejelentett anyanyelv a társadalmi érdek-viszonyok függvénye lehet, illetve többnyelvű közegben egyszerű opció tárgya), hiszen viszonylag könnyen kódolható és statisztikailag relevánsnak bizonyul: a segítségével kimutatott csoportközi eltérések legtöbbször szociológiailag értelmezhetők.

A táblázat legalján kezdve, könnyű belátni, hogy a kolozsvári diákság legnagyobb etnikai tömbje magyar hátterű. (Ezt fentebb, a 3/2. táblázat már globálisan kimutatta.) Ez a viszonylagos magyar túlsúly abszolút többséget jelentett a két bölcsészkaron, közel a hallgatóság felét a jogi karon, de ennél csak kisebb volumenű (kétötöd alatti arányú) feltételezhetően magyar hátterű diákságot az orvosi és a gyógyszerészeti karon. Ezek a különbségek beilleszthetők a modern értelmiség kialakulásának általános 19. századi modelljébe, ahol az orvosi, a műszaki és a természettudományos, jórészt szabadpályás értelmiség kezdetben és hosszú ideig messzemenően német és szláv, később egyre inkább zsidó eredetű volt, míg a magyar kultúrgyökerű nemesi vagy honorációr hátterű csoportok leginkább a közhivatali karrierrek felé vivő jogi és – kisebb mértékben – tanári (bölcész) tanulmányok felé tájékozódtak.¹⁵⁸

Ezeknek a nemzetiségi beállítódásoknak a nyomait a diákság felekezeten belüli megoszlásának a számaiban is azonosítani lehet.

A római katolikus diákság medikusai és gyógyszerészei között a német és más allogén hátterűek döntő többséget mutatnak fel, míg a többi szakírányokban csak kisebbséget. Még a köztudottan közel kizárólagosan magyar gyökerekkel büszkélkedő reformátusok között is a kimutathatóan legtetemesebb allogén háttérrel rendelkező kisebbség szintén a medikusok és a gyógyszerészek között volt található. A reformátusok annyiban is kitűnnek a kolozsvári diákságból, hogy egynegyed körüli átlagos arányuk csak a humán bölcsészek között emelkedik a beiratkozottak kétötöde közelébe. Ennyiben hasonlíthatnak a kicsiny, de szintén színmagyarnak ismert unitáriusokhoz, akiknek számaránya ugyancsak a bölcsészkarokon emelkedik népeességi arányaikon jelentősen túl.

Az evangélikusok között érhetően minden karon a német hátterű diákok voltak abszolút többségben, demonstrálva ezzel a királyföldi szászság

¹⁵⁸ KARÁDY 2012a 2. táblázat.

domináns jelenlétét ebben az alkulturális kategóriában. Róluk az is elmondandó, hogy a jogi karon kívül minden szakon jelentősen meghaladták népességi számarányaikat, akárcsak az egész magyarországi diákságban, beleértve a külföldön tanulókat. Ez annál figyelemre méltóbb, hogy az evangélikusok – különösen az erdélyi szászok – külföldre még nagyobb tömegű diákokat küldtek tanulni, elsősorban Bécsbe és a német egyetemekre.¹⁵⁹

Ami a zsidó diákságot illeti, tudván, hogy közöttük a magyar családnévesség legtöbbször éppen a dualista kor utolsó évtizedeiben kibontakozó névmagyarosítási mozgalom terméke,¹⁶⁰ több fontos megállapítás indokolt. Egyrészt az orvosi, a gyógyszerészeti és a jogi karon itt is megtalálni az országosan közismert 'zsidó túliszkolázás' komplex jelenségét. A kicsiny erdélyi és valamivel nagyobb (a népesség 6%-át nem meghaladó) országos zsidóság a Kolozsváron ezeken a szakirányokon tanulók 14–21%-át képezte. Másrészt minden karon feltűnő, hogy a zsidó diákok legalább mintegy negyede már magyar névvel iratkozott be az egyetemre. Ez az arány a humán bölcsészkaron ennek az – igaz, igen csekély volumenű – diákcsoportnak majdnem a felére (47%-ára) és a reálbölcsészeten is több mint harmadára (36%-ára) rúgott, de a nagyobb tömegű zsidó jogász között is elérte a csoport harmadát (33%). Ez a kis példa azt mutatja, hogy a tanárság vagy a közhatalmakkal kapcsolatot tartó, nemritkán azoktól függő jogi értelmiség felé orientált szakirányokban tanuló zsidó diákság felelt meg legerősebben a nemzeti asszimiláció korabeli elvárásainak. A zsidó medikusoknál talán azért is találni kevesebb magyar nevűt, mert egyrészt – mint a 6/1. táblázatban láttuk – köztük többen voltak a részben hagyományörző kis- és nagypolgári háttérűek, akiktől idegenebb volt az elődök nevének felcserélése, másrészt teljesen önálló szakmai hatalom birtokosaiként kevésbé voltak kitéve a nemzeti kánon diktátumának.

A görögkeleti és görögkatolikus diákság Kolozsváron is erősen alulképviselet maradt az egyetemi diákságban, legkevésbé az orvosi karon (17%) és jogon (13%), míg a többi szakirányon a diákság egytizedénél is kisebb arányban foglaltak helyet. Feltűnő, hogy míg – várhatóan – nagyobbik részük feltehetőleg román, kisebb töredékeik szerb vagy (kivételesen) rutén, esetleg szlovák vagy örmény nevű, egyötödnyi kisebbségük magyar nominatív

¹⁵⁹ A német egyetemekre járó magyarországi evangélikus diákoknak (a magas adathiány miatt csak becülhető) számaránya nem kevesebb mint 38% volt a dualizmus korában. SZÓGI 2001, 44. Bécsben 1867–1890 között számarányuk 14%. PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÓGI–VARGA 2015, 34. 1890–1918 között ugyanott 17% evangélikust találni. PATYI 2004, 33–35. A monarchia kisebb egyetemlein az egész század során – nagyságrendben hasonlóan – 13%-nyi a magyarországi diákság evangélikus részlege, tehát az ország evangélikusai korabeli népességi arányának közel duplája. MÉSZÁROS–SZÓGI–VARGA 2014, 57.

¹⁶⁰ KARÁDY–KOZMA 2002, 83–84.

háttérrel mutat fel. Ezek elképzelhetően jórészt a görögkatolikus felekezet csekély magyar részlegéből kerültek ki,¹⁶¹ ami arra utal, hogy az akár csak részleges (pl. apai ágú) magyar családi háttér ebben a miliőben kimutatható tényezője volt az iskolai mobilitásnak. Elmélyültebb névelemzéssel – melyet itt mellőzünk az érintett csekély diákszámok miatt – tisztázni lehetne a diáknépesség e frakciójának pontosabb nemzetiségi viszonyait.

VII. Jelzések a kolozsvári egyetem diáksága tanulmányi körülményeire és pályájára¹⁶²

Az egyetemi hallgatóság itt felhasznált teljes körű prozopográfiai adatbankjának elemzési lehetőségeit helyhiány miatt a következőkben nem lehet teljesen kihasználni. A sokfajta számszerű adatkombinációból a lentiekben csak néhány fontosabbnak ítélt összefüggést mutatunk be, főképp olyanokat, melyek a diákok tanulmányi választásait, munkakörülményeit és pályájuk alakulását társadalmi eredetük és háttérük tényezőivel állítják statisztikai összefüggésbe. Ezek a más módszerrel nem kimutatható kapcsolatok azt bizonyítják, hogy a diákság társadalmi szelekciójának sajátosságai mennyiben befolyásolják, néha egyenesen meghatározzák az értelmiségi képzés és a választott szakirány által megnyitott tevékenységi piacon való elhelyezkedés lehetőségeit.

A 7/1. és a 7/2. táblázat terjedelmessége ellenére néhány igen egyszerű megfigyelésre nyújt alkalmat. A beiratkozási és a diplomázási életkor válás- és osztálysajátos átlagai mindenekelőtt az érettségi utáni szakválasztás és a szakképzés szakonként eltérő nehézségeit és feltehető körülményeit demonstrálják.

Az átlagosan korai beiratkozás azt jelezheti, hogy a szak jelöltjeinek túlnyomó része az érettségi után azonnal vagy gyorsan beiratkozott a választott fakultásra. A szakválasztás tehát döntően egyértelmű és gyors volt, s mintegy korai hivatástudattól megalapozott. A kései beiratkozás ennek ellenkezőjére, gyakran szakváltásra vagy az életkörülmények (esetleg anyagi nehézségek) miatti késleltetett tanulmánykezdésre utal. Az első modell a medikusok sajátja a 7/1. táblázat utolsó előtti sora szerint, a második leginkább a gyógyszerészekre alkalmazható, míg a többi kar közönsége a kettő között helyezkedik el. Úgy is lehet mondani, hogy a medikusok voltak

¹⁶¹ 1880-ban a népszámláláson a görögkatolikus népességben 9,1% magyar ajkút találtak, míg a görögkeletiek között mindössze 0,8%-nyit.

¹⁶² Az itt használt számszerűsített adatok is mind Lucian Nastasa prozopográfiai gyűjtésén alapulnak a kolozsvári egyetem beiratkozási naplójának levéltári forrásaiból.

átlagosan a legerősebben elkötelezettek vagy motiváltak tanulmányaik irányában, míg a gyógyszerészek a legkevésbé, annál inkább, hogy elképzelhetően egy részük medikusnak indult volna, de a hosszú (5 éves) képzési ciklus anyagi és/vagy tanulmányi nehézségei eltérítették a rövid (2 éves) és kevésbé költséges paramedikális képzés felé, amely megoszlott az orvosi és a természettudományi kar között. A diplomázás átlagos korskálája jól mutatja, hogy az orvosi tanulmányi ciklus a leghosszabbak közé tartozik az MITK-soké után, egy szinten a többi – átlagosan későbbi beiratkozásokkal induló – hallgatói kohorszokkal. (Sajnos a gyógyszerészek esetében nincs adatunk a diplomázásra, amellet, hogy ismeretes ennek a tanulmányi ciklusnak korabeli rövidege.) A diplomázás korára vonatkozó adatok megerősítik a feltevést, hogy az orvostanhallgatók képezték a fiatal értelmiség legerősebb szakmai motivációval induló részlegét. Ez azzal is valószínűsíthető, hogy a medikusok szakmai pályája volt a legegységesebb, a legjobban belátható és felmérhető, még kereseti esélyeikkel együtt is kiszámítható. A jogászok és a bölcsészek mind többfajta szakmai lehetőség között választhattak, melyek részben kizárták, részben kiegészíthették egymást, és főképp, melyek erősen függtek az érintettek családi műveltségi (iskolázottság, értelmiségi szakmai státusz) vagy más típusú közösségi-társadalmi tőkétől (nemesség, nyugati kereszténység, mozgósítható vagyon).

Mindkét táblázatban vastagon jeleztük azokat a különböző felekezeti és társadalmi háttérű csoportokra jellemző korév-átlagokat, melyek (a táblázatok utolsó előtti számsorában) a karokra jellemző *összesített korév-átlagok alatt* voltak 0,10 vagy több korévvval. Ha ezeket a 'korán beiratkozott' vagy 'korán diplomázott' csoportokat, mint 'fiatal' kategóriákat összeszámoljuk, egy igen érdekes – és egyszerű – rangsort kapunk a felekezetek és rétegek szerint. A felekezetek között ennek a 'fiatalsági hierarchiának' csúcán az evangélikusok helyezkednek el (a 45 pozícióból 30 átlagosnál fiatalabb esettel). Őket követik a zsidók (26 esettel), majd a reformátusok (22 esettel), a római katolikusok és az unitáriusok (mindkettő 19 esettel), végül a görög rítusú hallgatóság (mindösszen 7 esettel). Ez a rangsor megközelíti – jórészt fedi – a vallásfelekezetek népességi részarányaik szerinti alul- vagy felülreprezentáltsági esélyszámaiból adódó, s fentebb részletesen elemzett egyetemjárási valószínűségek sorrendjét.

7/1. táblázat. A beiratkozás átlagos életkora vallás és az apa foglalkozási státusza szerint

	ÁJTK	OTK	BTK	MTTK	Gyógysz.
r. kat. – alsó	20,54	20,02	21,16	21,19	21,62
r. kat. – kispolgár	19,57	19,04	20,79	20,9	20,96
r. kat. – hivatalnok	19,43	19,02	20,71	20,42	21,46
r. kat. – értelmiségi	19,36	18,99	20,21	21,32	21,29
r. kat. – polgári önálló	20,03	19,46	21,84	20,69	21,64
ref. – alsó	20,71	19,41	20,38	20,19	21,8
ref. – kispolgár	19,6	18,56	20,06	20,54	22,22
ref. – hivatalnok	19,23	18,83	19,82	19,37	21,57
ref. – értelmiségi	19,7	18,83	19,58	19,06	21,12
ref. – polgári önálló	20,02	19,34	20,35	21,13	21,66
ev. – alsó	20,18	19,14	20,34	20,11	20,8
ev. – kispolgár	19,17	18,58	19,45	19,07	21,6
ev. – hivatalnok	19,55	18,64	19,4	19,05	21,78
ev. – értelmiségi	19,2	19,21	19,58	19	20,88
ev. – polgári önálló	19,2	18,86	20,79	19,5	22,58
izr. – alsó	19,85	19,19	20	18	20,25
izr. – kispolgár	19,03	18,92	20,52	21,77	21,57
izr. – hivatalnok	19,3	19,03	22	19	20,58
izr. – értelmiségi	18,75	18,71	18,86	20,5	20,26
izr. – polgári önálló	19,26	19,16	20,75	22,6	20,96
unit. – alsó	21,37	19,57	20,26	20,5	20
unit. – kispolgár	19,7	19	19,71	19,8	25
unit. – hivatalnok	19,56	19	22	20,89	21,67
unit. – értelmiségi	19,32	18,94	19,33	19,19	21,38
unit. – polgári önálló	20,17	20,25	19,29	20	21,4
g. kat., kel. – alsó	21,99	20,24	21,56	20,53	23,22
g. kat., kel. – kispolgár	19,47	19,18	20,67	19,75	21,43
g. kat., kel. – hivatalnok	19,51	18,63	21,39	22,23	22,53
g. kat., kel. – értelmiségi	20,71	19,22	20,98	20,5	21,84
g. kat., kel. – polgári önálló	21,17	19,94	22,22	20,33	22,88
együtt	19,81	19,09	20,31	20,26	21,44
n =	5542	2105	2357	918	999

7/2. táblázat. A diplomázás átlagos életkora vallás és az apák foglalkozási státusza szerint

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
r. kat. – alsó	23,28	23,13	23,13	24,16
r. kat. – kispolgár	22,57	22,70	22,70	23,96
r. kat. – hivatalnok	22,28	22,82	22,82	23,14
r. kat. – értelmiségi	22,44	22,52	22,52	24,0
r. kat. – polgári önálló	23,01	23,66	23,66	24,14
ref. – alsó	23,04	23,84	23,84	24,32
ref. – kispolgár	22,65	23,06	23,06	23,38
ref. – hivatalnok	22,18	23,17	23,17	22,76
ref. – értelmiségi	22,67	22,75	22,75	22,76
ref. – polgári önálló	22,79	23,58	23,58	23,85
ev. – alsó	23,28	22,77	22,77	23,29
ev. – kispolgár	22,27	22,63	22,63	23,2
ev. – hivatalnok	22,83	22,92	22,92	22,78
ev. – értelmiségi	22,55	23,37	23,37	22,76
ev. – polgári önálló	23,08	23,72	23,72	22,67
izr. – alsó	22,81	23,69	23,69	22,0
izr. – kispolgár	22,56	22,89	22,89	23,7
izr. – hivatalnok	22,3	22,65	22,65	23,5
izr. – értelmiségi	22,19	23,08	23,08	22,5
izr. – polgári önálló	22,73	23,64	23,64	28
unit. – alsó	23,67	24,21	24,21	23,57
unit. – kispolgár	22,46	27,0	27,0	21,5
unit. – hivatalnok	22,7	22,7	22,7	23,0
unit. – értelmiségi	22,27	22,85	22,85	23,54
unit. – polgári önálló	23,0	23,4	23,4	21,0
g. kat., kel. – alsó	24,37	24,84	24,84	24,43
g. kat., kel. – kispolgár	22,51	24,07	24,07	19,0
g. kat., kel. – hivatalnok	22,63	23,33	23,33	24,44
g. kat., kel. – értelmiségi	23,28	23,95	23,95	24,14
g. kat., kel. – polgári önálló	23,65	24,64	24,64	22,33
együtt	22,74	23,26	23,26	23,57
esetszám	8516	2432	2055	819

Ami az apa foglalkozásából kódolt, erősen tömörített rétegekategoríák idevágó 'fiatalági ranglétráját' illeti, ez is igencsak átlátható képletet mutat. A csúcson az 'értelmiség' foglal helyet (35 átlag alatti pozícióval a 45-ből), melyet a 'hivatalnok' háttérű diákság követ (32 esettel), alig megelőzve a 'kispolgári' háttérűeket (31 esettel). A sor alján állnak az 'alsó' osztályok gyermekei (14 esettel), és legvégül a 'polgári önállók' (mindössze 8 esettel). Ha az átlagos beiratkozási és diplomázási kor adatait a tanulmányi nehézségek, a tanulmányok irányában való elkötelezettség és motiváltság mércejének is tekintjük, belátható, hogy az itt kialakult rangsor jól megfelelt annak a sorrendnek, amelyet a szülők – rétegbeosztásuk szerint feltételezhető – diplomáinak szintjével és gyakoriságával objektívtált 'iskolázottsági tőkéjével' lehet kialakítani.

7/3. táblázat. Az ösztöndíjasok felekezetek szerint (gyógyszerészet nélkül)¹⁶³

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	Σ	nyers szám
r. katolikus	36	25,6	32,2	40,3		
ösztöndíjas	49,1	25	33,9	36,4	38,1	796
református	23,5	21,3	38,7	28		
ösztöndíjas	6,6	20,7	29,1	33,3	18,5	387
evangélikus	7,8	11,7	13,1	14,4		
ösztöndíjas	4,1	9,1	16,2	8,4	8,6	180
izraelita	16	21,3	2,4	3,6		
ösztöndíjas	1	5,3	0,4	1,1	1,9	40
unitárius	3,7	2,9	7,4	4,9		
ösztöndíjas	0,6	2,6	3,3	6,1	2,4	50
görög kat. és keleti	13	17,3	6,4	6,7		
ösztöndíjas	38,7	37,4	17	14,6	30,4	634
összes diák	100	100	100	100		
összes ösztöndíjas	100	100	100	100	100	2087
ösztöndíjasok száma	837	508	481	261	2087	

¹⁶³ A gyógyszerészekre Lucian Nastasa által gyűjtött adatokban annyira ritkán szerepel jelzés ösztöndíjra, hogy ez nem igazolhatta a táblázatban a más szakirányokra bemutatott statisztikai összefüggések keresését. A téma szakértője évi 1–2 vegytani ösztöndíjról beszélt, minden további pontosítás nélkül. PÉTER 2012. 55.

A diáktámogatások rendszere a dualista korban kezdett intézményesen kialakulni. Legfontosabb formái diákmenzákbán, önszervező diákszervezetekben, a tandíjak mérséklésében vagy elengedésében, állami, egyházi vagy magánforrásokból származó ösztöndíjakban valósultak meg. Protopográfiai adatainkban sajnos csak az ösztöndíjakra található utalás, ezek forrására és összegére. Helyszűkösség miatt a következőkben az ösztöndíjak kiosztásának globális (bár tudjuk, az időben is erősen változó) logikájára mutatunk be néhány példát. Mindkettő az ösztöndíjszerzés társadalmi egyenlőtlenségeire vet fényt.

Idevágó táblázataink adatainak tárgyalását azzal vezetnénk be, hogy a közületi vagy más ösztöndíjak igen csekély mértékben járultak hozzá a nincstelen érettségizettek egyetemre jutásához vagy tanulmányaik alatt életminőségük javításához, hiszen az egész diáknépességnek jóval kevesebb, mint egytizede részesült ilyen támogatásban és ösztöndíjban. A 7/3. táblázat lenti jobb sarkában található utalás szerint 2087 ösztöndíjas jutott adatbankjaink 27 594 beiratkozott diákjára (ha eltekintünk a gyógyszerészekről, akikre nézve nincs név szerinti jelzésünk ösztöndíjakra). Az ösztöndíjak általános ritkasága azonban igen egyenlőtlen elosztást takart. Ez egyrészt a kari hallgatóságok fentebb már tárgyalt (lásd: az 5/2. táblázatot) s igencsak változó gyakoriságú dotációját jelentette a jogászok kárára és a többi kar majdnem azonos szintű előnyére, ahogy ez a 7/4. táblázat legalsó sorából is kiderül. Másrészt az ösztöndíjak elosztását a kedvezményezettek társadalmi háttere szerint is markáns kilengések jellemezték. Ezeknek itt három kereszt táblában ragadhatjuk meg néhány alapelvét.

A 7/3. táblázat felekezeti megoszlásai egyértelműen mutatják az érintettek közötti igen jelentős eltéréseket, elsősorban a nyugati és a keleti (görög rítusú) keresztények között, másrészt zsidók és nem zsidók között.

Ez utóbbi – a zsidó hallgatóknak és tanulóknak a többiekénél sokkal ritkább dotációja tanulmányi segélyekkel – a korabeli főiskolai és középiskolai piac mindenütt általános jelensége. Nem kell emögött feltétlenül az ösztöndíjosztó közegek judeofób beállítottságát feltételezni, bár ez előfordulhatott. Nyomokban ennek ellenkezője is létezett, amennyiben például az evangélikus gimnáziumok előszeretettel keresték az akár támogatásra is szoruló kitűnő tanulókat, beleértve zsidókat.¹⁶⁴ Az állami ösztöndíjakat legtöbbször előítéletek nélkül adták ki, de olyan közületi szervek, melyeket a képzési keresletben nagy súllyal szereplő keresztény 'úri osztállyal' mindenféle családi, érzelmi, esetleg felekezeti vagy intézményes 'nexus' kötötte össze. Ugyanakkor az iskolatámogatás gyakorlata régóta gyakran felekezeti

---

¹⁶⁴ KARÁDY 2016. 318–331.

alapon működött, amennyiben forrásai az egyházi vagyonok voltak. Ez magánadakozóknál is előfordult, hogy alapítványaik jövedelmének felhasználását felekezeti vagy/és nemzetiségi hovatartozáshoz kötötték. Így volt ez a korabeli legnagyobb főiskolai adakozóval, a Gojdu Alapítvánnyal, amelyik csak román görögkeleti középiskolásokat és főiskolai hallgatókat támogattott, azokat viszont igen nagy számban.¹⁶⁵ A legtöbb egyházi alapítvány hasonló gyakorlatot követett, de ezt mindig vagyoni helyzetük és támogatási politikájuk függvényében. Ösztöndíjaik nagy része ennek megfelelően leginkább teológus hallgatóik megsegítésére szolgált, tehát saját papságuk reprodukciójára volt beállítva.

A 7/3. táblázat legfőbb tanulságát a keresztény hallgatóságok közötti egyenlőtlenségek nyújtják. A nyugati keresztények karok szerint hol túl, hol láthatóan alul voltak képviselve az ösztöndíjasok között, hallgatósági számarányaikhoz képest. A globálisan legjobban dotáltaknak a római katolikusok bizonyultak, főképp jogászaik révén, az összes jurátusoknak kiadott pénztámogatás felével. A protestánsok általában gyengébben voltak ellátva. Az ösztöndíjak legfőbb haszonélvezői azonban egyértelműen a görög rítusú hallgatók voltak, akik az ösztöndíjából legalább kétszer (a jogászok között egyenesen háromszor) gyakrabban részesültek, mint a többiek. A főképp román nemzetiségű görögkatolikus és ortodox diákság közel negyed része tehát szponzorált hallgatóságot képviselt, akik közül sokan valószínűleg ösztöndíj nélkül nem tudtak volna egyetemi tanulmányokat folytatni. Ez, mint az előző fejezetben láttuk (lásd a 6/1. táblázatot), nem kisért megmagyarázza társadalmi háttérük szerinti összetételüket is, melyben a többi felekezetű hallgatóhoz képest feltűnően magas arányúak – minden karon túlnyomó többséget alkotnak – a paraszti sorból és az értelmiségből (feltehetően a papi és tanítói 'kiserőből') kikerülő diákok.

---

¹⁶⁵ A Gojdu Alapítvány 1871–1919 között nem kevesebb mint 5634 ösztöndíjat adott ki, főképp magyarországi, monarchiabeli és külföldi intézményekben tanuló hallgatóknak. A kolozsvári egyetem részesedése ebből 1900 előtt 19% volt (a nagyváradi jogakadémiáé 14,5%), azután már 32% (a nagyváradi jogakadémiáé 9,4%). A számítások forrása SIGMIREAN–PAVEL 2002. 91–170.

7/4. táblázat. Az ösztöndíjasok a szülők foglalkozása szerint
(gyógyszerészet nélkül)

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
'alsó' összes	15,6	15,2	23,2	20
'alsó' ösztöndíjas	20,9	20,8	41	34,2
'kispolgár' összes	12,2	14,7	16,5	18,5
'kispolgár' ösztöndíjas	5,2	5,9	3,9	6,1
'hivatalnok' összes	29,4	24,5	16,8	20,8
'hivatalnok' ösztöndíjas	30,3	28,5	18	22,1
'értelmiségi' összes	22	32,9	32,7	31,7
'értelmiségi' ösztöndíjas	26,9	37,8	28,2	30,3
'polgári önálló' összes	20,9	12,7	10,8	9,0
'polgári önálló' ösztöndíjas	16,6	7,0	9,0	7,4
összesen diák együtt	100	100	100	100
ösztöndíjasok együtt	100	100	100	100
ösztöndíjasok % karonként	6,20%	16,20%	17,30%	23,50%

A 7/4. táblázat ugyanennek a kérdéskörnek másik – a társadalmi rétegek szempontjából való – megközelítését nyújtja. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy az ösztöndíjakat csak részben, igazából kismértékben osztották ki a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek ellensúlyozása érdekében. Igaz, az 'alsó' rétegek (ez a korabeli Erdélyben mindenekelőtt a parasztságot jelentette) minden szakon – leginkább a humánbölcészek között – felül voltak képviselve az ösztöndíjasok között, de ugyanaz állt – bár csekélyebb mértékben – a 'hivatalnok' családokból jövő hallgatókra, valamint a hallgatóság és az ösztöndíjasok legnagyobb tömegeit magába foglaló orvosi, illetve jogi karon az 'értelmiség' gyerekeire is. Ugyanakkor a 'polgári önállók' – feltehetően a bizonyos vagyonnal (műhely, üzlet, kereskedés) vagy nyugdíjjal, tőkejradékkal bíró 'önállók' leszármazottjai is valamelyest ritkábban nyertek el ösztöndíjat, mint az átlag. Ezen különbségek azt a konklúziót erősítik meg, hogy a diákok támogatási rendszere csak részben volt beállítva a szegény sorsú érettségizők megsegítésére – köztük is minden bizonnyal elsősorban a románokéra. Jórészt azonban a rendszer a keresztény középosztály fiataljainak felkarolását, azaz messzemenően a szerényebben vagyonos középrétegek osztályreprodukciónak célja volt.

Végül a 7/5. táblázat azt mutatja, hogy az ösztöndíjszerzés számottevően függhetett a helyi kapcsolatoktól, beágyazottságtól, 'társadalmi tőkefajták' meglététől is. Az erdélyiek egyértelműen túl voltak képviselve

a szponzoráltak között minden karon. Ez annál érthetőbb, hiszen az apák erdélyi lakhelye azzal is erősen korrelált, hogy ők maguk közelebb álltak kapcsolathálójukon keresztül az ösztöndíjakat elosztókhoz (pl. papjaikon át az egyházi vagyongazdálkodókhoz). A dotációhoz folyamodó gyermekeik pedig javarészt helyi középiskolákban érettségizvén, tanáraik és személyes nexusaik révén szintén jobban tudtak befolyást gyakorolni a helyben lévő elosztókra, mint távolabbi országrészekből odakerült pályatársaik.

7/5. táblázat. Az erdélyiek számaránya (%) az ösztöndíjasok és a diákok között az apák lakóhelye szerint (gyógyszerészet nélkül)

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
ösztöndíjasok között	78,2	81,2	72,1	76,5
a diákságban	64,3	68,8	66,3	61,8

Az ösztöndíjelosztás logikájának pontosabb felmérése érdekében fontos lenne a díjazottak iskolai és egyéb intellektuális teljesítményét igazoló adatokat is korrelációba állítani, mint a vizsgajegyek, az érettségi eredménye, a beiratkozás vagy a diplomázás kora, a diplomaszerezés valószínűsége stb. – hiszen az anyagi segélyek formálisan az ilyenfajta teljesítményeket voltak hivatva honorálni, illetve elősegíteni. Egyelőre ezek a statisztikai jelzések reprezentatív diáknépességekre nem állnak rendelkezésre, egy kivétellel. Ez a tanulmányok alatt benyújtott és elfogadott – anyagi dotációval járó – pályadíjak megosztására vonatkozik ösztöndíjasok és ösztöndíj nélküliek között. A pályadíjak a tanulmányi buzgalom, a tudományos elmélyülés és valószínűleg az esetleges kutatói ambíciók tükrének tekinthetők, bár erre nézve az irodalom és a források nagyon kevés jelzést mutatnak fel. Az sem biztos, hogy minden karra nézve teljes körűek adataink a pályadíjazottak személyazonosságára nézve, bár fentebb az 5/2. táblázat legalább a díjak karok szerinti megosztására szolgáltat támpontokat 1900–1915-re. Ennek kapcsán tárgyaltuk, hogy a díjazott pályázatok az MTTK-n és utána az orvosi, valamint a humán bölcsészkarokon fordultak elő legkevésbé ritkán, míg a jogi karon alig. A pályázatok gyakorisága emellett az évekkel egyre csökkent. Az ambiciózus diákok szellemi pályájának alakulására tehát a pályadíjak csak csekély befolyást gyakorolhattak.

A 7/6. táblázat adatai a két bölcsészkarra szorítkoznak. Ezek mindenestre erős korrelációt jeleznek az ösztöndíjak és a pályadíjak számarányai között. Az ösztöndíjasok az MTTK-n hatszor és a BTK-n is háromszor gyakrabban nyújtottak be pályaműveket, mint többi pályatársuk. Ezzel

nyilván sok ösztöndíjas egyfajta bizonyítékát szándékozhatott felmutatni annak – vizsgaeredményeiken is túl – hogy megérdemlik a támogatást.

7/6. táblázat. A pályadíjasok aránya az ösztöndíjas és az anélküli hallgatóságban a bölcsész- és a természettudományi karon

	kategória	pályadíjasok
BTK	ösztöndíjas	17,1%
	ösztöndíj nélküli	5,3%
	együtt	7,4%
MTTK	ösztöndíjas	34,7%
	ösztöndíj nélküli	5,6%
	együtt	12,6%

A 7/7. táblázat a pályadíjak megszületésének egy másik, a diplomaszerezés korával való összefüggését demonstrálja. A korreláció fokozatos és számottevő az MTTK-n, hiszen a legidősebb korcsoportban több mint kétszer olyan gyakori volt a díjnyertes pályázat, mint a legfiatalabbaknál. A BTK-n ugyanez a trend csak nyomokban mutatható ki, s a 23 éves kor alatti és az e fölötti diplomázó korosztályokat állítja egymással szembe. A jelenség magyarázatához nyilván hozzátartozik egyrészt az, hogy a kései diplomázás gyakran hosszabb tanulmányi időt rejt magában, ami megnöveli a készte-tést a pályadíjak megírására és az időbeli lehetőséget azok kidolgozásához. Másrészt a kései diplomázók igen gyakran másoddiplomázók vagy pályamódosítók, akik választott szaktárgyuk művelésének nagyobb ambícióval és több tanulmányi tapasztalattal indulnak neki, és ezért intenzívebb szel-lemi befektetésekre készek, ami minden bizonnyal a pályadíjak készítésének egyik fő feltétele.

7/7. táblázat. A pályadíjasok aránya a diplomázás korévei szerint a bölcsész- és a természettudományi karon

diploma kora	BTK	MTTK
23 év előtt	5,50%	7,10%
23 évesen	8,00%	14,40%
24-25 évesen	8,00%	15,30%
25 év után	8,30%	15,90%
együtt	7,10%	12,70%

Nehezebben értelmezhető a pályadíjak benyújtásának előfordulása a hallgatóság felekezeti részlegeiben a 7/8. táblázat adatai szerint, annál inkább, mivel a két bölcsészkar e tekintetben igencsak eltérő képletet mutat. A BTK-n a vallási kategóriák között kicsik az eltérések, egyedül a keleti keresztények emelkednek valamelyest a diákság egytizede alatti pályadíjas átlaga fölé. Az MTTK-n – közel dupla annyi számarányú pályadíjossal – sokkal nagyobb az egyenlőtlenségek szórása, és a zsidók, illetve az evangélikusok képviselnek negatív szélsőséget a körükből benyújtott pályadíjak ritkaságával. Ezeknek az eredményeknek az értelmezését megnehezítik a szóban forgó csoportok nyers nagyságrendjének eltérései, hiszen például a reálbölcsészek között a pályadíjas tevékenységben legbuzgóbb unitárius és legkevésbé aktív zsidó hallgatók száma mindössze néhány tucatnyi, ami mindenfajta statisztikai összehasonlítás relevanciáját a sokkal nagyobb felekezeti csoportokat képező pályatársaikkal kérdésessé tesz.

7/8. táblázat. A pályadíjak gyakorisága a diákok felekezete szerint a bölcsész- és a természettudományi karon

	BTK	MTTK
római katolikus	8,40%	14,00%
református	6,70%	15,80%
evangélikus	5,20%	7,50%
izraelita	9,40%	4,80%
unitárius	5,80%	24,10%
g.kat. és g.keleti	12,70%	16,90%
együtt	7,40%	13,10%

A diákság pályájára vonatkozó jelzések tárgyalását végül egy igen fontos és nehezen előállítható adatsor elemzésével zárhatjuk, melyet Bíró Zsuzsanna és Nagy Péter Tibor kollégánknak köszönhetünk, akik rendszeres kutatómunkával végigmentek az 1919 előtti és utáni Magyarország középiskolai tanárainak listáin, hogy – többek között – azonosítsák a bölcsészkarok diplomásai között a később tényleges tanári tevékenységet végzőket. A 7/9. táblázat mutatja be a vizsgálat felekezetsajátos eredményeit, melyek majdnem azonosak a két tanári diplomát kibocsájtó bölcsészkaron.

Mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a beiratkozottaknak csak egyharmadot kissé meghaladó kisebbsége lett végül tanár. E mögött az alacsony arányszám mögött számításba kell vennünk a lemorzsolódó hallgatókat egyrészt, a szabadbölcsészeti pályát választók történelmileg növekvő arányát (újságírók, szerkesztők, fordítók, irodalmi és tudományos társaságok személyzete,

írók, költők stb.), valamint azokat a bölcsészdiplomásokat – közöttük egyre több nőt –, akik feltehetőleg kevésbé szakmai ambíciókkal végezték bölcsészeti tanulmányaikat, hanem inkább személyes művelődés céljából. Mindenesetre feltűnő az összefüggés az oktatóvá vált diákság vallási szerkezeté és az egyházi középiskolák felekezeti összetétele között. Míg a tanári hivatás legritkább a Kolozsváron igen kis számú zsidó bölcsész között, akiknek nem volt befogadó saját gimnáziumuk vagy reáliskolájuk 1919 előtt, a leggyakoribb a római katolikusok között, akiknek a legtöbb saját felekezeti iskolájuk volt az országban. Az utóbbiakat követték a tanárság gyakorisága szempontjából a reformátusok, az evangélikusok és a keleti keresztények, korrelálva valamelyest a megfelelő egyházak által vezetett középiskolák számával.¹⁶⁶ Ez az összefüggés természetesen nem lehetett mechanikus, hiszen a növekvő számú közületi gimnázium elvben nem felekezeti kritériumok szerint válogatta tanszemélyzetét. Sőt az is előfordult, hogy egyes egyházi iskolák más vallású tanárt is felvettek oktatóik közé. Az iskolai piac szerkezte iskolafenntartó és ellenőrző hatóságok szerint, illetve a kolozsvári diákság felekezeti szerkezetétől változó pályalehetőségei csak további kutatásokkal tisztázhatók.

7/9. táblázat. Az oktatói pálya gyakorisága az érintett vallásfelekezetek diplomásainak soraiban a bölcsész- és a természettudományi karon

	BTK	MTTK
római katolikus	42,60%	42,50%
református	32,40%	36,40%
evangélikus	33,90%	31,40%
izraelita	14,60%	5,70%
egyéb	29,80%	24,40%
együtt	36,40%	35,80%

A 7/10. táblázatból mindenesetre egyértelműen illusztrációt nyer az, hogy az ösztöndíjak erősen a tanári pálya felé terelték a diákságot. Az ösztöndíjasok csekély többsége mindkét karon tanár lett, míg a többieknek kevesebb mint egy harmada. Ez az erős összefüggés sokkal jobban értelmezhető, mint a tanárság opciójának vallássajátos eltérései. Az ösztöndíjakat gyakran már eleve a tanári diploma megszerzése érdekében adták. Amikor az ösztöndíjat egyházi vagy közületi szervek bocsájtották ki, a kedvezményezett

¹⁶⁶ 1900-ban például a 136 működő 'teljes' (érettségiztető) gimnáziumból és reáliskolából 48 (35,3%) volt közületi vezetés alatt, 42 (30,8%) római katolikus, 21 református (15,4%), 16 evangélikus (11,7%), 4-4 (2,9%) görög rítusú vagy magánjellelű, illetve 1 (0,7%) unitárius.

diákoknak ezekkel a hatóságokkal olyan kapcsolata alakult ki, ami a tanári állások elosztásánál is előnnyel járhatott. Gyakran ugyanazok a 'nexusok' segítették elő az ösztöndíjak megszerzését, amelyek az oktatói állások betöltésénél is szerepet játszottak.

7/10. táblázat. Az oktatói pálya gyakorisága a két bölcsészkaron az ösztöndíjas és az ösztöndíj nélküli diplomások körében

	kategória	arány
BTK	ösztöndíjas	50,20%
	ösztöndíj nélküli	29,80%
	együtt	34,80%
TTK	ösztöndíjas	54,50%
	ösztöndíj nélküli	30,40%
	együtt	35,50%

VIII. Konklúzió

A kolozsvári egyetem diákságáról való statisztikai beszámolót Kolozsvár társadalmának és művelődési viszonyainak, konkrétan iskolai intézményeinek helyzetével és az egyetemalapítás előtti és utáni történelmi alakulásával kezdtük, legtöbbször számszerű jelzések segítségével és a meglévő társadalomtörténeti irodalom mozgósításával. Ezzel igyekeztünk megvilágítani azokat az objektív okokat és körülményeket, melyek motiválták azt, hogy a második magyar tudományegyetemet Kolozsváron szervezzék meg.

A második fejezetben elhelyeztük a kolozsvári egyetem közönségét a korabeli főiskolai piacon, amely az 1872-től működő két tudományegyetemen kívül a pesti műegyetemből, egy tucat (részben egyházi) jogakadémiából és néhány fontos állami szakiskolából állt a különböző egyházak papképző intézetei mellett. Az idevágó táblázatok természetesen utaltak a külföldi egyetemekre és szakfőiskolákra, ahova a dualista korban a honi diákságnak még nem jelentéktelen, bár az időben csökkenő hányada járt. A diákszámra, a vizsgázásra, valamint a diplomaszerezésre vonatkozó adatok tárgyalása megmutatta, hogyan nőtt fokozatosan, különösen a századforduló után a kolozsvári egyetem karainak jelentősége a honi elitképzés rendszerében: ez főképp a jogászképzés területén volt látványos, amennyiben az 1900-as évtizedben Erdély egyeteme átmenetileg több jogi diplomát adott ki, mint budapesti pályatársa.

A következő három fejezet fókuszában a két tudományegyetem további szerkezeti sajátosságainak összehasonlítása állt.

Először az intézmények hallgatói rekrutációjának történelmi változásai kerültek elemzésre a legfontosabb és legjobban dokumentált társadalomtörténeti szempontokból. Ilyen volt a hallgatók foglalkozási, vagyoni és műveltségbeli rétegek szerinti kiválasztása, a diákság felekezeti és nemzetiségi összetétele, amiből kiderült, hogy az erdélyi egyetem pályatársánál 'demokratikusabban' szelektálta klientúráját, és különösen nagy súllyal vett részt a magyar és protestáns háttérű értelmiség képzésében a korabeli Európa leginkább multikulturális népességű nemzetállamában.

Külön fejezetet szenteltünk a nők helyzetének a két tudományegyetemen 1895 után, valamint a hallgatóság regionális kiválasztására vonatkozó kérdéskörnek. A főiskolai tanulmányok Magyarországon igencsak részleges megnyitásban a nők előtt a kolozsvári egyetem szerepe ugyan kisebb volt, mint a budapestié, de nem elhanyagolható. A diákság nagyobb hányada magából Erdélyből származott, bár nem minden karon, mivel a hallgatóság nem kis számban érkezett a Partiumból és a Bánátból, ritkábban még az ország távolabbi vidékeiről is.

Az ötödik fejezet a két egyetem működési feltételeit vetette össze. Ez vonatkozott az intézmények költségvetésére, az ösztöndíjasok és pályadíjasok karonkénti arányaira, a tanári kar összetételére és a tanár–diák arányok változásaira. Az idevágó elemzések egyértelműen bizonyították, hogy a diákok képzési viszonyai a legtöbb tekintetben kedvezőbbek voltak Kolozsváron, mint a tömegesedésben a század vége óta előrehaladottabb budapesti tudományegyetemen.

Munkánk utolsó két fejezete leszűkítette elemzéseink szempontrendszerét a kolozsvári egyetem diákságának összehasonlítására.

A hatodik fejezet a diákság rekrutációjának specifikus vonásait vette górcső alá három többváltozós, igen komplex táblázati anyagból merített elemzési szempont alkalmazásával, melyek alapjául a beiratkozottak teljes körű prozopográfija szolgált. Ez utóbbi kitűnő román kollégám, Lucian Nastasa munkáját dicséri. Mindenekelőtt a karok vallás és az apák foglalkozása szerinti hallgatói rekrutációja került tárgyalásra, ami igen jelentős egyenlőtlenségeket tárt fel a nyugati keresztény csoportok erősen az elit önreprodukciójára beállított modellje és a keleti keresztények sokkal erősebben 'alulról' – különösen a parasztságból és a kisértelmiségből – jövő modellje között, míg a zsidó diákság itt is leginkább kispolgári eredetűnek bizonyult. A vallás és a nemzetiségi háttér, valamint az erdélyi születés vagy eredet összefüggései különös regionális sajátosságokat fedtek fel.

Tanulmányunk utolsó fejezete a diákság tanulmányi körülményeire és pályájára vetett fényt, különös tekintettel a rekrutációjukból származó valósi vagy a szülők osztályhelyzetéhez kötődő egyenlőtlenségekre. Ezekben az elemzésekben sor került a beiratkozási és a diplomázási kor meghatározó tényezőire, az ösztöndíjak és a pályadíjak megosztásának és kiosztásának logikájára, valamint arra, hogy a bölcsészeti karok diplomásai közül melyik részlegek vállaltak szerepet középiskolai oktatásban.

Munkánk során igyekeztünk módszeresen érvényesíteni a modern elitképzés kutatásának komparatista perspektíváit. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a kolozsvári egyetem diákságának sajátosságait a korabeli magyarországi felsőoktatás egész közönségére vonatkozó adottságok keretében vizsgáltuk, különösképp összehasonlítva a budapesti tudományegyetem és esetenként az egyéb egyetemi szintű intézmények (műegyetem, jogakadémiák) hallgatóságának jellegzetességeivel. Másrészt minden elemzési szempontból gondot fordítottunk a különböző karok diákságának összehasonlítására, hiszen ezek igencsak eltérő pályákra voltak hivatottak értelmiségi életciklusok alatt, éppúgy, mint ahogy – az előbbtől nem függetlenül – eltérő társadalmi és kulturális háttérrel, más előtanulmányokkal és különböző tanulmányi körülmények között jutottak el diplomáik megszerzéséhez.